

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1964 · 9

Számunk szerzői:

ANDRÁSSY ANTAL
ANGYAL ENDRE
BARTHA MIKLÓS
CSUKA ZOLTÁN
FICZAY DÉNES
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GYEVI KÁROLY
GYURKOVICS TIBOR
HECKENAST GUSZTÁV
HUNYADY ISTVÁN
IMRE FARKAS
JOBBÁGY KÁROLY
KENDE SÁNDOR
KRISTÓ NAGY ISTVÁN
LESZKÓ MARGIT
LIPPENSZKY ISTVÁN
MAKAY IDA
NÁDAY MÁRTA
PAPP ÁRPÁD
PAPP LAJOS
PÁKOLITZ ISTVÁN
PÁL JÓZSEF
PÁLINKÁS GYÖRGY
PINTÉR ZOLTÁN
PÓR PÉTER
SIMOR ANDRÁS
SZÉKELY JÚLIA
TALPASSY TIBOR
TASNÁDI VARGA ÉVA
VARGA IMRE
VARGA LAJOS
VÁRNAI FERENC

Rajzok:

LANTOS FERENC
SIMON BÉLA

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1964. SZEPTEMBER

TARTALOM

PÁL JÓZSEF versei - - - - -	803
GYURKOVICS TIBOR versei - - - - -	805
LESZKÓ MARGIT: A nagyszájú (novella) - - - - -	806
MAKAY IDA versei - - - - -	810
JOBBÁGY KÁROLY versei - - - - -	811
TASNÁDI VARGA ÉVA: Mégegyszer megigérném (vers) -	812
SIMOR ANDRÁS: Isla de pinos (vers) - - - - -	813
VARGA LAJOS: Estém nélkülöd (vers) - - - - -	814
IMRE FARKAS: Látóhatár (vers) - - - - -	814
KENDE SÁNDOR: Autótulajdonosok (novella) - - - -	815
PAKOLITZ ISTVÁN: Csertető (vers) - - - - -	819
BARTHA MIKLÓS versei - - - - -	822
SZÉKELY JÚLIA: A két Madáchné (dráma, I. rész) - -	823
PAPP LAJOS: Bányában (vers) - - - - -	837
PAPP ÁRPÁD: Hajolj közel szívükhöz (vers) - - - -	837
NÁDAY MÁRTA: Én már a többiekhez tartozom örökre (vers) - - - - -	838
Egy mai szerb költő (Csuka Zoltán fordításai) - - -	839
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Műszakot jelez a lámpás - - -	842

HORIZONT

GYEVI KÁROLY: Pécsbányatelepi gyorsfénykép - - - -	844
PÁLINKÁS GYÖRGY: A tekintély titka - - - - -	850

DOKUMENTUM

ANDRÁSSY ANTAL: Ady Endre ismeretlen előszava egy kaposvári kötetben - - - - -	854
FICZAY DÉNES: Adalék Kosztolányi Dezső életrajzához -	855
VARGA JÓZSEF: Pécs (vers) - - - - -	856

TANULMÁNY

ANGYAL ENDRE: Jugoszláv irodalmi évfordulók	- - -	858
TALPASSY TIBOR: Az útitárs emlékei	- - -	863
VARGA IMRE: Egy morfondírozó téglái	- - -	872
PINTÉR ZOLTÁN: Városodás, kultúra, műveltség	- - -	875

JEGYZET

FÁL JÓZSEF: Az első nap a harminc közül	- - -	879
HUNYADY JÓZSEF: Egy regény margójára	- - -	891
VÁRNAI FERENC: Tizenhét évig az ötven éves bányász- zenekar élén	- - - - -	885
LIPPENSZKY ISTVÁN: Egy bányásmúzeum évtizede	- -	887
HECKENAST GUSZTÁV: Vasas és Sarlós	- - -	-

SZEMLE

PÓR PÉTER: Erdélyi József: Csillag és tücsök	- - -	891
FUTAKY HAJNA: Somlyó György: Szemfényvesztő fügefa	-	894
KRISTÓ NAGY ISTVÁN: Solymos Ida: Vendégvárás	- -	895

RAJZOK

LANTOS FERENC	- - - - -	841
SIMON BÉLA	- - - - -	853

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkeszti:

TÜSKÉS TIBOR

(felelős szerkesztő)

A szerkesztőbizottság tagjai:

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÓZÓ, PÁKOLITZ ISTVÁN, PINTÉR ZOLTÁN

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig

Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat; Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon 15-32, 50-00. - Egyes szám ára 6,- Ft. Évi előfizetés díja 72,- Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Köz-
ponti Hírlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekk-
számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással
az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

64-3556 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

DÉLUTÁNI MEDITÁCIÓ AZ AKNATORONYBAN

Talpaim alatt vasbeton, rideg,
de kint fénytől terhes a délután
És átlátszó és – no, ki méri meg
hogymélyén meddig ér a táj,
a változatlan s mindig változó?
A változatlan: lomha hegytaraj.
A változó a lomb, az ég: a szín
s a visszatérő vidám fecskeraj
az ég magasra-ívelt boltjain.

És átlátszó és – no, ki méri meg
hogymélyén meddig ér a táj.

A változatlan s mindig változó
szemem mélyét, mondd, ki mérheti meg?
Senki. De az a két kék szemgolyó
mindig belső kohótűztől remeg
s a külső fényt is tükör küldi fel,
mert mind, vagy részben visszatükrözi
a külső világ hulló fényeit:
fényjelekre fényjelekkel felel.

Talpaim alatt vasbeton, rideg,
és kint fénytől terhes a délután.
Vasbeton és fény egyaránt remeg
és törvényei szerint él a táj.
Mögöttem a két kerék szinte nyög,
húsukba vág a kasok sodronya.
A tegnap még felhőktől odvas ég
görcsét széttépte egy roppant vas-ék.

És törvény szerint épült fény-hídon
tekintetem derűsen siet át,
a deszka-prizmák között megpihen
s érzem a deszkák gyanta illatát,
s ott túl, a lankán, piros vadszeder,
hamvas galagonya és bodza, sok.
Illatuk-ízük zúditják körém
képzeteim, e jó raktárosok.

Mögöttem a két kerék szinte nyög,
húsukba vág a kasok sodronya.

S holnap a bánya bennem dübörög,
ha enyhet ad ott a galagonya
s tekintetünk e tornyon megpihen.

A tegnap még felhőktől odvas ég
görcsét széttépte egy roppant vas-ék.

MILY KÜLÖNÖS

Mily különös most ez az ellentétes életérzés bennem
800 méter mélyen a föld felszíne alatt az anyámra leltem
A gumicsizmás férfiak előtttem mentek s a távoli
 fejtőkalapács-dübögés-dobogás
A vágat falához vonzotta fülemet s anyám beteg szíve
 dobogott valahol elől és semmi más

Előttem a gumicsizmás férfiak mentek és
Azt a beteget idézte fel bennem ez az egészséges dübögés
Azt a beteg szívet s az anyámat ki most otthon
 konyhájában tipeg
És felsóhajt ha késeivel hasogat a fájó izület
Négy tyúkját már bezárta a virágai is álomba hajoltak
s most vacsorát készít unokáinak sógoromnak
Majd megiszik egy csésze teát és elmajszol
 egy darabka kenyeret
Noszogatja a fiúkat feküdjetek le gyerekek
S ő is szobájába megy ágyára ül és az éjszakába
Beledübög vergődő beteg szíve mély dobogása

A GESZTENYE ALATT

Cirfandlit ittak. Az asszonyok szódával, és nevetgéltek
a gesztenye alatt, az udvaron,
míg valamelyikük faggatni nem kezdte: mondaná el,
hogy is volt a hetesen, azon a napon.

Ivott előbb, kézfejjével megtörölte száját
s mintha riportból olvasna fel részletet,
szenvtelenül mesélt – hogy s mint indult hazulról,
kivel beszélgetett a raktárak megett,

a hetesen omlás volt, fogadták, és az aknásszal mentek
s végül csak ő birta s bontott, ácsolt és kapart, kapart
a tíz körmével is, előbb a lámpát
találta meg, a görcsberándult öklöt, szétroncsoltan a kart

s amikor Kuncz Ferit még élve kihúzta s le, a gurítón
és végül a vágatra tántorodott és felállt –
a poharakat nézték meredten s hallgattak,
és az asszonyok mellükön összehúzták a kardigánt.

GYURKOVICS TIBOR

ANYÁM ÉS MI

Anyánk kórházban van. Mi röhögünk,
mit is tehetnénk. Harminckilenc ősen
keresztül jön már ez a félelem
a haláltól. S azóta jön-jön.

Csak ne nagyon fájjon. Ezt mondja néha.
Mi lesz velem? Ilyeneket.
Mi hárman állunk. Elfogódva.
Az ápolónő hozza a gyógyszereket.

A fehér ágyon rendetlenül
van a toll, a könyvek, a párna.
Anyánk az ágyban fölhajol,
hogyan ezt a három embert lássa,

az elhagyhatatlan alakokat,
kiknek arca vonásait adta.
Mi állunk. S nevetünk, mint a fénykép,
egy pillanatra.

*

Ide kap, oda kap, arca beesett,
mint egy lapos kő. Fél, retteg.
Megcsókolja a kezemet és
bízik bennem, mint egy gyermek.

Ugye nem hagysz el? Ezt kérdezi.
Elvégre ez is egy mondat.
Befektettük a kórházba,
én szoltam a barátomnak.

Régi, három férfi, mi nevetünk.
Irtózatos a képünk.
Itt van az egyetlen ember,
akiért éltünk.

H A T Á R

Félrehúzódva minden útból,
szívós fekete gyökerek
között kallódva és alulról
figyeltem meg, amit lehet.

Így éltem nyögve, mint a hangyák,
elmozdítva a köveket
és nyomakodtam az igazság
nagy odvaihoz közelebb.

Csend volt, csend és hideg, félméteres hó takart mindent, a csillagok reszketve pislogtak fönt s a hegyoldali fák feketén függtek ég és föld között. A tisztáson gomolygó füst alatt halvány tűz éledezett, körötte csizmáktól szennyezett hó, egy csapás a lejáró sut-ig, azontúl halomba dobált fa, ahogy siető kezek autóról lehányták. Lámpák tűntek elő, mint szentjánosbogarak pillanatokra megviágítva a gurító száját, és elimbolyogtak a tűz felé. Az öreg nemrég rakhatott rá, de neki magának hűlt helye.

– Hova az istenbe lett? – nézelődött Sarbak, aki soha sem adta a mennyeknél alább és Lapátra nézett, de az megvonta a vállát:

– Talán valamelyik bokorban guggol és restell róla hírt adni.

Ám a csend vastag volt, és tudták, nincs a közelben senki.

– Hóóó! Hahó!

Rágyújtottak, topogtak, igazgatták a tüzet s tanakodtak, eltekereghet-e valaki, ha évtizedek óta járja a bányát, de ezt egyikük sem hitte.

Váratlanul toppant eléjük, kezében egy csuklott nyakú nyullal.

– Azt meg honnan szedte?

– Isten adta, meg valami vadorzó – nevetett. – Erre még a jó „öreg”, ugye?

Ez a csapatvezetőre utalt, aki le vénbarmozta a műszak elején, mert éppen csak, hogy nem a lábára ejtett egy darab fát. Sarbak össze is ugrott vele, mert az nem állhat semmit szó nélkül, a fa nehéz volt és sikos a ráfagyott hótól.

– Felveheti maga is éppen – nyelvelt – legfeljebb másutt is kopik a pufajkája, nem csak a hátán.

A fullánkon nevettek, Hirdinek csakugyan szokása volt támaszkodni, de épp azért nem tette zsebre, kivált, hogy ott mindenki előtt. Megfordult, de homlokára volt írva, hogy jössz te még az én utcámba.

Forgatták, tapogatták a nyulat, kérdezték hol fogta és hogyan? Balázs élvezte központi voltát.

– Az erdön rikoitozott, azt hittem valakit ölnek.

– És nem gondolta, hogy magát is leüthetik? – így a mindig óvatos Német. Balázs megemelte jobbáiban a szekercét.

– Nem mentem én el enélkül. Sírt a szerencsétlen, – tért vissza a nyúlra – azt hittem, ember, csakugyan. Miért? – nézett Golubára, aki nevetett rajta. – Ötvenhatban éppen hogy úgy jártam. Akkor lőszerkamrát őriztem, mert nappal mindenféle alakok jártak az aknán. Olvastam a papírral letakart lámpa mellett, csend volt, aztán úgy éjfél tájt. Előbb azt hittem, úgy akár valaki előcsalogatni, de a sírás csak nem hagyott. Egy gyerek volt pokrócba csavarva az esőtől csepegő bokor alján. No, te szegény, mondom...

– De a foga csak vacogott egy kicsit?

– Mit tagadjam? Most is azért bátorítottam magam a szekercével.

Magasra emelte a nyulat, most látszott csak milyen egy igazán jól fejlett baksi.

– Elég lesz mindannyiunknak – simított rajta elégedetten.

– Azt meg hogy gondolja?

– Én úgy, hogy műszak-szerzemény, foghatta volna bárki.

– S hogy akarja idehozni?

Balázs ravaszskás mosollyal nézett Molnárra.

– A Pistának pincéje van itt a hegyben...

Molnár félárbocos szemmel nézett rá, de a többiek éljenek s a vége az lett, hogy meghívta őket vasárnapra, addig jó porhanyóssá fagyhat a nyúl.

– Az asszony meg elkészíti, uraságnál tanult, érti a módját. – tette hozzá még Balázs, és indultak, mert közben az idő eljárt s a maradék fa ott várt rájuk rákason.

Egy óra alatt úgy körülrakták a sut száját, hogy méternyi hely alig maradt körülötte az adogatónak. Akkor leszálltak megint.

Hirdi fenekedett, hogy viszonzásul a nevetésért ráncbaszedi a bandát, de a nyúl hallatán megenyhült, csak Sarbakkal nem békelt, azt ott hagyta a gurító alján, ahol legnehezebb a munka, ott járjon a szája a nyavalyásnak.

A fa tompa zuhanással kötött ki a vágat alján arasznyinál mélyebben fúródva a közetbe. Sarbak kiforgatta s nagy lendülettel adta tovább Lapátnak, aki a lánc első szemét alkotta. Úgy pátolgatták a fát kézzől-kézre a fejtésig, hol láb között araszoltatva és guggolva, hol meg féltérden, mint a szemérmes templomjáró, mert alázatra kényszerített a leszállt süvegfa, meg az X-é csavart támok.

– Cseréljünk, Jóska. – ajánlotta egy idő múlva Lapát – de Sarbak hallani sem akart róla.

– Nem én, az anyját neki, rajtam nem fog nevetni a dög, az hétszentség!

Lapát megcsóválta a fejét, hogy ezek ilyenek, mikor lehetne béke is a csapatban. Ha most szólna, Hirdi Telekire, meg Némethre hivatkozna, aki szintén ott van az előbbi helyén, csak hogy az lent van a fejtés alján, ahová már alig kerül fa. A két haver ugye?

Igyekezett kezére állni Sarbaknak, hogy legalább avval könnyebb legyen a dolga.

– Jöhet!

– Jöhet!

A fa egymás után döngött, Sarbak vad tempót diktált, nem hagyott pillanatnyi megállást a láncnak, majd megmutatja ő. Homlokára kiült a víz, huzat szárogatta jéghideg leheletével.

Vasárnap együtt voltak mind, utolsónak üirdi érkezett. Lent köd takarta a falut, itt a hegyn konnyú szél lengett a félig nyitott présház ajtajából lopott paprikás illatát hordva szét szőlők között.

Bent megfordult már néhányszor a korsó, jókedv és várakozás csillogott a szemekben. A dobkályhánál, hasán megkötött köténnyel, Balázs néni őrizte a lábast, egyik szemére bandzsa pillantása mindig máson járt, mint akire látszólag nézett. A sarokban Goluba játszott egy hordóra telepedve vadonatúj harmonikán. Fiának vette, de még maga sem telt be vele, játszott legenykorában szerzett tudasanál nagyobb buzgalommal.

Balázsné asztalhoz terelte őket, akinek nem jutott szék, az ekeresett más helyet, Sarbak a tűzhely mellett egy tőken vette ölébe a cseréptányért, borának a földön jutott hely.

– Te is már csak a tűzhöz közel? – évődött Lapát. Sarbak hűmmögött s a lábát nyújtotta ki pohara védelmére. Goluba hallgatókba kezdett, de mikor szétfelhőzött az étel párája, abbahagyta ő is.

Egy ideig csak a tányér zörgött, meg a kanál, mélyen az asztal fölé hajolva odaadással ettek s a csontok röpültek a dobkályha elé, hogy Sarbak kénytelen volt a tülkő felére kerülni. Mikor az éhséget elverték, Hirdi kézbevette a poharat s Balázs felé emelte; tartsa Isten a szokását, meg az asszonyáét, aki látszik nem hiába ugorkodott egykor az urasági konyhán. Nehezen indult, de aztán szépen, cifrán fejezte be és lelkesen megéljenezték. Később Molnárra emeltek poharat, a botcsinálta gazdára, majd a csapat teljesítményére, hogy soha rosszabb keresetük ne legyen, mindnyájuk feleségére, a Trösztt igazgatójára, aki velük dolgozott egykor, Hruscsovra és Gagarinra, a világbékére, mert mindenki indítványozott valamit és egyiket sem akarták megtagadni, ittak mindenre buzgón. Közben vicceket meséltek, amelyeknek hol elsikkadt a csattanója, hol meg végig sem mondták, mert ismerte mindenki, de ettől a jókedv nem lohadt, csak mikor az „öreg” Balázs emelte fel kezét s a poharát.

– Igyunk arra, hogy ne kapjunk többet olyan orrot, mint tegnap.

Ez ügyetlenség volt, ami mindenkit kijózanított egy kicsit. A tegnap, a tegnapelőtti szakszervezeti gyűlés következménye volt, amit kemény üzenettel hívtak össze, mert rendkívül fontos, hogy mindenki ott legyen.

Hajnali hétkor, mikor legszívesebben már széled a nép, de ott voltak mind. Csak azok nem jöttek, akiknek ott kellett volna szemben ülni az asztalnál. Egy komát küldtek az üzemi bizottságtól, árkus papírról darálta el a mondókáját, aztán az órájára nézett.

– Akinek van hozzászólása munkatársak, igyekezzék, mert hét perc múlva indul a busz.

Azok, mint akiket leforráztak.

A váratlan havazás kezdetén gyalog jöttek-mentek és nem maradt el senki. Sőt, voltak évek, amikor buszról nem is álmodtak még.

Dehát azok, akik nem mennének, hanem most jöttek, azok hol vannak? Kinek mondják el a gondjaikat?

– Maga a Szakszervezet egyedül?

Az Ű. B.-s először elengedte füle mellett a szót, aztán letett arról, hogy elérje a buszt.

– Hát valamiért én is vagyok itt, – mondta sértődötten – azért csak mondják el az elvtársak, majd továbbítom. – és papírt, ceruzát vett elő.

Mondták. Hogy kevés a téli holmi s a kesztyűt, amit egy évre utalt ki az üzem, két hét alatt megette a fa. Aztán előkerült egy sereg más, de mind eltörpült amellelt, hogy bolonddá tartották őket. Még a mindig lavírozó Hirdi is sokallotta.

– Én termelési gondról nem is szólok akkor, így sok értelme nincs, jöttek volna el a műszakiak, de nem csak miénk a kötelesség, az övék is, mondja meg az elvtárs.

Határozottan szólt, ahogy eddig nem hallották még és mindnyájan nagyon szerették érte. Százszor elviselt kisebb-nagyobb megaláztatás protestált bennük, most úgy érezték, valami visszajön, ami már-már elveszettnek látszott és hosszú léptekkel indultak haza.

Az Ű. B.-s megtette a magáét, már este az eligazításnál ott volt az újabb parancs, – munka végeztével raportra mind.

Reggel maga Nógrádi, a bányamester fogadta őket néhány fölényes és kurta szóval tudtukra adva, hogy elégedetlenek a csapattal, kevés a leadott fa, rosszul vannak átrakva a tömlők és hiányos a deszkázás. Az egész munka, ráfizetés az üzemnek.

– És akkor még maguknak áll följebb – csattant fel nem tudva tovább türtöztetni magát – micsoda zendülés volt itt tegnap is?

Az első szónál érezték, hogy ez olyan visszakézből való vakarózás, de most már nem volt kétség benne. Íme, a válasz a kérdésre; a vezetőség hol maradt?

– Semmi közülük hozzá!

– Bár ez nem egészen így van – állott elő Sarbak, de félrehúzták s a csapatvezetőt tolták előre, ismételve meg ő a tegnapiakat.

Hirdi kínosan feszengett – tegnap könnyebb volt az Ű. B.-s előtt, de muszáj volt kinyitni a száját. A bányamester arca megrándult.

– Hallani sem akarom, magától éppen nem ezt vártam, majd bejön az irodába, ott beszélünk!

Lapos moraj támadt.

– Miért nem itt? Csak halljuk mi is! – s előrejöttek az asztalig, a bányamester majdnem dadogott a méregtől.

– Engem senki ne kérjen számon! Nincs tárgyalnivalóm, magukkal végeztem, takarodjanak!

Hiába próbálkoztak, a bányamester tajtékzott.

Elkullogtak egymásra alig nézve.

Most a bortól felhevülve tárgyalták újra.

– Ott tartunk, ahol Söllei idejében.

Pedig az negyvennégy előtt volt.

– Ilyen nem volt az sem, parancsolt, de nem vette kutyába az embert.

– Nekünk is úgy kell, ha hagyjuk magunkat – nézett körbe Sarbak s megállapodott Hirdin a szeme.

– Miért kellett utánamenni tegnap is Nógrádinak? Mondta volna ott előttünk, ha valamit akar, majd megválaszoltunk volna neki. De hallgattak mint tetű a var alatt!

Németh Hirdi mellé állt, Sarbak az igazát védte, a többiek is beleszóltak s parázs vita kerekedett, de aztán elúnták.

Nem azért jöttek ide, most mulatni akarnak. És fiatalabb asszony nem lévén, Balázs nénit noszogatták, mert táncolni támadt kedvük. Csak Sarbak nem nyugodott, odaült Hirdi mellé s boros makacssággal folytatta:

– Maga, Kari bácsi, megbántott engem, de én nem haragszom, kivált, ha ilyen, mint most – akár az apánk. Így kell azt, nem, hogy kuss, meg vén barom!

Hirdi oldódni kezdő kedve megtorpant és szokott óvatossággal figyelt a szóra, de Sarbakban nem volt hamisság, békülékenyen hajolt közelebb hozzá.

– Inkább sajnálom, el tudom képzelni, mit vertek a fejéhez odabent? Mi? Mert a bányamester irgalmatlanul meg van sértve. Jó, parancsolni muszáj, másképpen nincs össze-munka, de az más, azért az ember nem is szól, meg van ember, akinek a füle mellett mindig pattogtatni is kell, de van olyan is, amiben nem szabad engedni. Gondolom ez a rapport is olyan volt.

Várt, hogy Hirdi válaszoljon, s mert nem szólt, folytatta.

– Én úgy nézem, Nógrádi szerint ő, meg mi két tábor vagyunk. Nem tudom mióta, de mintha úgy is lenne. Mintha minden csak azért lenne, mert ő van, a melósrak megint lehet kuss, kuss!

A közelállók odanéztek, Teleki kiáltott valamit, de szava elveszett a hangzavarban, egymást ordították túl, valami nóta után keresgéltek, amire Goluba nem tudott rájönni. Hirdi feszengve ült a helyén, nem szeretie, hogy ez itt csak úgy forgatja a lapját s azt sem, hogy olyan pártfogóan szól, mintha ő maga nem tudná.

– Nehéz dolog úgy két kő között őrlődni, holott maga a kapocs kellene legyen. Abban mi is hibásak vagyunk, hogy az orrára koppintottak, ne hagytuk volna bekullogni, mint a tojást evett kutyát, aki tudja, hogy bot jár neki. – Tudhattuk, hogy maga meg nem győzi őket egyedül.

Máskor ez nem fog előfordulni, ne féljen! – ütött a mellére vadul.

Hirdi arca elsötétedett s a pir lassan szállt fel nyakától a szeméig.

– Mit nekem a bányamester, meghallgatom, aztán rá és csinálom, amit jónak látok! – morogta, de tudta, hogy a másik nem igen hisz neki, meg is mondta.

– Itt a sarkunkra kell állni, Kari bácsi, s megmondani egyenest, nem kerülgetni a kását – ez az igazság!

– Rossz gombóc, az ember akkor fülhat meg tőle, ha kiköpi.

Sarbak sajnálta érte.

– Mit fél tőle? – pattant fel. Nem történhet más, mint az, hogy leváltják. Hát olyan nagy tisztség az, amit visel? Majd kiáll a másik, meg a harmadik s ha mind-egyiket le kell váltani, majd rájönnek, hogy elvették valahol. Persze, csak ha vállalja, maga is, meg a többi, mert meghajolni könnyebb . . .

Fürkészve nézett Hirdire. Az leszegte a fejét.

– Te mit tartasz rólam, te Jóska?

Sarbak jobbra-balra ingatta az ujját.

– Hogy ilyen utat nem lehet sokáig járni. Választani kell, Kari bácsi.

Hirdi súlyosat lélegzett.

– Te! – döngött az asztalra nagyot. – Ne ugrálj itt Lapát, hozd azt a demizsont inkább! – s az ajtó mögé mutatott, ahová Molnár most tett le egy fonott üveget, míg felrója az új vonást. Ivott, aztán letette a poharat, hogy nyomban felszaladt oldalán a csik. Akkor szembefordult Sarbakkal.

– Mi bajod van velem tulajdonképpen? Volt panasza keresetre, mióta a kezem alatt vagy?

– Az nem.

– Hát akkor?

– Nekem emberség is kell, abból jut a legkevesebb mindig. Pedig én azt már megszoktam és nem dolgozom jól nélküle. Aki tanult, az vezessen, de ne porázon,

mint a kutyát, az ember nyithassa ki a száját, ha igaza van magával az Úristennel szemben is!

Kilélegzett hosszan az orrán át, aztán megcsendesedve hajolt közelebb.

– Azt hiszi, nem tudom, mit beszélek? Ittam, de attól csak jobban forog az eszem. Én nem voltam buta gyerek soha, mindent látok, és fel is érem ésszel, de itt valaki elfelejtette, hogy ebben az országban mindenkinek egyforma joga van, ha egyébként megbecsüli magát. Ha pedig úgy van, emlékeztetni kell rá és magának mellénk kell állni, nem követni a példát.

Kitartóan nézte Hirdit, mintha szuggerálni akarná. – Igaz?

– Igaz hát, de tegnap a bányamester is azt mondta:

– Magának pedig mellénk kell állni!

És most összekuszálódott minden, az Isten, aki eleget tud tenni mindenkinek! Ez is itt okoskodik, ahelyett, hogy menne a többivel, az ördög hallgatja tovább!

Kirúgta maga alól a szalmából fonott széket s odatoppant a prэшáz közepére.

– Egy ropogósat, Goluba, a mindenedet!

Mindjárt körülfolyták, mint az ár. Tartott a mulatság reggelig, a föld döngött alattuk s kurjantásuk hasogatta az éjszakát.

Két nap múlva Sarbakot más munkahelyre tették, mert fölötte magas volt a csapat létszáma.

MAKAY IDA

V Á G Y

Az értelem még jelt ad, védene.
De dübörög az ősztön forradalma.
Ellened? Érted? A vágy már rohamra
indul. Félek, mert féltlek. Érted-e?

Erdőtűz ez, mely meghal és megöl,
s Te úgy ölelsz még gyanutlan, akár
ártatlan fenyőt erdőben a gyermek.
Már láng igázza: vonaglik a táj,
tűzvész rohan a hűvös Holdra föl.

ÖRÖK ALKONYAT

Veled érhetnék el csak a rétre,
ahol ragyog a délután időtlen,
izzókék lepkék villódnak a fénybe,
s nem tűnnek el a lehajló Időben.

Veled rejtőzhetnék csak az őszbe,
amely gyökerét nem nyújtja a nyárba.
Kezdetlen. Az emlékeken győzve
nem múlik el. Ég. Önmagába zárva.

S veled állhatnék csak meg az Időben,
hogy nézzem mindörökre Arcodat,
mig nem moccan a perc, amig időtlen
lobog, lobog az örök alkonyat.

JOBBAGY KÁROLY

A „RÓNAI VÉR”

De sokszor szidott nevelő-anyám:

„Hej, az a Rónai vér!”

Ha csavarogtam iskola után:

„Megint a Rónai vér”.

Anyám fajtája, vére... mi talán

örökké üz, kísér.

Türelmetlen és zabolátalan

lázado, nyugtalan ő.

Egyikből pap lett, de korlátatlan,

mulató, szeretős,

másikból hentes Marseille piacán,

mert bátor volt, erős;

a harmadikat Párizshoz közel

kommunistaként

a Gestapo járőre fogta el

negyvenhárom telén;

a negyedik Dél-Amerikában lelt

nyugtót, sírhelyt szegény.

Közülük nőtt, szép virágszál Anyám!

Gondoltad, majd hol ér

a halál? – az Adria partjainál?

Ott takar szemfödél...

— — — — —
Ezért vonz tán ország, ország után,
míg testem érez, él.

Ha van, mi bennem újat követel,

fellázad mindenér’,

mi szerelemben makacs, leteper

s igazságért beszél...

Anyám! A véred, mi bennem tüzel:

Az áldott Rónai vér!

1964. febr. 8.

„EGY KIÁLLÍTÁS KÉPEI”

(Korga György kiállítása után)

A gondolatnak szárnya van
– másként hogy is repülne –,
a szikrák árnya – szinarany,
holt fákra települve,
az álom zöld sárkányai
egünket beborítják
s a kopasz falon kivirít
a magány, mint a rózsák.

Van úgy, hogy a *nincs* – fogható
s ami *van* – meg se látszik.
Egy rejtett világ áthatón
zeng, veri citeráit.
A képmutatás, mint a rúzs
rétegződik ma röten,
van decemberben március
s hóvihar nyáridőben.
A tiszta, hófehér-ruhás
mártirt a falnak döntik
s diadalt ül a pusztulás,
mely újabb vérözönt nyit.

Színek! Színek! Ti villogók,
csodáink! – Emléktérkép!
Te foltos-barna, mint a pók,
légyszárny-zöld, szemgolyó-kék...
nyíssátok meg a képzelet
kapuját, hadd ismerjek
mindenre, amit rejtenek
a fantázia-kertek
s ön-lelkem szörnye, szüntelen
reménye s vívódása
fölé, magasba emelem
arcom a napvilágra.

Budapest, 1964. március 5.

TASNÁDI VARGA ÉVA

MÉGEGYSZER MEGIGÉRNÉM...

De jó volna olyannak lenni,
mint sok-sok évvel ezelőtt.
Kint laknék egy kis nyári házban,
– lencs fonná át a háztetőt.
A fák alatt, fűszálak testén
tücsök tanyázna és a kút
sötét vizében béka szólna,
mályvákat törnék, zöld laput,
s Péter jönne a kerti úton.
– Szőke fején táncol a nap,

mákvirág néz, az ág lehajlik,
micsoda nyári pillanat!
És bent nagyanyám énekelne,
és hűs volna az almabor.
Csókolóznánk. S a falról nézne
minket a kitömött bagoly.
Aztán még egyszer megigérném,
hogy övé lesz felnőttkorom,
s együtt néznénk, hogy fent az égen
egy hulló csillag átoson.

SIMOR ANDRÁS

ISLA DE PINOS

Isla de Pinos,
aprócska pont a tengeren,
– térképen keresgelnék sokáig
köröző sirályod megállit,
ösvényt hasít az óceánban.
Ezen az úton bandukoltam
narancsfák és hangyabolyok között,
a trópusi nap, mint gyerekkorom
indiánja, tomahavkot kötött.
Ülök a fűben. „–Vers, szálló bogár –
mondom tünődve – ugyan mire jó ez?”
Nem én akartam: ám a költeményből
a fenyők szigetén is riadó lesz.
A csöndet tücsök törte meg,
a drótsövény (idillek költőcskéje,
háborodj fel, beleillett e képbe)
és a kaktusz oldalán énekelt.
Hátrább tábla állt: „Bár. Hajó. Lovak.
Orchidea-kert. Mozi. Étterem.”
(„How do you do, Anita hat éve
cha-cha-cha-t táncolt nekünk meztelen.”)
Nézem a táblát: ám a bár helyett
hízó sertés magyarázza itt
utazóknak a világhelyzetet.
(„Jaj, Rancho del Tesoro, kiraboltak!”
Si, señor, New York-i turistacég
plakátjára a sertés nem elég,
óriáskaktusz a drótsövény megett.)
az orchidea kert mellett tehén
(egyre prózaibb ez a költemény,
buja élményekre hiába vártam).
Ó, a Jólét Tejcsarnokában
talán nem értik ezt a képet,
ám a tehén nyugodtan legelészget
a híres orchediák illatában.
Utána átmásztunk a drót alatt
(nem vezetett más út a csúcs felé),
ujjamról csorgott a toronjalé,
néztem a vitorlázó madarat.
„Tán béke ez” – gondoltam, mert a csönd
fenyőszagot virágzott odafönt,
a hátizsák megpihent a gyepon.
Elenko verset ír, „ó, hátha itterem
a rim”, ám a könnyű szonett
a drótsövélynél elveszett
s a tercínát tehén kérődzi tán.
Vers nélkül futott el a délután,
hiába vártam: faképnél hagyott.

(Nem olvastam el másnap a lapot,
kerek hét múlva tudtam meg csupán:
„Isla de Pinos. Karácsony. 1963.
Akna a tengerben. Három halott.”)
Így történt: a Fenyők Szigetén
orchidea és tehéntrággya közt
a tülevelű béke eltörött
(fehér galambról minek írjak én,
arról beszélek nektek, mit ott láttam),
sirály vágott utat az óceánban
hullám és drótsövény fölött.

Habana, 1964.

VARGA LAJOS
ESTÉM NÉLKÜLED

Ha leülök
 kűszöböm elé,
 s figyelek –
 hallom
 kopognak
 a hazatérő
 léptek,
hallom, puha fészkek hogy fogják pányvára a madarakat,
hallom,
 fiú vár a lányra egy gyárkapuban,
csókjukat görbült utcák hajlatán,
hallom
 a percek
 vágatását szemükben,
az ágyak
 fehér sóhaját,
 falak
 befeléfordulását.
Később
 csak végtelen tehervonatok dohorognak szívemen.

IMRE FARKAS
LÁTÓHATÁR

Nem kalitka a látóhatár.
Nyúlj utána, s elszáll a madár.
Minden mély kútnál van egy mélyebb.
Minden szép nőnél van egy szebb.

Zárt világgép majd kinyílik újra,
s elindulunk még be nem járt útra,
s az ismertén túl, az ismeretlen
szűz földeken, még ott is, lélekben

otthon próbáljuk érezni magunk,
mert a kutatás főfeladatunk.
Csak fáradt elme felesel,
ha jön, aminek jönni kell.

Sötét, mély, gyors vizek sodornak.
Közben a kék darazsa dong.
Bennünk pólusok összeforognak.
Miénk a teljes horizont.

KENDE SÁNDOR
AUTÓTULAJDONOSOK

A Semmering sziklái között kapaszkodott az autót, mint egy nyurga egyensúlyzó bűvész.

A férfi nem nézett semerre, kizárólag előre felé, – nem csupán azért, mert a hegyi hajtókanyarokban a volán mellett valóban nem tanácsos az ábrándozás, hanem gyermekkorában sem izgatták a budai erdők, s az iskolai kirándulásokat is ellógta vagy orvosi bizonyítvánnyal igazolta a mulasztást. Budapestről a Váci utcát ismerte, a Dunapartot, a Petőfi Sándor utcát, esetleg az Anker közt és a Kígyó utcát s még a Vörösmarty teret is. A Nagykörútig a kamaszévek kapatos éjszakáin a boros cimborák néha elcsalták. Ma már semmi dolga arrafelé, legfeljebb egyszer hetenként, ha át kell hajtania, vasárnap, amikor meccsre megy a Népstadionba.

Az asszony se nézte a Semmering tavaszi felhőket szaggató szikláit, – lila napszemüvege mögött lehunyta szemét.

– Rosalina talán nem is lesz Rómában... – sóhajtott, s retiküljét az öléből az ülésre helyezte.

A férfi megszívta cigarettáját. – Nem égett; kidobta.

– Nem tehetjük meg – mondta inkább megadón, mint ingerülten –, hogy fel se keressük.

– Különben elkárhozunk. Vagy kitör a háború.

– Nem. De hét éve nem láttam. Nyolc is már. Elvégre...

– Elvégre a nénéd.

– Igen.

– Ezért aztán reggeltől estig cipel majd magával. „Ezt okvetlenül meg kell néznetek, háromezer éves!” Vagy: „Ezt a Pontius Pilatus építette, akkora, mint az Eiffel torony hasonfekve!” „És még oda is menjünk, meg oda is, és soha nem fogjátok elfelejteni!” Este majd operába akar vinni, éjjel meg halat enni, hajnalban pedig gyalogolni, mint a szerelmes egyetemisták. A kedves Rosalina néni... Úgy fog lelkesedni, hogy naponta háromszor elsírja magát!

Hallgatott egy percig.

– Én, fiam, nem bámészkodni megyek! – folytatta lila napszemüvegét megigazitva. – Ha már ennyit utazik az ember, legyen valami értelme is legalább.

– Persze... – morogta a férfi alig hallhatón.

– Talán szerencsénk lesz... Hátha elutazott. Kirándulni, üdülni, vagy mittudomén... Ha egy kis szerencsénk van...

Most lefelé nyújtózkodott az út. Házak közé futottak. Hamar elhagyták azonban a kis hegyi utcát.

– Clary pénze biztosan megérkezett már... – beszélt a férfi maga elé, mintha egyedül lenne.

Ó, Clary! Clary biztosan! – élénkült egyszerre az asszony. – Clary pontosan betartja a megállapodást. Mindig pontosan!

– Remélem.

– Egészen nyugodt vagyok. Nem vagy éhes?

– Ne álljunk meg.

– Igazad van, drágám. Szólj, ha elfáradtál; átveszem a kereket.

*

Első este Rosalina nénit nem találták otthon, s a Clary-féle pénz sem érkezett még meg Amerikából. Penzióban szálltak meg, elég olcsón.

Két napot szántak tájékozódásra. Az Upim-áruházakban megállapították, hogy mióta legutóbb voltak Olaszországban, három év alatt az árak alaposan felszaladtak, de kozmetikai cikkeket például még így is érdemes venni: forintra átszámolva

négyszeres-ötszörös áron lehet otthon eladni a rúzszt, szemöldökfestéket, hajfixálót, körömlakkot, az ilyesmi alig foglal helyet a bőröndben, s könnyen átcsúszik a vámon. A kendőkkel, bizsukkal ugyanez a helyzet. A neylon fehérneművel már óvatosabbnak kell lenni, cipőt és táskát pedig egyáltalában nem érdemes venni. Aztán kimentek a nyílt piacokra, s órákig turkáltak a San Giovanni és a Porta Portese vásáros sátraiban. Kész selyemruhák, kardinók, csodálatos színek, és valóban fillérekért; inkább ilyesmit, mint orkáncabátokat, az tucatjával szaladgál már Kőbányán is! Olyan holmi jöhet csak számításba, ami diszkréten megbújik majd a Váci utcai gomb- és övüzlet pultja hátsó rekeszeiben, s amiből elég egyet megmutatni, s a nagyságos-asszony majd szól a barátnőjének is... csak tudni kell, kinek szabad felkínálni, mosolyogni és sokat sejtetnőn bólintani... – Csak önnek, igazán csak önnek, másnak nem adnám...

Egyelőre azonban még nem vásároltak semmit.

Harmadnap útrakeltek, mert úgy hallották, hogy Nápolyban mindez még olcsóbb, – főleg, ha elég erőszakosan alkuszunk. Alkudni okvetlenül kell majd; erre nagyon élesen figyelmeztették őket.

*

Mire visszatértek Nápolyból, Rosalina is előkerült, s úgy fogadta őket, mintha a saját gyerekei találtak volna rá.

– Nápolyban voltatok?! – csókolta meg mindkettőjük arcát. – Milyen okosan tettétek! Nápolyt nem szabad kihagyni senkinek!

Lelkesen kínálta őket gyümölcslével.

És sebtiben megfésülködött.

– Üljetek csak kényelmesen – biztatta közben a rokonait. – Miért nem dobjátok le azt a vacak kardinánt?! Az Anjou várban jártatok?

Nevetni kezdett:

– Ugyan, minek is kérdezek ilyesmit!

– A piacon voltunk... – hűtötte le az asszony.

Rosalina néni ajka lefittyedt:

– A piacon???

– Nem tudom, mi a neve – bólintott a férfi, és ásitott.

Aztán hallgattak. A gyümölcsle se fogyott el az asztalról.

A nagynéni azt akarta, lakjanak nála, ne szórják fölöslegesen a pénzt, – mire azt hazudták, hogy két hétre előre kifizették a penziót.

– Ennyi pénzetek van? – ámuldozott az öregasszony, s hitetlenül ingatta fejét.

Szerencsére az amerikai átutalás közben valóban befutott, – Clary nagylelkű volt: hatszáz dollárt küldött, s azt írta, télen Európába készül, Pestre, is kíváncsi, majd akkor elszámolják. Erről persze nem tartoztak referálni Rosalina néninek.

Félóra múlva búcsúzkodni kezdtek.

– Gyertek el reggel – kérte a néni, mint aki ritkaságot kínál. – Hiszen még nem is meséltetek semmit. Korán reggel, egészen korán. És elmegyünk a Pinciora. Nappal és este láthatjátok ugyan eleget: útbaejti az ember akaratlanul is; de a rengeteg autótól nem tudjátok élvezni. Ez az átok, fiaim, ez a rengeteg autó, nem lehet nyugodtan sétálni, nem hagyhatjuk el magunkat, minduntalanul ránk dudálnak... Csak hajnalban! Hajnalban, amikor még csend van! Vagy a Colonnát nézzétek meg hajnalban, akkor még érintetlenek a tér arányai, még nem rontják meg a parkoló kocsik, a kapuk íveit még nem takarják el a filobuszok. Szívesen eljövök veletek...

Három napig nem jelentkeztek.

Utána pedig csak telefonon. És megígérték, hogy másnap felkeresik a nénit.

De csak egy hét múlva jöttek.

Megint úgy folyt a beszélgetés, mint legutóbb. Gyümölcslével, majd feketekávéval.

Később a férfi azt mondta, hogy felesége napok óta kénytelen volt ágyban maradni. A szokatlan klíma, az átmenet nélkül, váratlanul megváltozott időjárás...

Rosalina néni megijedt:

– Nem is voltatok hát sehol?

– Hogyhogy?

– Rómában vagytok, és nem láttatok semmit?

– De, de... – bólintott a férfi. Sokmindent láttunk már.

– Legalább Tivoliba gyertek el velem – kérlete őket a néni, s csészéjükbe csöpögtette az újabb főzet feketét. – Nincs messze. Autóval nem is egy egész óra. Oregebb város, mint Róma; gondoltatok volna? Es a Hadrián palota romjai közt megmaradt a köralakú vizisínház! Menjünk ki reggel.

– Minek? – szaladt ki a friss trizurát viselő mosolytalan asszony száján.

Férje pedig egy lapos, hosszúkás dobozt húzott el: a hátsó zsebeből:

– Nézze, néni – mutatta –, nézze, mit vettem Irénkének! Még neki sem árultam el. Ez meglepetés!

Ezéles, arany karkötő volt a dobozban. A csat fölött kicsi, köralakú óra.

– Ez valóban meglepetés! – mondta Irén.

Felcsatolta, és most sem mosolygott. A másik csukólján egy másik karperec csörgött.

Rosalina néni megtörölte szemét, aztán visszadugta csipkés zsebkendőjét az övébe.

– Jó dolgotok van... – bólogatott.

Irén ellenségesen, fehér arccal, hirtelen kihúzta magát:

– Hogyhogy jó dolgunk?

– Azt mondom, nektek jó dolgotok van otthon. Egészen biztos, fiaim, hogy jó dolgotok...

– Es mitől olyan biztos ebben a néni?

– En, amióta így maradtam... hiszen tudjátok... mióta a fiam a háborúban, aztán az én drága uram a táborban... hát, mióta így vagyok, egyedül; csak azért bírom ki kedveseim, valahogy, mert rengeteg a csodálni való... Amíg csodálkozni tudok, addig kibirom. A szépség nem vigasztal, nem, én tudom, hogy nem; hanem erőt, erőt azt ad... De Tivoliban még nem voltam. Oreg vagyok, már nem merek egyedül, autóbusszal... Jó, ha nem akarjátok megnézni, ne vigyetek ki...

Kicsit hallgatott, majd folytatni próbálta, de bizonytalanul megcsúszott a hangja.

– Azt mondják: nálatok, otthon, szegénység van. Nektek azonoan, nektek jó dolgotok van...

– Jó – bólintott a férfi. – Maszek, kedves néni; így hívnak, maszek. Es megtérnek.

– Megtérnek? Azt mondd?

Rosalina néni értetlenül széttárta karját, – nézte Irén új ruháját, a kettős karperecet, a nyakláncot:

– Csak megtérnek...? Hiszen...

Akart valamit mondani még, de inkább egyebet kérdezett:

– Nem lesz bajotok a vámnál? Sok csomagotok van?

Ekkor észrevette, hogy ők ketten összekacsintanak.

*

A Pantheont azért mégis látták. Az utolsó napon.

Valaki azt ajánlotta nekik, hogy a Via Teatro Valle zugolyaiban kézifonású, hánscból készült taskákat lehet kapni, igen olcsón. A kis utcában vaalogattak munelyről műhelyre, míg délután kikeveredtek véletlenül a Pantheon előtti terre.

Addigra azonban megvették már a táskát, s mérgeződtek, hogy eltévedtek; – taxiba ültek hát, s a szállodába hajtottak.

*

Győr előtt valami kattogni kezdett a kocsijukban. Nem akartak a nyílt országúton leállni, – reménykedtek, hogy eljutnak a városig.

De az igazi baj Győrben kezdődött, az autójavító szerviz előtt. Az udvarban any-

nyi kocsit várt sorára, hogy nekik az utcán kellett parkolniuk. Csupa személygépkocsi. Wartburg, Trabant, Skoda és Fiat meg Opel is, CA, CI, CE jelzésű valamennyi.

A férfi káromkodott, elment a kedve az élettől, hogy nem érnek délutánra haza. Kiszállt, felnyitotta a motorházat, füst szivárgott valahonnan és szűrőszag bűz. Ijedten lecsapta a fedőt, és visszaült a volán mellé.

Ekkor pontosan melléjük beállt egy öttonás Tefu.

– Épp csak ez hiányzott! – ráncigálta le a férfi a kesztyűjét, és a hátsó ülésre hajította.

– Ne rumlizz, drágám – nyugtatta az asszony –, attól nem jutunk előbb sorra.

– Engem nem izgat, fiam; legfeljebb itt alszunk.

– Megkérdezhetnéd ezt a bunkót itt mellettünk – mutatott ki a Tefura –, hátha meg tudja csinálni. Az ilyen ért hozzá.

– Azért állt be ide ő is, mi?

– Pedig kell értenie hozzá.

– Látom.

– Csak valami más baja lehet.

– Legyen neked igazad! – mondta indulat nélkül, és kilépett a kocsiból.

Az asszony aztán már nem volt kíváncsi a két férfi alkudozására odakint. Mélységesen unta ezt az egész hercehurcát, az országutat, a szállodákat, a benzinszagot, mindent, a egész csudanagy gyönyörűséget. Mélyen hátradőlt, nyakszirtjét vágta a támla éle – ez jól esett. Nézett, egyfolytában nézett fölfelé.

Arra rezzent fel, hogy egy erős férfihang becsap a szélvédő mögé:

– Eszemágában sincs!

Kinézett, – a tefusfiú fiatalosan nevetett, félmeztelen melle háborogva hullámzott, s olajos bőrén végigfutott az izzadtság.

A férje is mondott valamit, – ezt Irén nem hallotta.

Hanem megint az a harsogó behemót:

– Mert utálok a mászek kocsikat! Érthető? Normál pilóta már szóhoz se jut a millió tetvestől!

A férfi visszajött a teherkocsitól, s szeretett volna leülni. Megtörölte homlokát, s teljesen feleslegesen, felhúzta a karóráját.

Irén azonban nem hagyta:

– Szerencsétlen alak vagy. Igértél volna neki egy ötvenest!

– Százat kínáltam.

– Bunkó fráter, megmondtam! Próbáld meg az udvarban egy öregebbel. Beszélj valakivel okosan, ne légy már ilyen tehetetlen!

... Ezzel rontották el a helyzetüket végképp.

Mert amíg ő a szerelőudvarban nézelődött, – ki is tippelte már, hogy melyikkel fog okosan beszélni, csak az alkalmas percet várta –, a sor meglazult, az egyik kocsit végzett, és ebben a pillanatban az öttonás eléjük vágott, egyből taposott a direktbe, aztán úgy állt meg, csak úgy förcscent az udvari sár!

Erre már Irén is előjött.

– Kérem, ez túrhetetlen! – kiabálta. – Én következem!

– Én meg legyőztem magát! – csapta ki sarokra a legény a tefu vasajtáját. – Mit szól hozzá?!

– Hallatlan! Szemtelen fráter!

– Ha nem megy szép szóval, nagyságám: hát segítünk rajta!

– Követelem! Ragaszkodom hozzá, hogy az én kocsim következik!

Ezen nevetett a fiú csak igazán hangosat:

– Ragaszkodik? Nagyszerű! Mindannyian ragaszkodhatnak! Rajta, ragaszkodjanak! Elvégre sajátjuk ez a lepra sok tragacs, én meg csak nyűvöm, amin ülök, ugyebár! És mégis az fog itt történni, amit én akarok! Hallott erről már valamit?

Nevetett megint, mintha köpni kéne a tetű CA-ra, s kacsintott egyet a szerelőzubonyban érkező, szerszámos emberre:

– Amit mi akarunk! Igaz-e, szaki?

CSERTETŐ

- Részletek -

Az ólomszínű felhők délre szállnak,
csupasz faágra lóg a rongyos ég;
a hópihe a szénfekete sárban:
akár a hiábavaló beszéd;
hiába hull a hó, be nem takarja
a tengerre nőtt piszkot és sarat;
hiába minden szó, ha benn a szívben
csupán felvérző tövise marad.

Csörög a kas, és mintha vasbilincsek
zörögnének, süket sorsunk cibálva;
pokolra szállunk, hogy fekete kincset
rakjunk a bécsi bankár asztalára;
rabszolga had, megyünk le napra-nap,
csak Szent Borbála óv bennünket ott lenn;
itt fönny meg únos-únton hajbakap
s bőrünkre alkuszik sok fürge szocdem.

*

A lóistálló körül gyűl az ember,
a titkolt hír most szájról-szájra száll,
s hullámot vet, föl-fölmorajló tenger,
mikor kimondja Kis Balog Mihály:
„A bécsi bank bedöglött!” – kiabálva,
zúgva-nyüzsögve tódulnak köré:
„A téli segély s a nyolc százalékunk,
amit ígérték, már az ördögé!”

Másik csoportnál Staub Gyurka kezdte:
„Az apósomat, az öreg Csegét
a Szőnyi úr hívatta tegnap este,
s ahogy szokott, kurtán-furcsán beszélt:
„Igaz, hogy volt ígéret januárban,
de a D. G. T. nem emelhet mégse;
a bérrendezést nem bírja a bánya...
– Kinek nem tetszik, mehet a fenébe!”

A zúgó moraj vad káromkodásba
csapott a Staub végső szavain;
majd Szauer fölállt egy rigli-fára
és csendet intve szólt: „Elvtársaim,
a tárgyalással nem mentünk előre,
az ígéret csak ígéret maradt;
a szakszervezet-vezetőség döntött:
éhségstrájkot kezdünk a föld alatt!”

*

Az irodán megneszelték, mi készül,
s az utolsó kas két aknást hozott;
halálsápadtan, szótlan álltak, végül
az öregebb nekifohászkozott:
„Nem érdemes... ebből baj is lehet...
ne akadályozzátok meg a munkát:
magántulajdonsértés...” – Mit akarsz?!
Eredj a francba! Áruló! Köpünk rád! –

(A fal mellett futott egy hasas patkány
– a veszélytől még jókor menekül –
mosoly szalad a Hornung Jani ajkán:
a bajt csak ember állja emberül!
Hadd fusson, aki félti életét,
s a nagyobb kenyérért csatázni sem mer!
– a falra köpve biggyesztett: szemét!
szemét az ilyen patkánylelkű ember!)

És megszólalt a telefon: „Azonnal
szálljanak fel vagy kezdjék meg a munkát!”
De Szauer válaszolt nyugalommal:
„Hiába fenyegetnek, nem adunk rá;
a sztrájkbizottság nevében beszélek:
eltorlaszoljuk azonnal az aknát,
mielőtt újabb kast leküldenének” – –
De fönna a kagylót mérgesen lecsapták.

A bányaörség, parancsot se várva,
indult megszállni a bejáratot;
megnyúlt a kurtanyelű balta árnya,
a pislá fényben éle villogott.
„Szükség lehet rá – mondta Szauer –
ha úgy fordulna, hát kéznél legyen!
a lábát ide be nem teszi senki,
de innét se megy élő-eleven!”

*

A többiek, derült napokra várva,
megint ugratták egymást, jobb híján;
pár szemfülesnek csille volt az ágya,
s néhány „megágyazott” a sprudli-fán;
az öreg Polon vicceket mesélt
és ő nevetett legnagyobbat rajta;
a csillések malmoztak és pecáztak,
vagy unalmukban firkáltak a falra,

ilyeneket: „Proletárdiktatúrát!”
és: „Adjanak a népnek kenyeret!”
„A munkás szemét éhbérrel kiszúrák!”
„Világ proletárjai egyesüljete!”
Majd énekelni kezdtek, előbb halkan,
öten-hatan, s a dalos egyre több lett,
és egyre nagyobb erő szállt a dalban:
Föl, föl, ti rabjai a Földnek!

*

Az órák csigalassúsággal teltek.
Már senkinél se volt zsiroskenyér.
A korgások egymásnak feleseltek
riasztóan vad-nyugtalan zenét.
A váltott örök meghozták a hirt:
a rácsos kapunál csendörök állnak!
„Mit szóltok hozzá – nevetett a Virth –
még sose voltunk ilyen biztonságban!”

Most mozgolódás támadt, és morogtak:
„Legalább kosztot hoztunk volna le!”
„A bányatelep úgy körül van fogva,
hogy kenyérmorzsa sem kerül ide!”
„Pörköltet ennél?” – „Itt döglünk meg éhen!”
„Ne húzzunk ujjat!” – „Nézd, a nyavalyást!”
„Hát érdemes?” – „Mentél volna fenébe!”
„Ne veszekedjünk!” – „Ez nyílt árulás!”

„A kirelejzumát, most mi jött rátok?
– ugrott a Bózsa – mit képzeltek,
tán lakzi lesz itt? sültcsibét zabáltok?!
Az aknászoknak hülyeségeket
beszélnek fönn az örök, hogy a bányát
fölrobbantjuk; koplalnak a lovak” –
De Csóri Feri se fogta be száját:
„Mit érünk el a sztrájkkal? Nem sokat!”

A Rajczi jelentette, hogy a zsombok
színig teltek s a víz csurog az aknán:
„A szivattyúkra nem is gondolt senki!
Az alsó szint bokáig – –” „Na és aztán!
– kiáltott Kovács – hát szakadjon össze,
legyen csak omlás, ha ez kell nekik!
nem a mienk! így szoríthatjuk őket,
s majd engednek, a kutyaistenit!”

BARTHA MIKLÓS

ISIS?

Szép marha hús a csillogó
horganytető felett,
hordóhasán rózsás bugyor,
négyujju tögy remeg.

Mily méltóságos tarka test!
Szarván a déli nap.
Alatta pálmák, pylonok
és rézvörös agyag.

Tán Isis ő, a lágyölű,
nagy mellű, teltfaru? –
Oh nem, csak egy szegény tehén
s egy kirakó daru.

KIS BÉKA HALÁLÁRA

Gyermek! Mért vetted el az életét
e kis dalosnak?
Gyászában elapadt az ér s a fűz
szárazra fonnyadt.

Hallod, hogy sír a lomb,
a domb, a nád, a szél?
Furulyását siratja
a hold, a csend, az éj.

PROMETHEUS

Küldj számumot, dühöngő hóvihart,
rengéseket a kénesgyomrú mélyből,
hajtsd meteor tömbjét felém
a villámvert, hasadtzománcú égről.

Erőddel sújts! Boltíves homlokom
méltó pörölyre, vad kardvillanásra –
ne rágja testem lassú kór,
a bomlásban képmásodat alázva.

SZÉKELY JÚLIA
A KÉT MADÁCHNÉ

Dráma két részben

Szereplők:

A költő
Az özvegy, a költő anyja
Erzsi, a költő felesége
Szontágh Pál, } a költő barátai
Veress Pálné, }
Pass András, a költő inasa
Péczei, a költő orvosa
Arany János
Meskó Miklós

Történik 1864. október 5-én.

Mohácsi Jenő emlékének

ELSŐ RÉSZ

A KÉT ASSZONY

(A sztrigovai kastély egy tágas szobája. Világos színpad, reális díszlet. Ebben a díszletben játszódik a jelen. A múlt visszaűsztatott képei sötétek, félhomályosak, vagy különleges világításúak, s ilyenkor mindig csak a színpadnak az a része kapja a világítást, amelyikben a jelenet lejátszódik, a többi teljesen sötét. Midőn a függöny fölmege, világos van. Szemközt a nézővel nagy, szárnyas, csukott ajtó, ez vezet a betegszobába. Az ajtó mellett, ugyancsak szemközt a nézővel, nagy falinaptár, rajta a dátum: 1864. október 5.)

1. jelenet.

AZ ÖZVEGY: (özvegy Madáchné, Majthényi Anna merev mozdulatlanságban, keményen összeszorított szájjal, egyenes derékkal áll a csukott ajtó előtt. Az ajtót nézi, mely mögött fia a halállal viaskodik. Be akar menni a haldoklóhoz, de erőt gyűjt magában. Keze már a kilincsen, midőn nyílik az ajtó és kitámaszodik.)

ANDRÁS: (a költő inasa. Kezét tördeli) Jaj, méltóságos asszony, nem lehet ezt nézni se...

ÖZVEGY: Mit nem lehet nézni, te ügyefogyott?

ANDRÁS: Ahogy a szegény tekintetes úr kínlódik...

ÖZVEGY: Nem segítesz rajta, ha szeme láttára rimámkodol. Miféle inas vagy te! Több kár van belőled, mint haszon.

ANDRÁS: Éppen azért jöttem ki, hogy ne lásson ríni... istenem, istenem...

ÖZVEGY: Csend!... (András elhallgat) Fegyelmetlen paraszt vagy. Pass András.

ANDRÁS: Nem bírom megállni, hogy...

ÖZVEGY: Meg kell állni!... (Ellentétben az inassal, aki folyton sír, keményen tartja magát) Rajtunk segít a sírás, a beteg, ha jókedvet lát maga körül. (Bemegy a fiához, mosolyog.)

ANDRÁS: (Az ajtóra borul és zokog. Nagysokára lecsillapodik, uralkodni akar magán, mosolyogni próbál, könnyeit letörli.)

SZONTÁGH: (Kalapban, kabátban bejön.) Ez az átkozott októberi szél... (kalapját, kabátját átadja Andrásnak) Eredj fiam, aztán jelentsd gazdádnak, hogy megérkezett Horpácsról Szontágh Pál.

ANDRÁS: Igenis.

SZONTÁGH: Várj csak... Ki van most odabent a betegnél?

ANDRÁS: A kamarásné méltóságos asszony.

SZONTÁGH: Mióta virraszt mellette?

ANDRÁS: Nem alszik itt senki három napja, s ugyanannyi éjszaka.

SZONTÁGH: A beteg se tud aludni?

ANDRÁS: Olykor-olykor elsundít öt-tíz percre, Péczei orvos úr cseppjeitől.

SZONTÁGH: S mire ébred?

ANDRÁS: Arra, hogy nem kap levegőt.

SZONTÁGH: Nem szabad magára hagyni. Percre sem.

ANDRÁS: Míg szusz van bennem, nem tágitok mellőle, ha soha többé nem alhatom is.

SZONTÁGH: Alhatsz, amíg a méltóságos asszony virraszt. De most ő is pihenjen, majd én vigyázok a betegágy mellett. Eredj be, jelents engem, s hívd ki asszonyodat.

ANDRÁS: Igenis. *(Bemegy. Kis idő múlva.)*
ÖZVEGY: *(Kijön.)*

SZONTÁGH: *(meghajol)* Asszonyom...

ÖZVEGY: Isten hozta, Pali.

SZONTÁGH: A beteg?

ÖZVEGY: Nincs jól.

SZONTÁGH: Bemennék hozzá.

ÖZVEGY: Most ne. Elaludt.

SZONTÁGH: Virrasztanék mellette.

ÖZVEGY: Pass András megleszi. Üljön le, Pali. Később majd magam kérem, vegye át az őrködést.

SZONTÁGH: Ezért jöttem. Váltásra.

ÖZVEGY: Köszönöm. Már kérdezett is maga után. Mondtam, Szontágh Pali nem várta magára, ha az én Emi fiam beteg. Azt mondta, hogy ő nem beteg. Csak kissé elfáradt. S kevesli a levegőt. Mindcsak ablakot nyitnatna.

SZONTÁGH: Ebben a hideg őszi szélben!

ÖZVEGY: Megérthet, tudom. De a vita is. Így hát az orvosra. Péczelire bízom. Cseppeket adott, amitől Emi elaludt.

SZONTÁGH: Péczeli itt van, közelben?

ÖZVEGY: El nem ereszttem, amíg... amíg...

SZONTÁGH: Amíg Imre meggyógyul.

ÖZVEGY: Igen, amíg meggyógyul. Péczelit itt tartom. Ott alszik majd, abban a szobában. De segíthet-e?

SZONTÁGH: Segíthet, ha megszünteti a betegség okát.

ÖZVEGY: De tudja-e, hogy mi a betegség oka? Tudja-e valaki is? Mert én tudom.

SZONTÁGH: Mi volna az?

ÖZVEGY: A költészet! Az az oka mindennek! O, mennyire gyűlölöm. Miért kellett annyit töprengenie? Kínozni, gyötörni magát gondolatokkal, eszmékkel! Ez tette őt ilyen fiatalon testi beteggé! Negyvenkét éves! Más férfi ilyenkor van ereje teljében! Ő meg?... Jártányi ereje is alig van. Leverte a temérdek sötét gondolat. Tudtam, éreztem én ezt mindig. Legszívesebben megtiltottam volna neki, hogy gondolkodjék. Már fiatal korában meg akartam neki tiltani, csupa szeretetből, hogy gondolkodjék. Meg is tiltottam nem egyszer.

(Szin elsötétedik. Csak a jobboldalon álló íróasztal kap különleges világítást. Itt ül az íróasztal mögött a Költő. Arca olyan, amelynek képeiről ismerjük.)

ÖZVEGY: *(Sötétben van, csak a hangját halljuk)* Megtiltom, hogy gondolkodjál, Emikém, édes fiam...

KÖLTŐ: *(Nem néz fel, nem is hallja anyja hangját.)*

2. jelenet.

(Halk hegedűszó kíséri a következő jelenetet.)

KÖLTŐ: *(Kezében toll és papírlap. Felolvassa, amit írt)* Ha a tengerhez egy században egyszer jó egy madár és száájában vizet visz, van rá remény, hogy elhordja.

(Az Özvegy kikerül a fénykörből, helyébe Szontágh kerül, aki közelít az íróasztalhoz.)

SZONTÁGH: Nagyon szép ez, Imre. Derék írás. Magyar toll le nem írt még ily optimista mondatot.

KÖLTŐ: Birálóim pesszimizistának bélyegezték.

SZONTÁGH: Nem értettek. De majd megért egyszer mindenki.

KÖLTŐ: Azt én meg nem érem. Halálom itt ólálkodik a sztregovai lombok között.

SZONTÁGH: Élned kell, amíg mindenki kezében ott a Tragédia, s értve olvassa.

KÖLTŐ: Arany János szava elég nekem, hogy könnyült lélekkel várjam elmúlásomat.

SZONTÁGH: Messze az még, Imre. Ne is gondolj elmúlásra ebben a szép forró nyárban.

3. jelenet.

(A szín előbb teljesen elsötétedik, a hegedűszó is lassan elhallgat, aztán a színpad ismét világos lesz, elsőnek a naptár látható, az októberi dátummal.)

ANDRÁS: *(sírva támolyog ki az ajtón.)* Felébredt! Mert nem tud lélegezni... Hogyan is adhatnék neki egy kis levegőt...

ÖZVEGY: Hívd az orvost. Péczelit! Gyorsan! Odabent az ebédlőben elnyomta az álm.

ORVOS: *(Már előbb bejött)* Nem alszom, már itt is vagyok. Nem kell megijedni, nincsen semmi baj. Még nem is lehet. *(Bemegy a betegszobába.)*

SZONTÁGH: Hadd menjek hozzá én is.

ÖZVEGY: Ne... Most még én se. Ez a Péczeli már nem egyszer tudott neki erőt adni. És levegőt. Ez az, amiben olyan szörnyű nagy hiányt szenved szegény jó Emi fiam. *(Hallgatózik az ajtón.)* Köhög... Fuldadozik... Csöndesül... Idő!... Még van idő!...

SZONTÁGH: Még van...

ÖZVEGY: De mennyi? Péczeli azt mondja, nem sok. Nekem minden perc egy egész

élet. Neki nem. A meghalás percei hosszúak, az élet maga rövid.

SZONTÁGH: Nem hal meg. Élnie kell.

ÖZVEGY: Nem először találkozom támadó halállal. Ismerem ellenségemet. Nincs irgalom! Drága jó uram, öreg Madách Imre is itt halt meg. Nem szenvedett ennyit: És szegény Pali fiam se. Könnyen bánt el velük az ellenség, mert csak én harcoltam, nem a betegek. Azok könnyűszerrel megadták volna magukat. Akárcsak ez, a legjobb, legkedvesebb. Megadná magát, de én nem engedem. Nem hagyom!

SZONTÁGH: Harcolni kell. Védekezni! Amíg élet van, minden van és minden lehetséges.

ÖZVEGY: Amíg élet van...

SZONTÁGH: Addig bízni lehet és kell is.

ÖZVEGY: Bízunk... De azért... Jó volna elhívni a papot.

SZONTÁGH: Itt van Divald plébános. Kocsimmal elhoztam. Az ebédlőben várakozik.

ÖZVEGY: Szép magától, Szontágh Pali, hogy protestáns létére így tiszteli a gyónás szentségét.

SZONTÁGH: Nem is gondoltam rá. Csupán azért hoztam el a tisztelendő urat, mert ő maga kérezkodott, hogy beteglátogatóba jöjjön kedves barátjához. Beteghez jött, nem haldoklóhoz.

ORVOS: *(Kijön a betegszobából)* Most jóideig nyugta lesz a mi kedves betegünknek.

SZONTÁGH: Jobban érzi magát?

ORVOS: *(Halkan, Szontághhoz, hogy az özeveg ne hallja)* Egyelőre... Ezúttal a nyakazás elmarad...

ÖZVEGY: A pap... bemehet-e hozzá?

ORVOS: Semmivel ne izgassuk most a beteget. Örölnünk kell, hogy kis nyugalmat lelt.

ÖZVEGY: *(Reménnyel)* El is mehet a pap végképpen?

ORVOS: Azt nem mondom.

ÖZVEGY: Hát mégis remény?

ORVOS: Ezt sem mondom. Remény, az mindig van. És legyen is.

ÖZVEGY: Mit mondjak hát a papnak? Itt van az ebédlőben.

ORVOS: Várnia kell. Velem együtt. Mindkettőnkre szükség lehet. Majd én elbeszélgetek vele.

ÖZVEGY: Beszélgessen, de ne vitázzon vele, mint szokása.

ORVOS: Ezt tettem volna?

ÖZVEGY: Nem is egyszer. Bírálta őt, s hitét.

ORVOS: Nem adhatok mást, csak mi lényegem. *(el)*

ÖZVEGY: *(Résnyire nyitja az ajtót, azon át beles a betegszobába.)* Hála Istennek, nyugodtan fekszik, lélegzete rendes... Szeme behunyva... Ajka mozog... Mond valamit... Nem értem...

SZONTÁGH: Mit mond?... *(ő is hallgatózik)* Én értem.

ÖZVEGY: Mit mondsz, fiam?... *(Hirtelen becsukja az ajtót)* Nem!

SZONTÁGH: Egy nevet suttogott...

ÖZVEGY: Félálmban.

SZONTÁGH: Egy nő nevet.

ÖZVEGY: Gyalázatos nevet.

SZONTÁGH: Hát még most is?...

ÖZVEGY: Ó, hogy el nem felejtette! Alig mozgott a szája. Mégis hallani lehetett.

SZONTÁGH: Én is hallottam... Erzsi...

ÖZVEGY: Erzsi...

SZONTÁGH: Ne izgassa magát, Anna néni. És őt se. A beteget se. Ugyis mindegy, Erzsit se bántsa most már.

ÖZVEGY: Már hogy én ne bántsam? Ki volt az, aki bántotta? Ki hajtogatta ünos után, hogy ilyen lánynak csak udvarol az ember, de nem veszi feleségül?

SZONTÁGH: Én mondtam. Bánom is eléggé. Nem tudtam, hogy hibát követek el.

ÖZVEGY: Semmi hibát nem követett el. Pali fiam. Az a lány olyan volt, amilyennek maga megmondta.

SZONTÁGH: Talán csak olyanná lett... Ki tudja, mi keletkezik előbb, egy ember természete, vagy a vélemény róla? Ha mi ketten szépet és jót gondolunk és mondunk a Fráter lányról, tán olyanná is válik, mint amilyennek hirdetjük?

ÖZVEGY: Miért nem vált akkor hát olyanra, amilyennek az én fiam hitte? Az ő véleménye talán nem ért fel kettőnkével?

SZONTÁGH: Elfogult volt. Mint mi is. De ellenkező irányban. E kétféle vélemény kétfelé ráncigálta a szerencsétlen asszonyt, ki amúgyis igen gyöngén állt a lábán... Hiszen olyan fiatal volt... Tizennyolc éves!... féktelen... és nagyon bájos... Csak, ha táncolt, akkor érezte magát biztosnak a lábán... Szegény Erzsi... Szegény kis Fráter Erzsi... *(Kitárja karját)*

(Tánczene szólal meg, halk keringő.)

4. jelenet.

ERZSI: *(Fehér ruhában, táncolva perdül a színpadra, egyenesen Szontágh Pál karjai közé táncol, vele együtt folytatja a táncot. Hosszan táncolnak, aztán a zene halkul, ekkor szólal meg)* Kedves Szontágh, maga túlhevés. Elszédültem a táncból. *(Nevet.)*

SZONTÁGH: *(Fiatalosan, nagyon vidáman.)* Hát még én! De nem ám a táncból!

ERZSI: Hanem ugyan mitől?

SZONTÁGH: Találja el!

ERZSI: Tán csak nem az én szép szememtől?

SZONTÁGH: De bizony, hogy attól! Honnét tudja?

ERZSI: Maga mondta, találjam el.

SZONTÁGH: Ha eltalálta, feleljen is.

ERZSI: Várjon sorára.

SZONTÁGH: Ki hát a soros?

ERZSI: Még nem választottam.

SZONTÁGH: Válasszon.

ERZSI: Nincs módomban. Legföljebb csak kívánhatok.

SZONTÁGH: Akkor kívánjon! Vagy ne! Inkább parancsoljon!

ERZSI: Teljesíti?

SZONTÁGH: Bármilyen legyen az.

ERZSI: Mégis inkább csak kívánság.

SZONTÁGH: De hát mi legyen az?

ERZSI: Szeretném megösmerni barátját.

SZONTÁGH: Melyiket?

ERZSI: Azt, akivel együtt jött a bálba. Tudja jól, miért is kérdez annyit. Az a szőke, búsképu, sovány...

SZONTÁGH: Madách Imrét gondolja?

ERZSI: Tudom is én, mi a neve. Ott jön. Ő az... *(Táncot abbahagyja.)*

KÖLTŐ: *(Lassan közelít. Szontágh szöveg nélküli bemutató mozdulatára mélyen, elegánsan meghajol. A zene felerősödik, Erzsí is meghajol, „kniksz”-et csinál, aztán táncolni kezdenek. Sokáig szótlankul táncolnak, s nézik egymást. Mire a költő megszólal, s a zene lehalkul, már szerelmesek.)* Lidércke...

ERZSI: Énrám mondja?

KÖLTŐ: Magára... Lidércke... *(Tánc. Aztán a zene ismét halkul, a tánc lassul.)*

ERZSI: Lidércke... Lidércke?... Mi az? Valami csúf talán?

KÖLTŐ: Nem. Inkább valami csodaszép.

ERZSI: *(kuncogva)* Aztán mit mivel az a lidércke?

KÖLTŐ: Este ég, bolyong, örvény fölé csal, elveszejt...

ERZSI: Olyan nagyon veszélyes?

KÖLTŐ: Olyan nagyon.

(Zene halkul, Erzsí kitáncol a színpadról, a költő utánabámul.)

SZONTÁGH: Tetszik?

KÖLTŐ: Veszélyes játék...

SZONTÁGH: Ne vedd komolyan.

KÖLTŐ: Nem is lehet. Hisz olyan, mint a lidércke. Megfoghatatlan.

SZONTÁGH: Megfoghatod. De legyen eszed időben el is engedni.

KÖLTŐ: Milyen vonzó és milyen álnok... Mit is mondjak e jóság és könnyelműség, s csupa lélek és csupa cinizmus mikrokozmoszáról?

SZONTÁGH: Udvarolj neki. De csak ennyit legyen. Ne több. Házasságra ne is gondolj.

KÖLTŐ: Miért ne?

SZONTÁGH: Rajongó férfi, idegbeteg nő... rossz házasság lenne ez... El ne vedd feleségül...

(De a zene megszólal és a Költő elsiet abba az irányba, amerre Erzsí eltűnt.)

(Zene egészen halk, a színpad is sötét, még a múltban vagyunk.)

ÖZVEGY: *(vagy húsz évvel fiatalabb, de ez csak annyi, hogy fekete ruhája fehér gallért kapott, fejéről pedig lekerült a fekete főkötő.)* El akarja venni a Fráter lányt! Képzelse, Pali, egész komolyan el akarja venni!

SZONTÁGH: Az ilyen lánynak udvarol az ember, de nem veszi feleségül.

ÖZVEGY: De nem ám!

SZONTÁGH: Csinos, kedves lány, határozottan nagyon takaros fehércseléd, de kacér és könnyelmű.

ÖZVEGY: És protestáns!

SZONTÁGH: Én is az vagyok. Anna némem, meg ne rójjon érte.

ÖZVEGY: Magával nem kell rokonságba keverednem! Csak barátságba!

SZONTÁGH: Több az, mint rokonság.

ÖZVEGY: Családunkban egy sincs, aki eretnek volna! Az eretnek rosszabb a pogánynál!

SZONTÁGH: *(nevetve:)* Kétkedem abban, hogy aki protestáns, már eretnek volna.

ÖZVEGY: Aki kétkedik, már az is eretnek. Gyűlölöm!

SZONTÁGH: Valóban szörnyű bűn lehet, ha a szeretet vallásának követőjét ily haragra gyújtja.

ÖZVEGY: Az igazi szeretet a lelket óvja, s nem a testnek hizeleg.

SZONTÁGH: Máglyára a testtel, mentsük a lelket... *(Nevet.)*

ÖZVEGY: Maga ezen nevet?

SZONTÁGH: Tragédiának nézzem és sírjak? Inkább nézem komédiának, s nevetek.

ÖZVEGY: Isten irgalmazzon bűnös lelkének!

SZONTÁGH: Irgalmazzon Imrének, ha megnősül.

ÖZVEGY: Zárda falai közt imádkoznék, ha megszabadíthatnám.

SZONTÁGH: A zárda falai közt nincs remény. Igaz, hogy házasság sincs... Ez a jó benne. Ej, egy szó, mint száz! Imre barátom ezt a Fráter lányt nem veheti feleségül!

ÖZVEGY: Imádkozzunk, imádkozzunk, fiam. Imádkozzunk a Szűzanyához, hogy mentse meg őt a veszélytől.

(A tánczene már néhány másodperce észrevétlenül megszűnt, s most orgonazene erősödik fel. A színpadnak az Özvegy által elfoglalt sarkával ellentétes oldalról Erzsí és a Költő jönnek be. Lassan vonulnak, ünnepléses orgonaszóra, végigmennek a színpa-

don. Erzsí az előbbi tehér ruhát viseli, de fején mirtuszkoszorú, vállára fehér tátyol omlik. A Költő karontogva vezeti végig a színpadon az Özvegy felé. Előtte megállnak. Még szól az orgona, amikor az)

ÖZVEGY: *(Fiának csókra nyújtja kezét. Emelt fővel, méltóságteljes testtartással áll, a lányra rá sem néz)*

(Orgona lassan lehalkul, majd megszűnik)

KÖLTŐ: Köszönöm, kedves Anyám, hogy belcegyezését adta házasságomhoz.

ÖZVEGY: Nem tehettem mást. Te akaratod volt, édes fiam.

KÖLTŐ: Erzsikém, lelkem, te is köszönd meg anyáknak.

ERZSI: Édesanyám régen meghalt. Anya nélkül nőttem fel. Igyekezni fogok, hogy jó menyee legyek Imrém édesanyjának. *(Lehajol, hogy kezecskéjébe, de az Özvegy úgy tesz, mintha a mozdulatot és a szándékot nem venné észre, s hirtelen elfordul.)*

ÖZVEGY: A csesztvei házbán fogtok lakni. Én ittmaradok Sztregován. Boldoguljatok. *(Elvonul.)*

ERZSI: *(hosszan utánabámul, aztán kitör)* Imre! Kedves anyád engem nem szeret...

KÖLTŐ: Szeretnie kell, ha megismer.

ERZSI: Te engem első találkozásra szeretél.

KÖLTŐ: Én is csak megszerettelek. Idő kell ehhez.

ERZSI: Gyűlöletből sohasem lesz szeretet. És anyád engem gyűlöl.

KÖLTŐ: Képzeld. Mi oka lenne rá?

ERZSI: Tán rossznak tart!

KÖLTŐ: Lehetetlen.

ERZSI: Csúfnak?

KÖLTŐ: Nem!

ERZSI: Tudom már. Szegény vagyok. Ez a baj.

KÖLTŐ: Dehogyan baj.

ERZSI: Akkor mégis rossznak tart. Jól van. Akkor hát az is leszek.

KÖLTŐ: Nem tudsz te rossz lenni, Erzsí. Belepustulnál, ha kényszerülnél a rosszra. Lelked mélyéig tiszta vagy és jó. Midőn még téged nem ismertelek, gonoszak vélték minden nőt. Meg is írtam versben, tizen-nyolc éves koromban. „A nő addig jó, míg rossz nem lehet.” Ezt írtam, így írtam. Mert ekként vélekedtem a nőkről, egyedül anyámat véve ki közülök. De most, hogy immár két kivételt ismerek, ítéletem az egész női nemről megváltozott. Szép vagy, kedves vagy, jó vagy.

ERZSI: De szegény. És Majthényi Anna ezt meg nem bocsátja nekem soha.

KÖLTŐ: Azt is szeretem benned, hogy szegény vagy. Mindent szeretek rajtad. Gyön-gecségedet. Oktalan csacsogásod...

ERZSI: Okos nem vagyok, sajnós.

KÖLTŐ: Ne is kívánd, hogy okos légy, kedvesem. A tudást nem nálad keresem, hanem könyveimben.

ERZSI: Tőlem tehát mit kívánsz?

KÖLTŐ: Azt, hogy beszélj, beszélj, nem fontos, hogy mondj is valamit, de beszélj, csak hogy hangodat halljam. Mindegy, hogy mit mondasz. Ha hallgatsz, akkor is szeretlek. A virág is hallgat. A drága ékszer is.

ERZSI: Mind haszontalan.

KÖLTŐ: De szép. Ez a feladata. Virágnak, ékszernek, hogy szép legyen, mint te.

ERZSI: Úgy beszélsz, mintha poémát mondanál.

KÖLTŐ: Poémát pedig többé nem írok. Mivére? Álmodozni? Álomom valóra vált. Mit szó nem bíró, bírod te, kedvesem. Magad vagy a legszebb költészet.

ERZSI: Dehiszen ez is poéma.

KÖLTŐ: *(nevetve)* Ezt az egyet még leírom. Neked.

ERZSI: Hol fogunk élni?

KÖLTŐ: Megmonda anyám. A csesztvei házbán. Jó lesz ott. Ketten leszünk. Mi ketten...

ERZSI: Mi ketten... Sztregovára el nem jövünk többé! Menjünk! *(elmennek.)*

(Zene megszűnik. A színpad kivilágosodik.)

5. jelenet.

ÖZVEGY: *(ismét tiszta feketében, öregén, visszajön a jelenbe. Megáll a falon függő naptár előtt, hosszan nézi, bólogat)* Ezernyolcszázhatvannégy október öt...

SZONTÁGH: *(Az Özvegy mögött jött be, ő is a naptárt nézi)* A naptár előresietett. Valaki letépett egy lapot. Még csak október negyedike van.

ÖZVEGY: Ki éri utól ezt az előresietett napot? És ki hagyja el?

SZONTÁGH: Mindannyian.

ÖZVEGY: Közel az utolsó nap.

SZONTÁGH: Nem oly közel.

ÖZVEGY: Az orvos mondta. Nincs remény.

SZONTÁGH: Az orvos tévedhet.

ÖZVEGY: *(lapoz a naptáron)* Október öt... október hat... október hét... utol-éri-e a napokat?

SZONTÁGH: Utol a november, a decem-bert, de még az ezernyolcszázhatvanötös évét is, meglátja Anna néném.

ÖZVEGY: Remény... remény... mindig csak ennyi és nem több. Remény, remény, füstbe szálló álmom... Reméltem negyven-nyolcban, hogy Pali fiam túléli a háborút. Nem élte túl. Reméltem a harc után is, hogy Imre fiam nem veszti el a szabadságát. Be-

börtönözték. Reméltem, hogy egészségesen kerül ki a börtönből. Belebetegedett.

SZONTÁGH: De túlélte.

ÖZVEGY: Majd most pusztul bele. Évekig tartó sorvadozás után. Mert mindig a vesztébe rohan. A szabadságharcban is, előtte is, utána is, azóta is. Ideálok miatt! Képzelmek után! „Nagy eszmék”-ért!

ANDRÁS: *(Besompolyog. Szífog. Fülét a betegszoba ajtajára tapasztja.)*

ÖZVEGY: Hát te mit keresel itt?

ANDRÁS: *(Hallgatózik.)* Lélegzik... Nehezen, de még lélegzik... Szegény gazdám...

ÖZVEGY: Hogy mersz bejönni hívás nélkül? Nem megmondtam százszor is, hogy csak ha kérdeznék, akkor nyisd ki a szád!

ANDRÁS: Jaj, méltóságos asszony...

ÖZVEGY: Eredj dolgozdra! Ha szólítlak, jöhetsz.

ANDRÁS: Gazdám hívni talál, s odakint nem hallom.

ÖZVEGY: Ne feleselj. Láttak már ilyen szemtelen inast? Ha szükség lesz rád, bejöhetsz.

ANDRÁS: Hadd maradjak itt, meg se mukkanok. *(Leül a küszöbre.)* Csak hallgatom, hogy lélegzik.

ÖZVEGY: Egy-kettő! Mégse mész?

ANDRÁS: *(Elmenőben.)* Csak azért, hogy a lélegzetét... *(el)*

ÖZVEGY: Ilyen népnek kell szabadság?... Hiszen élni sem tudna vele. Küszöbön halálna, akár a kuvasz. Legkisebb fájdalomtól is nyúszit, nem képes magát fegyelmezni. Nem százszorta, ezerszerre nagyobb-e az én fájdalomom? Mutatom-e? Szabadság! Nagy szó! A nép felszabadítása! Szép eszme! Ez lelkesítette. Ebbe pusztul bele. Hát mi értelme volt ennek?

SZONTÁGH: Azt majd a jövő mutatja.

ÖZVEGY: Miféle jövő? A holnap? *(A nap-tárra mutat)* Vagy a november? Amikor már föld alatt lesz? Miféle jövője van már az én fiainak? Mit ér már ez a nagy lelkesedés?

SZONTÁGH: Ugyanezt kérdezte Erzsi is.

ÖZVEGY: *(meghökken)* Mi?... Kicsoda?

SZONTÁGH: Csudálatos, mennyire egyet mondanak, milyen egyformák.

ÖZVEGY: Kicsodák?

SZONTÁGH: A két asszony.

ÖZVEGY: De miféle két asszonyról beszél maga?

SZONTÁGH: Arról a két asszonyról, kit Madách Imre szeretett. Az édesanyjáról és a feleségéről.

ÖZVEGY: Hogy én és az a Fráter-lány?... Egyformák?! Pali, magának elment a józan esze. Hogy mi ketten egyet mondtuk valaha is?

SZONTÁGH: Egyet bizony.

ÖZVEGY: Örült beszéd. Én és Erzsi!

SZONTÁGH: Igen, Erzsi.

6. jelenet.

(A szín elsötétedik, s Erzsi megjelenik, mintha a hívásra jött volna. Megáll Szontágh előtt.)

ERZSI: Ki hívott?... Maga hívott, Pali?

(Özvegy homályba kerül, csak Erzsi és Szontágh kapnak fényt.)

SZONTÁGH: Maga hívott engem, Erzsi. Itt vagyok. Beszélni akart velem.

ERZSI: Mit is akartam mondani? Igen. Feljelen a kérdésemre, Pali. Ki ez a Rákóczi János?

SZONTÁGH: Tudja maga is, megmondta Imre. Egy cseh vadász.

ERZSI: Nem igaz.

SZONTÁGH: Ha nem hisz nekem, miért kérdezi.

ERZSI: Mert tudnom kell az igazat.

SZONTÁGH: Kérdezze férjét.

ERZSI: Az nem tud hazudni.

SZONTÁGH: Annál inkább keresse nála az igazságot.

ERZSI: Nem akarja elárulni.

SZONTÁGH: Bizonyára oka van rá.

ERZSI: Oka, bizony. Mert egy tolvajt bújtat házukban a pandúrok elől.

SZONTÁGH: Rákóczi János nem tolvaj!

ERZSI: Akkor hát még rosszabb. Gyilkos.

SZONTÁGH: Nem!

ERZSI: Miért bújkál hát? Miért használ hamis nevet? Valódi nevét véletlenül tudtam meg.

SZONTÁGH: Kitől?

ERZSI: Tőle, magától. Azt hitte, tudom. Azt hitte, be vagyok avatva.

SZONTÁGH: Bizott magában. Ügylátszik tévedett.

ERZSI: Tévedett, midőn azt hitte, férjem bizalmát bírom. Miért hazudnak nekem? Miért titkolóznak? Miért bűjtatnak halálraítélteket?

SZONTÁGH: Ki mondta, hogy halálraítélt...

ERZSI: Csak a vak nem látja a kapkodó tekintetén. Miért ítelték halálra? Nem török tolvajokat és gyilkosokat a házban. Ki ez a Rákóczi János? Ha közönséges gyilkos, hívom a pandúrokat. Félek!

SZONTÁGH: Ne féljen tőle, Erzsi. És ne hívja a pandúrokat.

ERZSI: Akkor mondja meg, ki ez az áldoruhás cseh vadász? Ha tudom, kicsoda, nem lesz bántódása. Én magam fogom bűjtatni, ha keresik. No? Ki ő? Beszéljen, Pali.

SZONTÁGH: Honvédelmi bizottmányi elnök. Kossuth titkára és rokona.

ERZSI: Ügy...

SZONTÁGH: Nyugodjék meg, Erzsi és ne kérdezzen Imrétől semmit. Tegyen úgy, mintha elhinné, hogy ez a cseh vadász...

ERZSI: De miért titkolóztak előttem? Miért bizalmatlanok?

SZONTÁGH: Nem bizalmatlanság. Csak óvatosság. Emberletről van szó. És nem is akármilyen ember életéről.

ERZSI: Mikor ítélték halálra?

SZONTÁGH: Tavaly.

ERZSI: És ki ítélte halálra?

SZONTÁGH: A császári és királyi hadbíró-ság. Halálra, és vagyona elkobzására.

ERZSI: Tehát koldus.

SZONTÁGH: Azokká lettünk valameny-nyen, Erzsi.

ERZSI: Miért nem menekült el Kossuth-tal?

SZONTÁGH: Nem lehetett.

ERZSI: Miért éppen hozzánk menekült? Imre hívta?

SZONTÁGH: Maga talán hagyta volna, hogy kivégezzék?

ERZSI: Az egész falu tudja, hogy Imre egy halálraítéltet rejteget.

SZONTÁGH: Senki nem tudja. És ha tud ná, hallgatna. Az egész falu!

ERZSI: Ez a bujkáló mindannyiunk életét veszélyezteti. Még majd nyakunkra hozza a pandúrokat. Cseh vadász! Hiszen nem is ért a vadászathoz! Nem is cseh. Szót sem beszél másként, csak magyarul. Semmihez sem ért, csak a hazudozáshoz. Legalább csehül hazudna! De magyarul hazudik.

SZONTÁGH: Nem hazudik. Alig beszél.

ERZSI: Hogyne, hallgat, mint a sír. És ártatlan embereket kever bajba.

SZONTÁGH: Senkit sem kever bajba, ha maga hallgat.

ERZSI: Én hallgatok, de ő nem. Iszik és eljár majd a szája.

SZONTÁGH: Nem iszik.

ERZSI: De ihat. Iváskor mindenkinek jár a szája. Borban az igazság.

SZONTÁGH: Sehol nincs most igazság. Igazság-e, hogy Kossuth emberének hazudnia, hamis névvel bujkálnia kell?

ERZSI: Igazság-e, hogy Madách Imre és családja bajba keveredjek Kossuth embere miatt?

SZONTÁGH: Madách Imre maga is Kossuth embere.

ERZSI: A nagy lelkesedés! Örökké csak az. Mit ér most már az a nagy lelkesedés! Mi lesz velünk? A családdal? Madách Imrének felesége, két gyereke van! És útban a harmadik is! Mi lesz velünk, ha őt elviszik? Ki gondoskodik rólunk? Talán Majthényi Anna? Mert elviszik, jaj, elvihetik! Akkor aztán visszajön-e? Kossuth emberei nem so-kan jönnek vissza, ha elviszik őket, ennyit még én is tudok. Istenem, mennyi szenvedés vár még miránk!

SZONTÁGH: Az egész nemzet szenved. Elveszett minden.

ERZSI: Boldogan élünk, nem volt semmi baj. Mi veszett el?

SZONTÁGH: A magyar nép szabadsága.

ERZSI: Miért kell a népnek szabadság?

SZONTÁGH: Miért kell magának?

ERZSI: Nekem se kell. Mit kezdenék vele?

SZONTÁGH: Márpedig Madách Imrének kell!

ERZSI: De minek? Mi az ördögnek kell nekünk szabadság? Ezt mondja meg!

(Kívül erős zörgetés.)

Jaj, ki zörget ilyen erősen.

(Két szuronyos, egyenruhás jön be. Az egyik írást ad át Szontághnak.)

SZONTÁGH: *(nézegeti, forgatja az írást.)* Kriegsbericht... Mi ez? Emerich Madách, Grundbesitzer...

ERZSI: Imre! Jaj, Imre, ugye mondtam, jaj, ugye mondtam... *(sírva el, miközben)* a nagy lelkesedés... a nép szabadsága... most aztán itt van a szabadság!

1. SZURONYOS: *(Szontághhoz.)* Wer sind Sie?... *(nincs válasz)* Emerich Madách?

SZONTÁGH: Nem tudok németül.

2. SZURONYOS: Tud, csak nem akar. *(Az írást elveszi tőle.)* Ezt az írást egészen jól elolvasta és meg is értette, pedig németül írták. Megértette? Vagy nem?

SZONTÁGH: Nem tudok németül!

1. SZURONYOS: Majd megtanul.

2. SZURONYOS: Sie kommen mit. *(Le akarja fogni, de a 2. szuronyos int neki, hogy nem ő az, akit keresnek.)* A fogoly oda-bent van, ahová az asszony sietett. *(Erzsi után mennek.)*

(A színpad kivilágosodik.)

ÖZVEGY: *(bejön)* Megmondtam időben. Semmi jót nem várok a Fráter lánytól.

SZONTÁGH: Erzsi magára maradt. Itt kezdődött a baj.

ÖZVEGY: Előre tudtam, ebből jó nem ke-rekedik.

SZONTÁGH: Meg is mondta.

ÖZVEGY: Nem is egyszer.

SZONTÁGH: Erzsinek is megmondtam, amit gondolt róla?

ÖZVEGY: Nem szoktam mást mondani, mint gondolni.

SZONTÁGH: Erzsi meg egyáltalán nem szokott gondolkodni.

ÖZVEGY: Nem, ezzel ő sohasem fárasztotta magát. Lusta volt hozzá.

SZONTÁGH: Lusta és kényelmes. Így aztán merő lustaságból, kényelemkedvelésből el-hitte, amit mások gondoltak és mondtak,

akár róla magáról is. Utóbb aztán a szerint is cselekedett, amint mások várták tőle.

ÖZVEGY: Ha jól értem, maga szerint az a némbér azért cselekedte a rosszat, mert én rosszat gondoltam róla.

SZONTÁGH: Erősebb lélek irányíthatja a gyengébbet. És irányítja is, olykor talán akarata ellenére.

ÖZVEGY: Hanzély Ferit, a gáláns lovagot is én irányítottam Csesztvére? Miközben szegény fiam Pesten az Új-épületben fogva volt?

SZONTÁGH: Nem. Hanzély Feri magától jött. Szereti a magukra hagyatott szépasszonyokat, s valahol ilyet megszimatol, ott sebtiben meg is jelenik, hogy tegye a szépet.

ÖZVEGY: Az efféle széptevő ficsurt úriasszony kiutasítja. Fráter Erzsi ezt elmulasztotta.

SZONTÁGH: Nem egyedül az ő mulasztása.

ÖZVEGY: Talán nekem kellett volna örködnöm a kedves menyem jóerkölcsre fölött?

SZONTÁGH: Néhány jó szó, szelid anyai intelem az árvának, ki anya nélkül, vadon nőtt fel, egy-egy látogatás Csesztvére, támogatás, okos beszélgetés bizony nem ártott volna.

ÖZVEGY: Hát minek néz maga engem? Át nem léptem azt a küszöböt, mióta csak a Fráter-lány a csesztvei házba betette a lábát.

SZONTÁGH: Ez volt a baj.

ÖZVEGY: Eszénél van maga, Pali? Engem vádol?

SZONTÁGH: Hogyan is mernék ilyet tenni! Bocsánatot kérek, ha ügyetlen szavaimat ilyenféleképpen lehetett értelmezni. Nem vagyok szónok, mint Imre, költő mégkevesébbé vagyok, ő világosabban tudná magát kifejezni.

ÖZVEGY: Hogy mit tettem, mit nem tettem, miért tettem, miért nem, azt az én Emi fiam soha nem bírálta. Szavamat, mint a szentírást, követte.

SZONTÁGH: Rajongó szeretete édesanyja iránt közismeretes.

ÖZVEGY: Talán elfogódottnak itéli?

SZONTÁGH: Semmiféle ítélethez jogom nincs.

ÖZVEGY: Erzsit elítélni mindenkinek joga van. És mindenki el is ítélte. Legelsőnek maga!

SZONTÁGH: Félek, hogy elhamarkodottan ítéltém.

ÖZVEGY: Az az asszony az én jó fiamat megcsalta! Akkor csalta meg, amikor Emi börtönben fogoly volt, nem védekezhett, nem üthetett szét közöttük!

SZONTÁGH: Nem csalta meg.

ÖZVEGY: Mindenki tudja, hogy Hanzély Feri nap, mint nap odalátogatott Csesztvére.

SZONTÁGH: Ez még nem csalás.

ÖZVEGY: Mindenki mondta.

SZONTÁGH: Senki nem látta.

ÖZVEGY: Látták Hanzély Feri fogatát a ház előtt.

SZONTÁGH: Még nem bűnjel.

ÖZVEGY: Maga is gyanakodott, Pali. Előttem is hangoztatta gyanúját, emlékezzék.

SZONTÁGH: A gyanú még nem vád, a vád még nem bizonyosság.

ÖZVEGY: Vádolok és bizonyítok. A Fráter-lány a gyanúra okot adott.

SZONTÁGH: Ellenbizonyítékaim vannak.

ÖZVEGY: Mik volnának azok?

SZONTÁGH: Erzsi, mialatt férje börtönben volt, harmadik gyermekét várta.

ÖZVEGY: Nem ok arra, hogy gavallérokat fogadjon férje távollétében.

SZONTÁGH: Férje távollétében elviselhetetlennek érezte a terhességgel járó rosszulleteket, a magányt... Erzsi beteg volt, két kis gyerekével magáramaradt, senki nem törődött vele, nem vigasztalta, nem erősítette szomorú helyzetében. A nehéz várakozás férje szabadulására, s a harmadik gyermek születésére rossz lelkiállapotot idézett elő. Örült, hogy jó szót hallhatott valakitől.

ÖZVEGY: Ezt a jó szót egy hírhedt nőcsábásztól hallgatta.

SZONTÁGH: De nem hallgatta meg! A terhesség idején ezt nem is tehette!

ÖZVEGY: Annál bűnösebb, ha ily helyzetben nem bírt úriasszonyhoz méltón viselkedni.

SZONTÁGH: Lehet, hogy nem volt úriasszony, de ember volt, s az ember tévedhet.

ÖZVEGY: Egyszerű tévedésnek nevezi, ha egy asszony az urát megcsalja?

SZONTÁGH: Dehát nem csalta! Csak fogadta a látogatót, akitől vigasztaló szavakat kapott.

ÖZVEGY: Úriasszony nem fogad férfi látogatót férje távollétében. Akkor se, ha beteg, akkor se, ha egészséges. Aki ilyet tesz, az rossz asszony.

SZONTÁGH: De talán jó ember.

ÖZVEGY: Hogy védi! Miért nem akkor védte?

SZONTÁGH: Mert én nem vagyok jó ember.

ÖZVEGY: Emlékszem jól a szavaira, Pali. Kigyót-békát kiáltott a Fráter-lányra. És nem is csupán Sztregován, hanem mindenfelé, szerte a megyében. Emi fiamnak is fülébe jutott.

SZONTÁGH: Most már látom... én bűnösebb vagyok, mint a Fráter-lány.

ÖZVEGY: Ugyan miben?... Nem akarom magát menteni, de ha maga bűnös, Pali, akkor én sem vagyok ártatlan. Pedig én mindig csak jót akartam. Kerestem a jót és cselekedtem is.

SZONTÁGH: Nem az az igazi jó ember, aki cselekszi a jót, hanem, aki másokból kiváltani tudja azt.

ÖZVEGY: Ezt én nem tettem volna? Azt mondják, Imre remekművet írt.

SZONTÁGH: Azt Erzsi váltotta ki belőle.

ÖZVEGY: Erzsi hálátlan volt. Imre jó volt hozzá, s ő árulással fizetett. Jóságért gonoszság. De fordítva? Hogy Erzsi álnok-sága jóságot, vagy éppen remekművet váltott volna ki? Miket beszél maga össze-vissza, kedves Pali?

SZONTÁGH: Azt mi nem tudhatjuk, mi-ből és hogyan váltódik ki a remekmű.

ÖZVEGY: Nem tudhatjuk, maga sem tud-hatja. Ne is mondja hát. Annyi bizonyos, hogy a rossz szavak hatása kiszámíthatatlan. Nagyon sok szerencsétlenség keletke-zett már a kimondott rossz szavakból. Ezt én tudom, és éppen ezért én soha egy rossz szót nem mondtam annak az asszonynak. Mindig szépen, illedelmesen beszéltem hoz-zá, gorombaságot, türelmetlenséget soha nem tapasztalhatott tőlem, de még ellenkezést sem. Mindent ráhagytam. Mindig jó voltam hozzá. Befogadtam házamba, úgy fogadtam, mikor első ízben látogatott Sztregovára, mint valami hercegisasszonyt, pedig Isten látja lelkemet, nem örültem e házasságnak. Mégis nyájas voltam, szívesen fogadtam apjával együtt, Emi fiam kedvéért.

SZONTÁGH: És mikor magára maradt? Imre rabsága idején? Akkor is nyájas volt hozzá, Anna néném?

ÖZVEGY: Akkor is. Segítettem, támogat-tam, jó szóval, pénzzel láttam el. Pedig ma-gam is szűkösen voltam azokban az időkben. De őt, s gyerekeit bőséggel elláttam. Senki nem vethet szememre semmit! Ő sem! El is jött ide, Sztregovára, hogy köszönetet mondjon jóságomért. Barátságosan fogadtam. Újszülött kisgyerekeit hozta megmutatni. Ha most itt lenne, nem tagadná, hogy igazat szölok.

(Szin elsötétedik. Szontágh eltűnik, helyet-te az új világításban Erzsi áll, karján pó-lyás.)

8. jelenet

ERZSI: Eljöttem...

ÖZVEGY: *(Hangja, magatartása hirtelen megváltozik. Eddig a világos színpadon, a reális diszletek között és a haldokló közelé-ben tartása megtört, hangja siránkozó volt a Szontághgal való jelenetben. Most, amikor az Erzsivel tolytatott régmúlt beszélgetést idézi, testtartása kevély, hangja hideg, kopogó lesz, fejét magasra tartja, dereka gögő-sen kiigyesedik.)* Látom, Erzsi.

ERZSI: Azért jöttem, hogy megmutassam

újszülöttemet a sztregovai nagymamának, ha már ő nem jött el Csesztvére köszönteni leg-kisebb unokáját.

ÖZVEGY: Mi a neve?

ERZSI: Borbála. De Arának becézem.

ÖZVEGY: Azt hittem, hogy Annának hí-vod, hogy ismét lányod született. Imre így kívánta.

ERZSI: Így is keresztelték. Annára. Én is így hívnám, ha...

ÖZVEGY: Ha?

ERZSI: Ha a keresztelőn ott lett volna Majthényi Anna, a sztregovai nagymama.

ÖZVEGY: Mi dolgom nekem Csesztvén, ha fiam Pesten? Emi fogoly. Ha nem az volna, Annának hívnád te is a kicsit.

ERZSI: Nem volt fogoly, midőn első kis-lányunk született. Mégis a Jolán nevet kap-ta a keresztségben.

ÖZVEGY: Te akaratod volt.

ERZSI: Imrém nem ellenkezett.

ÖZVEGY: Sohasem ellenkezett senkivel. De veled még majd fog!

ERZSI: Nem lesz rá módja.

ÖZVEGY: Miért? Mert elhagyod?

ERZSI: Mert engedelmeskedem neki. Azért.

ÖZVEGY: Majd meglátjuk!

ERZSI: Fenyeged? Engedetlenségbe ker-getne?

ÖZVEGY: Nem kell téged kergetni. Ker-gülsz te magadtól is.

ERZSI: Miért szól így hozzám? Én szere-tetért jöttem... jó szóért...

ÖZVEGY: No meg pénzért.

ERZSI: Csak ami jár, hogy megélhessünk. Már a cselédek bérét sem tudom fizetni.

ÖZVEGY: De új selyemruhát, látom, var-rattál magadnak.

ERZSI: Nem akartam Sztregován ócskában mutatkozni, hogy szánjanak.

ÖZVEGY: Senki sem szán téged, Erzsi.

ERZSI: Pedig van, miért. Betegségben, sze-génységben sinylődöm.

ÖZVEGY: Imént azt mondtad, nem akard magad sajnáltatni. És most mégis? Akkor hát szánjalak-e, vagy ne? Döntsd el. De akárhogy is döntesz, pénzt nem kapsz.

ERZSI: Nem örülne Imre, ha gyerekeit éhezve tudná.

ÖZVEGY: Fiadat ideveszem magamhoz, Sztregovára. Holnap kocsit, lovat küldök Csesztvére Aladárkáért. Sztregován majd nem kell éheznie és ruhát is kap, újat.

ERZSI: Hát Jolánkával mit tegyünk?... És itt van ez a kicsike...

ÖZVEGY: Száz forintot küldtem.

ERZSI: De mikor? Három hónapja. Hol van már az a kis pénz?

ÖZVEGY: Száz forint neked kis pénz?

ERZSI: Hogy én gyerekeimmel, cselédeim-mel, betegségeimmel sok hónapig éljek be-lőle, ahhoz bizony száz forint nagyon kevés.

ÖZVEGY: Ezer váltóforint is kevés volna

neked! A Dárius kincsének is nyakára hagnál! Nem tudsz a pénzzel bánni, Erzszi, az a te bajod.

ERZSI: Bűnöm pedig, hogy szegény vagyok!

ÖZVEGY: Letetted e bűnt, midőn elmentél feleségnek Madách Imréhez.

ERZSI: Nem pénzért mentem hozzá.

ÖZVEGY: Hát ugyan miért?

ERZSI: Tudhatná magáról, hogy Imrét önzetlenül is lehet szeretni.

ÖZVEGY: Nekem! Az édesanyjának!

ERZSI: Mások is szeretik! Mindenki!

ÖZVEGY: Azért zárták börtönbe. Csupa szeretetből!

ERZSI: Azért! Igenis, hogy a szeretet miatt. Mert ő is mindenkit szeret. Még ezt a Rákóczi Jánost is. Ennek a sokféle szeretetnek fizetem én az árát. Ezért szenvedek most szűkséget. Mert Rákóczi János előbbre való volt nálam.

ÖZVEGY: Dicsekedtél, hogy önzetlenül szeretsz. Bizonyíthatod. Pénzt nem kapsz.

ERZSI: Pusztuljak éhen?

ÖZVEGY: Ha pénzzel bánni nem tudsz...

ERZSI: Ha pénzzel bánni nem tudok, miért nem tanítanak meg rá? Miért hagynak magamra?

ÖZVEGY: Úgysem hallgatsz te a jó szóra.

ERZSI: Próbálta-e azt a jó szót valaha is?

ÖZVEGY: Kár neked a jó szó. Mindig csak pénzről beszélsz. Pénz, pénz, ez a leg-szebb szó neked!

ERZSI: Csak ha nincs. Amikor hiányt nem szenvedek, gondolni sem szoktam pénzre.

ÖZVEGY: Ez a baj éppen. Akkor kell ügyelni a pénzre, amikor van!

ERZSI: A gyerekeimre ügyelek, nem a pénzre!

ÖZVEGY: Közben pedig fölösleges holmikra szóród a forintokat.

ERZSI: De ha egyszer nincs mellettem senki, aki figyelmeztetne!

ÖZVEGY: Gondolj férjedre, aki rabságban sinylődik.

ERZSI: Rágondolok éjjel is, nappal is, éltemben és majd a túlvilágon. Imrémre gondolok szakadatlan, ő az én boldogítóm, nem a pénz.

ÖZVEGY: De vajon te is boldogítod-e őt? Vagy csak ő téged?

ERZSI: Igénytelen vagyok végnélküli jó-ságot viszonzni.

ÖZVEGY: Hogy távol van, most kell viszonoznod.

ERZSI: Azzal, hogy éhenhalok? Huszonhét pengőkrajcárral jöttem ide. Nem vagyok képes a fuvarbért kifizetni. Gond és keserűség között gyötörődöm. Egészségem odavan.

ÖZVEGY: Hát azzal meg mi a baj?

ERZSI: A gyermek születése után kétízben volt blutsturcom. Ez igen elgyöngítette idegeimet. A legkisebb zaj is isszonyúan hat rám. Ezt eddig sohasem tapasztaltam. Nem,

nem akarok én panaszkodni, tudok én tűrni, nagyon is, nem azért jöttem ide, hanem csak hogy a kicsit megmutassam a sztregovai nagymamának. Pedig a sok vérveszteségtől igen gyöngre vagyok, lábamon is alig állok. Mégis idejöttem a jó nagymamához...

ÖZVEGY: Mennyi kellene?

ERZSI: *(A következőket szinte egy lélekzetre mondja, gyorsan, meggondolatlanul, mohón együgyűen.)* Czirmannének tartozok már régen 112 forint és 42 pengőkrajcárral, Mutschenbachernének 155-tel. Volt énnekem számukra pénzem eltéve, de ezzel a bábát kellett kifizetni és éltünk is belőle, mert nem volt más Czirmanné csőd alatt van, Mutschenbacher is félig csőd alatt van, kontója van, csak nyugtatni kellene, szoros számadást viszek, majd megmutatom, hová tettem az utolsó krajcárt is, nem vagyok képes fogatni a lovakat, Jolánka beteg volt, himlős, én is elkaptam tőle, itt a helye a karom, ni, de doktort nem hozattam, én sem orvosoltam magam, türjenek a gyerekek is, mint én, úgys a jólét, boldogság odalent a sirban lakik csak, nekik lesz jobb, ha nem ismerve az élet keserűségeit ott lelik fel örök nyugalmukat, és a lovat, a Csillagot is kérem vissza, amit sógorom, Madách Károly elvitt, én nem akartam küldeni érte, tudom, örülne Madách Károly, ha a küldött embert visszautasíthatná, nekem bosszúságomra, ilyenekben nagy vitéz, mert ő is gyűlöl engem, mert mindenki gyűlöl itt engem, mert...

ÖZVEGY: Elég!!! *(Nagy szünet. Erzszi szerencsétlen, buta, primitív tirádáját növekvő ellenszenvvel, leplezetlen undorral hallgatta majdnem végig, de most meglegelte. Némi diadalt is érez, mert önmaga előre alkotott véleményét látja igazolva. Látszik rajta, hogy ezek után egyszer és mindenkorra végzett menyével, s ennek alapján véve örül. Nagyon nyugodt, előkelő és jéghideg.)* Holnap elküldök Aladárkáért. Csesztvére. Unokám ezentúl itt él nálam Sztregován.

ERZSI: És én?

ÖZVEGY: Egy krajcárt sem kapsz. *(Elvonul.)*

ERZSI: *(Utánamenne, de csak utána szól, majd kiált.)* Végképp el akar engem szekirozni? Ezt igen könnyen elérheti, mert én nem szeretem magamat hiába szekiroztatni... Atyám magához hi Cséhtelekre... Neki felelnem kell, mitévő leszek...? *(Nincs válasz.)* Megyek-e vagy sem?... Ez majd attól fog függni, hogy jövődében milyen helyzetem lesz, mert már ezt az örökös könyörgést, várakozást, tétlenséget meguntam lelkemből... *(De az özvegy eltűnt, válasz nincs. Sirva magához öleli a gyereket.)* Gyere, kislányom. A sztregovai nagymamához többé nem jövünk. *(El.)*

(Színpad világos lesz.)

9. jelenet

(Kis ideig a szin üres. Aztán András óvakodik be lábujjhegyen, az ajtóra tapasztja a kezét szivére szorítja nagy aggodalmában. Figyel.)

SZONTÁGH: (Bejön.) András, az orvos úr és a tisztelendő úr vacsorázni szeretnének.

ANDRÁS: Igenis. (elmegy.)

SZONTÁGH: (Megáll az íróasztal előtt, tűnődve nézi, erősen gondolkodik.)

10. jelenet

(A színpad teljesen sötét lesz, halk zene szólal meg. Az íróasztal szelid világitást kap, s ott ül előtte a Költő.)

KÖLTŐ: (Halk hangon olvasni kezd egy papirlapról, mely az íróasztalon fekszik.)

Eljött hát a szabadulás napja,
Végre, végre megnyílt börtönöm.
Arcom illatos szellő csókolja,
Enyhe hangja résztvevő öröm.
Ó, ha ott is mindezt így találnám,
Hol szívem szereteteit hagyám.
Vajh, a nyárnak kéje vár-e ott rám,
Vagy hideg telet lennék csupán?
Itten állok s félve félek
Fellebbenteni a kárpitot,
Mig mindnyájatokat átölellek
S egy csók mindent magyarázni fog.

(Várakozón feltekint az íróasztal mellett figyelő barátjára.)

SZONTÁGH: (Csak most kapja a világitást.) Látom, itt családi jelenet készül.

KÖLTŐ: Nem tetszik a vers?

SZONTÁGH: A vers tetszik, de a családi jeleneteket felette unom.

KÖLTŐ: Még mindig haragszol szegény Erzsime?

SZONTÁGH: Haragszom valóban.

KÖLTŐ: Tán okot adott rá?

SZONTÁGH: Nekem nem.

KÖLTŐ: Megbántott?

SZONTÁGH: Engem nem.

KÖLTŐ: Kit bántott meg?

SZONTÁGH: Kérdezd anyádat.

KÖLTŐ: Már kérdeztem. Sértve érzi magát. Pedig őt sem bántotta Erzsi. Mégis haragszik, Meskó Miklós miatt.

SZONTÁGH: Nekem is mondta.

KÖLTŐ: Mit mondott?

SZONTÁGH: Csak, hogy Meskó állandó vendég Sztrégován.

KÖLTŐ: Hát aztán! Más is jár ide...

SZONTÁGH: Példának okáért én. Én is idejárom, de nem Erzséhez, hanem hozzád.

KÖLTŐ: Meskó is barátom, miért ne járhatna ide?

SZONTÁGH: Is? Meskó is? Nem szívesen osztózom akárkivel.

KÖLTŐ: Féltekeny vagy Meskó Miklósr?

SZONTÁGH: Te nem?

KÖLTŐ: Okom nincs rá. Neked se. Meskó Miklós nem elég érdekes ember ahhoz, hogy akár Erzsi szerelmét tölem, akár barátságomat töled elorozná.

SZONTÁGH: Szívből remélem, így is van. (Erzsi és Meskó bejönnek.)

ERZSI: Képzeld, Imre, Meskó azt mondja, hogy a losonci bála a tűzvörös ruhámat öltsem magamra.

MESKÓ: Csakis azt. Feleséged felpórált a ruháját és megmutatta magát benne. Mondhatom, Imre, ő lesz a legszebb rózsza a losonci bálon. Égő vörös rózsza. Tűzliliom.

SZONTÁGH: Tűzliliom. Hm... Te bála akarsz menni, Imre?

KÖLTŐ: Nem gondotm rá.

SZONTÁGH: Ne is gondolj. Hiszen alig, hogy börtönből szabadultál. Cellából egyenest a bálterembe... túl nagy lépés volna.

KÖLTŐ: S nem izléses, valóban.

MESKÓ: Izlés? Ugyan! Eljössz, Imre, megmutatod, hogy életben maradtál, s erősebb vagy, mint valaha. Iszunk egy nagyot, felejtet a szomorú idöket.

KÖLTŐ: Nem felejtetek soha semmit.

MESKÓ: Dehogyan nem. Csak bízd rám magad. Olyan dinomdánomot csapunk, hogy nagybögőnek nézed az auditort is!

KÖLTŐ: Inkább a nagybögőt nézném auditornak, s már el is menne minden kedvem.

ERZSI: Úgy szeretnék elmenni! Edes Imre, olyan régen nem táncoltam.

KÖLTŐ: Nehezemre esnék a tánc.

MESKÓ: Te csak gyere el a bála és igyál. A táncot bízd rám.

KÖLTŐ: Egészségem nem a legjobb.

MESKÓ: Annak meg éppenséggel jót tenne egy kis tokajhegyaljai patikaszer. Valóságos bájital az, hidd meg nekem, Imre. Holtak is feltámadnak tőle.

SZONTÁGH: Ne agítáld, Miklós, rosszat tesszel vele.

ERZSI: Ha Imrének nincsen kedve, én sem megyek szívesen.

MESKÓ: Már hogyan volna Imrének kedve, amikor nagyonis van! Hidd el, nem árt meg!

SZONTÁGH: De megárt! A nagyasszony is mondta, hogy megárt.

ERZSI: Anyósom?

SZONTÁGH: Ó.

ERZSI: Majthényi Anna úgy vélekedett, hogy a bál megártana Imrének?

SZONTÁGH: Ez a losonci bál, igen.

ERZSI: Vasárnap este?

SZONTÁGH: Mivelhogy akkor tartják meg.

ERZSI: Ma hétfő van. Honnan tudja ma, hétfőn, Majthényi Anna, hogy én vasárnap el akarok menni a losonci bálba?

SZONTÁGH: Még azt is tudja, hogy a tűzpiros ruhában. A tűzliliomról egyelőre nem kapott értesítést.

ERZSI: Szóval Majthényi Anna nagyasszony ellene van annak, hogy mi elmenjünk egy kicsit szórakozni.

SZONTÁGH: Félti Imrét.

ERZSI: A báltól, vagy tőlem?

KÖLTŐ: Erzsi, Erzsi, ne kezd újra.

ERZSI: Nem kezdem. Folytatom. Mivelhogy ő sem hagyja abba. Kényszerített, hogy ideköltözzünk Sztregovára. Nem akartam ideköltözni. Tudtam, azért erőlteti, hogy engem figyelhessen, szekirozhasson.

KÖLTŐ: Nem azért. Hanem, mert a csesztvei házat Károly öcsém kapta, aki családot alapít. Az osztozásnál anyám nekem szánta Sztregovát, mert az nagyobb és szebb Csesztvénél.

ERZSI: Nagyobb és szebb, de teher van rajta! Súlyos teher! Majthényi Anna!

KÖLTŐ: Nem panaszkodhatsz, édesanyám sohasem zavar bennünket, átköltözött a régi kastélyba, hogy itt egyedül te lehess az úrnő.

ERZSI: Miféle úrnő az, akinek annyi szava sincs, hogy egyszer elmeheessen egy kis táncmulatságba. Mert ebbe is beleszólnak a régi kastély lakói.

SZONTÁGH: Nem szólt bele, Anna néném éppencsak említette a bált.

ERZSI: Meg a piros ruhát, meg a táncolást.

SZONTÁGH: Csak, mert fiát félti.

ERZSI: Ki meri féltetni az én férjemet? És kitől félti? Talán tőlem?

SZONTÁGH: Ezt nem mondta senki.

ERZSI: Jó. Tudom. Értek a szóból. Abból a szóból is, amit nem mondanak ki. És most tudja meg mindenki, hogy csak azért is elmegyek a bálba!

KÖLTŐ: Olyan nagy kedved van hozzá?

ERZSI: Semmi kedvem hozzá. Mégis elmegyek.

SZONTÁGH: Dehát miért?

ERZSI: Hogy Majthényi Annának kedvében járjak. Ő mondta mindig, hogy rossz asszony vagyok. Legyen igaza. Legyen öröme az igazában.

KÖLTŐ: Nem megyünk bálba, Erzsi. Semmi értelme nem volna.

ERZSI: Legföljebb az, hogy anyád örülne. Nem akarsz neki kedvében járni?

KÖLTŐ: De igen. Éppen ezért maradunk itthon és nem megyünk Losoncra.

ERZSI: Nem akarod bebizonyítani anyádnak, hogy igaza volt? Hogy Fráter Erzsébet könnyelmű, léha, mulató, haszontalan senki?

KÖLTŐ: Ennek ellenkezőjét szeretném bebizonyítani.

ERZSI: *(Már se nem lát, se nem hall.)* Hogy Szontágh Pálnak is igaza volt, amikor azt hajtogatta, hogy Fráter Erzsébetnek csak udvarolni szabad, feleségül venni őt nem lehet!

SZONTÁGH: Erzsi, nyugodjék meg, én bocsánatot kérek...

ERZSI: Ne kérjen semmit! Bocsánatot legkevésbé! Mert nem kap! Mindent tudok! Fülembe jutott minden! Amit maga mondott rólam mindenfelé, szerte a megyében. Klára nénémnek, Fráter Pál nagybátyám feleségének mindent visszameséltek.

SZONTÁGH: Nem mondtam semmi rosszat, és...

ERZSI: Platty Klára nem hazudik. És Fráter Pál sem. De maga sem hazudott, mert én most majd bebizonyítom, hogy magának is igaza volt. Akkor még nem volt igaza, mikor rólam rosszakat fecsegett, de most majd igaza lesz! Legyen boldog az igazával! Elegendem van, a szentéletű nagyasszonyból. Én ezt az egész sztregovai társaságot szívemből, lelkemből meguntam!

KÖLTŐ: Erzsi, szőgyellem magam helyetted.

ERZSI: A bálba pedig, akár tetszik Majthényi Annának, akár nem, akár ellenzi Szontágh Pál, akár nem... elmegyünk!

KÖLTŐ: Én nem!

ERZSI: Elengednél egymagamban?

KÖLTŐ: Nem.

ERZSI: Akkor is elmegyek. A tűzpiros ruhában. Jöjjön, Meskó.

(A színpad teljesen elsötétedik, aztán teljesen világos lesz.)

11. jelenet

(Elsőnek a falinaptár kap megvilágítást, aztán a betegszoba ajtaja.)

ANDRÁS: *(Belopózik, nagyon óvatosan kinyitja a betegszoba ajtaját, aztán besurran a beteghez.)*

ÖZVEGY: *(Bejön, be akar menni a betegszobába, de midőn az ajtót nyitná, az nyílik, s András dugja ki rajta a fejét.)*

ANDRÁS: *(Ujját szájára teszi.)* Pszt... Alszik...

ÖZVEGY: *(Kezét potonra emeli, de a betegre való tekintettel moggondolja magát.)*

ANDRÁS: *(Ijedten könyörög csendért, s hátrament, a beteg felé.)*

ÖZVEGY: *(Foga közt.)* Orcátlan paraszt... Leinteni merészel engem...

ANDRÁS: Ne tessék félni, majd én vigyázok. *(Gyorsan eltűnik, ajtót behúzza.)*

SZONTÁGH: *(Bejön.)* Az orvos? Bejöhet?

ÖZVEGY: Fölösleges. Alszik.

SZONTÁGH: Ki van bent nála?

ÖZVEGY: Ez a... ez az András.

SZONTÁGH: Nem félő, hogy elszundít?

ÖZVEGY: Majd én vigyázok. Mert én aztán el nem alszom.

SZONTÁGH: Éppen eleget virrasztott már Anna néném életében Imre miatt. Sokat búslakodott. Az a rengeteg álmatlan éjszaka.

ÖZVEGY: Az első álmatlan éjszakát akkor sírtam át, mikor bejelentette, hogy feleségül veszi a Fráter-lányt. Két szemem majd ki-sírtam. Aztán, mikor elvitték a fegyveres zsandárok. Hát amikor börtönben élt? Alig aludtam a kilnc hónapon át. Bezzeg a Fráter-lány! Aludt az jóízűen! Kivéven, amikor mulatta magát. Virrasztottam én azon a bái éjszakán is, szegény Emi fiammal idehaza. Vele együtt vártam, le nem hunyta volna a szemét, még másnap délben sem, amikor az a szemérmetlen Fráter-lány már végre hazakocsikázott Losonról. Ha látta volna, milyen csúf volt! Minő rendetlen! Piros ruhájáról leszakadt az alsó fodor. Arca sápadtzöld, szeme körül kék karikák, szája lila! Szánnivaló, vedlett szivárvány. De el is kergette ám a háztól az én okos Emi fiam!

SZONTÁGH: Sokba volt az neki.

ÖZVEGY: Ha sokba, ha kevésbe, így kellett tennie.

SZONTÁGH: Meskó Miklós hazáig kísérte?

ÖZVEGY: Nem az. Volt is eszébe. Nem mindenki olyan jó bolond, mint az én szegény fiam.

SZONTÁGH: Losoncon azt beszéltek, Erzsi Meskó felesége lesz.

ÖZVEGY: Az ilyen nőnek udvarol az ember, de el nem veszi.

SZONTÁGH: Ezt én mondtam valamikor.

ÖZVEGY: Mondhattam volna én is. Mert így igaz. Meskó Miklós aztán elbánt vele. Ahogy érdemelte.

SZONTÁGH: Imre... talán megbocsátott volna...

ÖZVEGY: Ennek? Még mit nem! Örült, hogy szabadult tőle. Unta már régen.

SZONTÁGH: Hányszor emlegette, mióta elment Sztregóváról?

ÖZVEGY: Egyszer sem. Nevét sem ejtette ki.

SZONTÁGH: De hiszen most is... ma is... a halá... a betegágyon...

ÖZVEGY: Nem igaz!

SZONTÁGH: Hallottuk tisztán, mindketten...

ÖZVEGY: Nem, ha mondom! Nem emlegette soha! Nem bocsát meg most sem! A pap előtt sem. Az Úr színe előtt sem! Hallani nem akart róla többé. Még inkább én nyugtattam volna, csitítottam haragját, békítettem háborodásában, de ő nem! Hajt-

hatatlan maradt! Az én fiam! Kemény, gögös, mint én.

(Az íróasztal felé mutat büszke mozdulattal. Közben a színpad elsötétedik, s utána csak az íróasztal kerül kis fénykörbe. Itt, azon a helyen, amerre az Özvegy még a világos színpadon rámutatott, látható lesz a Költő. Áll, az íróasztalnak támaszkodva. Gyöngye, megtört, nagyon szomorú.)

12. jelenet

KÖLTŐ: Mi lesz vele, szegénnyel?

ÖZVEGY: Szép évjáradékot kap. Sok is lesz.

KÖLTŐ: Pénzzel banni nem tud.

ÖZVEGY: Majd megtanul.

KÖLTŐ: Nincsen senkije.

ÖZVEGY: Talál magának. Nem is egyet.

KÖLTŐ: Vesztébe rohan. Elzúlik.

ÖZVEGY: Ez már megtörtént.

KÖLTŐ: Segíteni kéne rajta.

ÖZVEGY: Nem hagyja.

KÖLTŐ: Talán már mindent megbánt.

ÖZVEGY: Ez? Soha! Megátalkodott! Konok!

KÖLTŐ: Mint minden gyermek.

ÖZVEGY: Volt ideje felnőni.

KÖLTŐ: Sohasem fog felnőni. Matróna korában is felelőtlen lesz. Ilyen. Nem tudja, mit cselekszik.

ÖZVEGY: Most majd megtudja, mit cselekedett.

KÖLTŐ: Szenvedni fog.

ÖZVEGY: Megérdemelné, de nem fog. Ahhoz túlságosan is léha.

KÖLTŐ: Ha ilyen, akkor óvni kellene őt.

ÖZVEGY: Ugyan mitől?

KÖLTŐ: A szörnyű sorstól, mely várakozik rá.

ÖZVEGY: Nem a te sorsod többé.

KÖLTŐ: De enyém, mert látom! Látom a jövőt, mintha én írnám. Amit én látok, amit én írok, az az enyém! Látom szegény Erzsit, mintha én teremtettem volna papíron.

ÖZVEGY: Képzeldől, fantáziálsz, mint gyermekkorod óta mindig! Már megint ez a beteges lázongás. Nem volt elég képzelgések miatt börtönt elszenvedni?

KÖLTŐ: Rettenetesen szánom Erzsit.

ÖZVEGY: Rákóczi Jánost is szántad. Fizzetél is keservesen szánakozásodért.

KÖLTŐ: De most majd nem én fizetek, hanem szegény Erzsi. Ezt nehezebben bírom elviselni. Fizetnék inkább magam!

ÖZVEGY: Az Istenért, talán csak nem szereted?... Ezt a... ezt a... Mily ferelmes rút dolog a szerelem!

KÖLTŐ: Nem szerelem ez. Rosszabb annál.

ÖZVEGY: Mi hát?

KÖLTŐ: Felelősségérzet... Gyötrőbb minden szeretetnél.

ÖZVEGY: Nem vagy felelős érte. Amit tehetél, megtetted. Nyolcszáz forint évjáradék! Tenger pénz!

KÖLTŐ: Mit kezd vele? Nem tud bánni pénzzel, nem tud bánni semmivel és senkivel. Szegény, szegény kis Erzsi... Ha eljönne... ha bocsánatot kérne...

ÖZVEGY: Nem jön...

KÖLTŐ: Da ha mégis...

ÖZVEGY: Nem jön, ha mondom. De ha jönne...

KÖLTŐ: Talán már itt is volt. Amikor én távol voltam, ugye itt volt? Talán irt, ugye irt? Igen, irt, könyörgött, bocsánatért esdekelt. Anyám! Ugye irt Erzsi, és én nem olvashattam levelét! Ugye bocsánatot kért? Tudom is, mikor. Amikor Jolánkát elvitte és én itthon sem voltam. Ugye akkor kérte, könyörögte a bocsánatot? Igaz-e, anyám?

ÖZVEGY: ... Ha bűnbánatot mutatna, én magam emelném fel a porból, hogy feloldozzam nevedben. Azt mondanám neki, amit a mi Urunk mondott Mária Magdolnának, azt mondanám: „Menj és többé ne vétkezz!” Ezt mondanám, Jézus nevében. És a te nevedben, fiam. De nem kért bocsánatot, nem mutatott bűnbánatot. Mert aki bűnbánatot mutat, annak megbocsátunk, de a megátalkodott bűnöst kivetjük szívünkől. Azt korbáccsal verjük ki az Úr templomából...

(Teljes sötétség. Orgonazene. Hosszan szól a zene, s csak akkor hallgat el, midőn a színpad különleges világítású fényt kap. Az Özvegy áll ugyanott, ahol eddig állt, s Erzsi közelít a színpad másik oldala felől, sötét ruhában, kendővel, lassan, megtörten, hajlottan:)

13. jelenet

ERZSI: *(Lassan közelít, miközben a zene megszűnik.)* Egyedül anyai lelke elejébe... Imre könnyei és lelki bánata ad erőt nekem, hogy bocsánatot kérjek... Anyai szíve elé bocsájtom szegény szívemet... Itt a perc, el kell válnom Imrétől és kedves gyermekeimtől... Igaz, tudom, hogy sokrészt magam vagyok oka... nem kellett volna magam haragtól és fájdalomtól elragadtatni... de egyedül voltam... elhagyatott voltam... mindenki ellenem ármánykodott... és ben-

nem eluralkodott a dac, és... és... És eljött az idő, amikor Imre elkergetett magától. Érzem, megérdemeltem. De Istenemre mondom, soha szívem iránta meg nem hűlt forrón érezni! Ezt csak most érzem, midőn eljött az elválás keserű perce! Már csak abban reménykedtem, hogy Pesten arra a szerencsétlen írásra nem teszik rá a stemplit. De rátették! Késő! Pedig én még az utolsó percig is vártam, hogy Imre kinyújtja felém segítő kezét, és megment a kétségbeeséstől. Dacosságom álarc volt csupán. Vérgis sértett megalázottságomat takartam vele...

ERZSI: Vártam, vártam, nem mertem szólni Imrének, míg végre eljött az utolsó perc és bennem az élet elfogyott. Mert el kell válnom Emitől és gyermekeimtől! *(Térdre omlik, két kezét összeteszi.)* Bocsásson meg! Hiszen ő is szenved! Tudom, ő is békülni szeretne! Nem tudom, mi az, ami visszatartja bocsánatát. Nem válna szegényére Imrének, ha nekem megbocsátana... Kérem, lelke sugallatából eredő tanácsát a végső percekben, szóljon Emivel! Szóljon vele! Amit határoz, én abban megnyugszom. Büszkeségből eddig nem kértem anyai tanácsát. De most kérem! Sirva kérem...! Ha még érdemesnek tart tanács elfogadására... Borzadok az elválástól...! Semmi más nincsen bennem, csak a szeretet... Kérem anyai áldását... Jolánkára nagymamái áldását... Az Isten szeretete maradjon mindnyájunkkal! *(Sir. Nagy szünet.)*

ÖZVEGY: *(Áll szőkegyenesen, fejét fölveti, nem is néz az előtte térdeplőre.)*

ERZSI: *(Lassan feltápáskodik)* Nincs válság...?! *(Felsikolt)* Imre!

ÖZVEGY: Hallgass...

ERZSI: Jaj, hol van Imre?

ÖZVEGY: Számodra schol.

ERZSI: Imre, Madách Imre! Senki sem tartott meg téged a jajt hallani! *(Zokogva el.)*

ÖZVEGY: *(Nagy szünet után, halkán, morolva, kezét összekulcsolva)* Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is... amiként mi is... mi is megbocsátunk az... Nem!! *(Színpad kivilágosodik.)*

ÖZVEGY: *(Kezét leereszti, aztán ránéz a naptárra és ismét összekulcsolja)* Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek, ámen. *(Mereven nézi a naptárt, keze összekulcsolva marad.)*

Függöny.

(Folytatjuk)

PAPP LAJOS

BÁNYÁBAN

Odalenn kézenfog az egyedüllét.
Vibráló köröket ír lámpám a folyosók
zegzugos falára.
Társaim szavát nem hallom a távoli vágatokból.
Láttam egyszer csodálatos barlangokat,
hol lassú kürtök hangja zúg egyre
a sötétség öblösebb tárnáiban.
S minden pillanat új szerelmeket
lök ki magából a fényre.

Aznap fekete-vörös viharok bömböltek a földön.
De körülöttem áthatolhatatlan
és megnyugtató mindig a csend.
A foszfor többé nem gyújtogat már.
A fegyverek acélja barna kövekbe zárva pihen.
A salétrom, mint ábrándos szobafestők,
tarka mintákat ír a kövekre.
Nem a halál bizonyosságától
fehéredik itt a mész sem.

Feljövök minden nap és visszamegyek újra.
Nincs árnyéka a napnak,
sem a csillagoknak az égen.

Csak az ökölbe szoruló indulatok
vetnek árnyékot s amerre elhaladnak,
a fű megsárgul utánuk
és kiégett cserepekké
repedezik később a talaj
a kiégett füvek alján.

PAPP ÁRPÁD

HAJOLJ KÖZEL SZÍVÜKHÖZ

A hűvös hajnalokon
az öregek álmatlan hánykolódnak:
Ha csontot ér meg-megsajog
a háborúk vándor szilánkja bennük,
s emlékeik szívükben.
Aztán hanyat feküsznek, mozdulatlanul,
a deszkaszálak közt kinyúlva,
s nézik, nézik, hogyan telik meg
az ablakocskán át szobájuk szürke fénnel,
s a fény hátára kapja ágyukat,
ringatja őket föld s mestergerendás menny
a mennyezet közt...
Később kiülnek földbe süppedt házaik
az életük elé a padra;

a lábuknál füvek, s gaz nődögél,
 miként egykor a gyermekek.
 Mellettük járok el naponta,
 s a szavaimra dűnnyögnek csak –
 nagyon közel kell szívükhöz hajolnod,
 hogy megértsd, miről beszélnek;
 s alig látják amint a lépteimre
 rebbennek föl, szóródnak égbe
 szülőtájamnak jegenyéiről, s a dombok
 széles válláról, a hamvasszárnyu csillagok,
 a gabonában ósálatként szelíd kombájn legelget,
 s a szemhatárnyi tarló szélén
 olajfoltos kék overallban, s sziszergő
 benzinlámpával kezében,
 vidám gépész izzítja a Napot –
 a hajnal.

NÁDAY MÁRTA

ÉN MÁR A TÖBBIEKHEZ TARTOZOM ÖRÖKRE

Nem szeretlek, már nem akarlak szeretni.
 Balsorsom vetett ebtanyára magányodon.
 Neked a múlt sötét putrija:
 Remete Antal bűvös rejteke,
 hol őzek és oroszlánok bókolnak –
 nekem: szégyen és kín.
 Nálad a tejeskannán a fedő ultramarin,
 én a szavakat megélem, mert Anna
 Újvölgyből azt írja: bevezették a villanyt náluk végre,
 és egyszerre szikrázni kezdett az éjszaka,
 csillagzáporával elmosta a hamis ultramarint.
 Én már a többiekhez tartozom örökre,
 az emberekhez, akik közül majd egy,
 egy a szelídek közül, gyönyörű tévedéssel
 nevén nevez,
 és fejünk felett a sarjadó lombok ölében,
 megmozdulnak a születő rügyek.

EGY MAI SZERB KÖLTŐ

Az újvidéki Szerb Matica februárban adta ki a múlt év legjobb verseskönyvéért a Zmaj-díjat, amely Jugoszlávia egyik legtekintélyesebb irodalmi díja. Stevan Raičković szerb költő kapta Versek (Pese) c. válogatott verseit tartalmazó könyvéért. Raičković, a háború utáni szerb líra egyik legkiemelkedőbb tehetsége, 1928-ban Neresnica szerbiai faluban született, de több évig a Vajdaságban élt; Szabadkán érettségizett. Verselésében a szerb költői hagyományok és a modern költői vívmányok szerencsésen egyesülnek; minden szót gondosan mérlegel, tiszta, egyszerű kifejezésmódra törekszik. Költészetét bizonyos panteista világérzés jellemzi; a fűvek, fák, vizek, tájak világában talál megbékélést, azonosítja magát az élő világgal, békéjével és ártatlanságával, ez nyújt számára vigaszt és életértelmet. Legújabb költészetében az azonosulás az emberi mulandóság siratásába nő át.

Megjelent kötetei: Gyermekkorok (1950), A csend éneke (1952), Ballada az alkonyatról (1955), Kései nyár (1958), A Tisza (1961) és Versek (1963). A versfordítások legutóbbi kötetéből valók. Több kötetet írt a gyermekeknek is. Válogatott verseit cseh nyelvre is lefordították (Lidé seprobouzeji beze zbrone) Prága, (1962).

CS. Z.

STEVAN RAIČKOVIĆ:

ZLATIBORI ÉNEK

Hogyha az égbolt kék vigaszként terjedt,
Ha lélegzetedből valami élt a Napban:
Két fenyő voltunk, szomorú, büntelen gyermek,
két ringó ág, és – hallgatás... két halkan

Kiejtett kérdés, mint mikor szikla kérdez,
(Csendes, egészen – szinte hallatlanul hallik)
Tán jelbeszéd csak: olyan beszéd ez,
Mint mikor búza súgja el szerelmét a szélnek, mely tovább iramlik.

Tudom: különvált az egészből valami, miként sziget,
S így létezett, magányoskodott, egymagában;
Ha szólítottuk: szerelem, halkan felneszegett
A fa, s rajta úgy nőtt a gondolat, mintha ismernénk valójában.

Ezért hatoltak belénk a távoli messzeségek,
S elárasztottak, mint csillagos égbolt, sűrűségek,
S mint nyugtalan folyók, belőlük két karunk úgy éledt
S kietlen partjaik lágy torkolatot keresgéltek.

Ha bennünket kérlelő ujjuk volt a fűveknek,
S patakot sejtett fölöttünk, tollazatában, a madárhad:
Szemedben szárny voltam, amely fölébe szállhat
A rettentő zöld és mélybe vesző nagy vizeknek.

S mig odafönt, a csúcson, a megrekedt felhőzet
Víz alatti sziklaként feszült az ég magasának,
Térdei az éjfélből fehéren felnőttek,
És a bánatos csendben belőlük fény áradt.

És ha a lejtők a feledés tenyerei voltak,
És hegycsúcsok – egyensúly nélkül a magány jelében:
Két tenger – az ég és a fű – ringatta tagjainkat
A szerelem sötét hajóján; – éhség és gyümölcs nőtt belsejében.

Miért sejtettük – nem tudom – hogy az éjszakák el nem fogynak,
S mért hittünk mindebben, mint húsban és csontban.
Ó, csupán két kő voltunk, mélyén örvénylő haboknak,
S a mulandóság gyöngye ágai a mélybe dobtak.

SZERELEM UTÁN

Természetes vagyok s tudom, ha valami fölösleges.
Szavaimban van valami a madarak erőfeszítéséből,
Melyek a levegő útjait jelzik és megjelölik a csodát.
Ha, alig hallhatóan és láthatatlanul, hullámszik körülöttünk valami,
A szavak azok, melyeket az imént, mialatt egymás szemébe
néztünk, kimondtunk –
S már csak ez maradt belőlük: a csend dala, a kissé borzongató ...
Kivülem keresd, a hóhullásban, a békét.
Én kissé a magasba emelkedett, fényes égbe akarok nézni,
S a karokra dőlve, melyeket újra föllegek
Magamban valami halk értelmet dúdolni.

HALK ÓRA

Élőnek lenni jó
Még akkor is,
Ha körülbelül ezt jelenti:
Csak lassacskán
Lélegzeni
Szemünkkel látni
S a kalászt hallani.
Élőnek lenni jó
Még akkor is ha:
Minden csendes,
Hallgat a szív
Helyette az ének dobog –
Ez a halk óra.

DAL A TÁVOZÁSRÓL

Hát meg ne értsem ezt a sziklát,
Mely öblösödve kéklik,
S a nap alatt, a fűben, a világot,
Mely halott csendben fénylik?

És meg ne halljam a folyót,
Ha tajtékzik fehéren?
(Talán ezért, hogy bennem tovább
Éljen.)

Ki tudja, hogy az alaktalan felhők,
Melyek magasba kúsznak,
Törekény testük egészen széjjelontják,
Míg megnyugosznak?

És mit zúg vajon a térség köröttünk?
És mit hint szerte?
Talán a hó is, mint az ember,
Úgy nevetne?

Igen, akárhová, de el kell menni,
Egy kissé messze,
S üres kezünket fölemelni
A kék egekre.

CSUKA ZOLTÁN fordításak

Lantos Ferenc rajza

MŰSZAKOT JELEZ A LÁMPÁS

A falu felett szárnyat bont a hajnali harangszó. Megkerüli a hegyet, neki ütdik a sziklának s lezuhan.

Egy trapéz-fejű árnyék mozdul a sarokban. Arcom eltakarja a fürgén pislogó fények elől. Nehéz a felkelés. Az ágyban, mintha szívószerkezet lenne, a lepedőhöz tapadva várom, hogy barátom, Ligeti Lajos felébredjen.

Rohanunk föl a hegyre. A fák eltakarják előlünk az akna piros-süvegű tornyát. Füst-madarak jelzik, hogy merre morognak a vasakkal cammogó gépek.

Lajos minden reggel anyja korholásától tápáskodik. Rúgja az ágyat. Csak a leg-erélyesebb dögönyözés eredményeként indulunk útnak, hogy lihegve ruhát váltsunk s a bánya órájára pillantva helyünkre iramodjunk.

Jajdulva gördülnek a csillék. Víjjogva csavarodnak a láncok a fogaskerekék köré. Sikoltó mozdonyok bámulnak a napba.

A kas, fekete pokol-cella, hideg falak közt rohan a mélybe. Mintha hatalmas hasábbá szorultunk volna, melynek alsó nyílása valahol a föld másik felén sejlik. Itt-ott a vágatok egy-egy pillanatra vörös lámpákat pillangóztatnak. Végre földet érünk. Fény- és árnyék-tó hullámszik előttünk. Görnyedve, verejték-pikkelyesen úsznak benne a homályos alakok. Csákányok, fúrók viaskodnak a szén könyörtelen uraival, a gyémánt-koponyájú sárkányokkal.

Korsós a cigány-fekete bányalóval beszélget. Az állat szemefehérjének barackja rezeg az ellenzők lemezei közt. Néha horkan, megrázza magát, Korsós kezére hajlik s mintha ősei nyomát szagolná, a sinekhez nyomja orrát.

A takarítólányok sűrű söprükkel porolják a gépeket. A nehéz szíjakra rakódó törmeléknek énekelve forgatják a földre. A bánya bálnagyomrában világító fények mellett törpére zsugorodik az ének. Akkora csak, akár a tulipánkehelyben megbúvó alkonyi tűz.

Énekelnek a lányok s a csillás-legények arcán pihen a hámbafogott figyelem.

Az aknászok, kemény politikusok, rögtönzött gyűlésekre hívják a földatti népet. Megtapogatják az ácsolatokat. Megnézik, hogy a fúrófejek milyen mélyen kísérletezhetnek az érintetlen mezőkön. Mennyit bírnak a konokan dübörgő mozdonyok. Szemüvegüket megtörölve magasba emelik lámpájukat, hogy nagyobb, világosabb széntérképek fussanak szemükbe.

Kerülni kell a pusztulás mélyvizeit, melyekből szörnyek bukkannak föl, hogy magukkal rántsák az embert.

Benső üzenetek bőrét tapintja a lélek, izleli, mint gyümölcsöt a száj. A hajnalban elhagyott otthon asszonya kibontott hajjal, hófehér testtel lebeg a mélység titokzatos sugarában. Gyermekevetés csorog az eszmélés fülkagyulóiban. Pattog a labda, parányi lábak kopognak. Egy-egy pillanatra megáll a csákány, a bányász befelé hallgatózik. Csobban a víz, gyermeke éppen fejest ugrott a tóba. Metszi a hullámo-
kat, mint játékos harcsa dobja magát a habok fölé.

Figyel, dolgozik a lélek, szaporáz a kéz, nedves gumicsizmák cuppognak az om-ladékokon.

Meztelen felsőtestünk derékszögben görnyed a szén fölé. A vájárok, Laboda és Sinkó pár lépéssel előttünk tágitják a barlangnyi üreget. A fény-körrel megvilágított sötétségből fekete rögök gördülnek. Mintha hatalmas állat bordája közt forognának a fűrők. Sikoltó fejük mellett ömlik a vakond-színű por.

Csilléink lassan kapaszkodnak. Megnyúlt árnyékkal fordulunk. Hosszan visit a csengő. A kas rezgő szájába toljuk a púposra rakott csilléket s visszazótlankodunk az üressekkkel.

Sinkó és Laboda deszkákon ülve esznek. Mellettük pár patkány sűrög. Tej és fehér kenyér világít a homályban. Barátommal egy ácsolat alá húzódunk. Ligeti néni kalbásza és vöröshagymája nevet ránk a zörgő papírból.

Ligetiék szegények. A néni egész nap mos. Kezén vékony gyíkok az erek. Szemében bányászósok fájdalom-virága, lábát a hajdani hegymászások tuskói húzzák. Sok hulladékfát kellett gyűjtenie életében, hogy meleg legyen a kamra-nagyságú otthon.

Esszük a kalbászt meg a hagymát s Ligeti nénire gondolok.

Patkánysírás ömlik rémületünkbe. Óriások rázzák a füst-szakállú támfák vállát. Meglódul a mély. Roppant keréken forog a dübörgés. Riadt csillék vas-üvöltése rohan a homlokunknak.

Négykézlábon állunk, mint a vinnyogó kutyák, hátunkon a félelem egerei. Tapogatózva kúszunk. A léghuzat fuvolái megrepedtek. Némán figyeljük az omlás tehetetlenségét.

Lámpasugarak kelyhében kékes-zölden lobog a szomorúság. Valahol a benső mélyben dübörög a rekviem.

A világosság ujja vigyázva érinti szempillám. Fölöttem műszerek üveghangja csendül. Lajos orrán – tekintetem homályos lencséjében – toronymagasra nő a kötés. Azt mondják, hárman nem tudták megmászni az iszonyat létráját, a halál kútjában maradtak.

Pillangószárnyként billeg száraz nyelvem a levegő. Hajamból verejtek-bogarak hullanak.

A szavak barna szilánkjai világossárgára fényesülnek. A kórházablakon besóhajt a piros-süvegű aknatorony. Mintha füst-nyelvét hátrahúzná, hogy torkába lássak. Felülök. A nővér megsímogatja hátam, csillagot rajzol a homlokomra, s hőmérővel a kezében a ragyogás felé hajol.

Madarak toll-koronás feje villog a lomb-rés üvege mögött. Lajos még egyszer a falu felé fordul. Lassan ereszkedik lábunk alá a hegy. Mögöttünk kakaskukorékolást himbál a szellő.

Gyöngyöket fűznek leheletünk szalagjára. Mintha kocka-fejű bűvár emelkedne a víz színére, a reggel hullámai közül szélesen pislog felénk a kas.

Kezünkben műszakot jelez a lámpás.

GYEVI KÁROLY

PÉCSBÁNYATELEPI GYORSFÉNYKÉP

„Szamárkút” régen csak egy kút nevét jelentette. Lassan, egy évszázad alatt terjedt ki az elnevezés a kút környékén megtelepült házcsoporthoz, utcácskákra, lakótelepekre.

Ma már összefoglaló elnevezés, Pécs peremének egy kis összefüggő települését jelöli. Még szűkebb értelemben Pécsbányatelep egy részét.

A kút a török időkben (vagy még tán azelőtt is?) ott állt a Pécsbányatelep felé vezető úton. Öreg bányászok mesélik, hogy valamikor egy csökönyös szamár torpant meg azon a helyen, mert megszomjazott. Nem volt hajlandó tovább menni, amíg vizet nem kap, víz azonban nem volt a közelben. Verte a gazdája, de nem indult tovább az istennek se, hiába verte.

– Innál? Víz kéne? Honnan vegyek, ha nincs, te istentelen?! Ha csak abból a makacs fejedből nem fakasztok rögtön, de azt nem köszönöd meg! – kiáltott elkeseredetten és görcsös botjával jól rávágott a szamár fejére. Erre a szamár kővé dermedt, a feje megrepedt és jóízú, hús ivóvíz fakadt belőle. Állítják, hogy a török időkben ez a kőszamár állott ezen a helyen. Esküvel merik bizonyítani, miszerint a kőszamár telisteli volt arannyal, akik azonban akkoriban éltek itt, ezt nem tudták. Amikor kiűzték a törököket, követek jöttek Ankarából azzal a kéréssel: engedjék meg a magyar hatóságok, hogy a szamarat elvihessék, vallási emlékek fűződnek hozzája.

A magyar hatóságok derültek a dolgon, készséggel hozzájárultak, vigyék csak! Vigyék, ha olyan becses nekik, legalább ez se emlékeztet a keserves múltra. Fél év múlva cinikus üzenet jött: „Nagyobb szamarak vagytok ti magyarok, mint ez a kőszamár!”

Elszánt emberek akkor ásót ragadtak, ásni kezdtek, mondván, hogy ha a kőszamár a földbe rejtett aranyakat magába szívta, lenni kell ott többnek is, csak meg kell találni. Ástak, ástak sokáig, de aranyat nem találtak sehol. Rábukkantak azonban az aragnál is sokkal fényesebb mecseki szénre, s az valóban hozott igazi aranyat azoknak, akik merészen kiaknázták.

A közigazgatás optimista urainak lett igazsága

Száz éve is elmúlt annak jócskán, hogy elkezdődött Pécsbányán a széntermelés. A hivatalos adatok szerint 1852-ben nyílt meg az első bánya a mai András-akna helyén. Akkor még egymaga hozta az aranyat a bányatulajdonosnak, sokkal többet, mint amennyit a törökök a kőszamár gyomrában elvittek. A jófajta fekete kőszén ki is elégítette a szükségleteket.

Huszonnyolc év múlva azonban már nem volt erre képes. Megnyitottak ezért mellette 1880-ban egy másikat is, a Schroll-aknát, a következő évben pedig a Károly-aknát. Ezek körülbelül ott voltak, ahol most a légényszállónak épült kétemeletes ház áll, a mai Széchenyi István-akna térségében. (Ebben kaptak helyet 1953–64-ben a duplájára nőtt széntröszt igazgatóságának egyes osztályai, mert nem fértek el mind a régi bányagazgatóság Déryné utcai székházában Pécsen.)

Pécsbányatelepről hallva ma, 1964-ben, kizárólag a Széchenyi-akna jut eszünkbe. Dolgoznak ezen az aknán 1500-an, adnak naponta 1800 tonna kőszén és 150 bányásznak van autója. Ugyanannyinak van családjára; tv-készüléke, takarékbetéte ötször-hatszor annyinak.

Ezzel tulajdonképpen meg is rajzoltam Pécsbánya- és Széchenyi-akna mai állapotát. Egy-két vázlatos vonalat hozzáteszek még, hogy mégse legyen a kép ennyire absztrakt.

Megindult a bányáskodás 1852-ben, kifejlődött 1880-ban, de 1914-ben mégse hitték a szakemberek, hogy annyi szén van itt, amennyi van. Mondják, hogy a laikusok realisabban számították ki, hogy mit rejthet itt a föld méhe, mint a hivatásos saccolók – s hogy a szénvagyon-becselő bizottság csak azért engedélyezte a nagymérvű feltárást, hogy bebizonyítsa: nincsen igazuk a kívülállóknak, vagyis a közigazgatási uraknak.

En ugyan hajlamosabb vagyok azt hinni, hogy a közigazgatási urak nem realis számítások (de még csak nem is optimizmusuk) alapján makacskodtak az új feltárások elkezdése mellett, hanem inkább az akkor kirobbant világháború szükségletei miatt. Kellott a hadigépezetnek a szén, ott kellett új aknát nyitni, ahol már volt néhány. Kevesebb kockázat, gyorsabb eredmény.

Gyorsabb?

Az akkori technikai fejlettség színvonalához és a viszonyokhoz képest talán igen. Hiszen csak 1924-ben nyílt meg hivatalosan a Széchenyi István-akna. Éppen tíz évig tartott a bizonygatás, a bizonyítás, a kutatás, a mélyítés. Vagy lehetséges volna, hogy a háború se tudta összekovácsolni valami túl nagy egységbe az uralkodó osztályok csoportjainak érdekeit?

Mindenestre tény, hogy a közigazgatás „optimista” urinak lett igaza, bőven találtak szén, és is bányásszák, mégpedig nem is akármilyet. Ötszáz méternyi mélységben bányáskodnak itt az emberek, hol 25, hol 40 Celsius foknyi hőmérsékleten. Elmesél, okos berendezéssel, hűtőgépekkel teszik elviselhetővé a meleget. Ez a gépezet felszívja a bányába beáramló levegőt, lehűti, kellemesen hűvös állapotban szállítja a földalatti munkahelyekre.

Széchenyi-aknához közel, a Feketehegy aljában húzódik meg András-akna, ott, ahol 1852-ben először kezdtek szén termelni. Ez a bánya ma az ifjabb bányász generáció nevelésének műhelye, bázisa, iskolája. Nem mondom, hogy központja, mert rajta kívül Komlón is van egy hozzá hasonló tanbánya és a vájártanuló intézetben is folyik bányásképzés, – de az tény, hogy jelentős intézménye a vájár utánpótlásnak.

A Schroll- meg a Károly-akna már rég a múlté, mindkettőt betemették, fölöttük emelkednek a Széchenyi-akna épületei.

Az aknatorony messze kimagaslik a bányatelepi völgyből, messziről nézve olyan, mint egy szellős galambduc, közelről meg mint egy soklábú őszállat. Félelmetes. Szédítő mélységben érzi magát az ember, ha a lábaihoz áll és onnan néz fel a tetejére, – hatalmas úrnak, aki a tetejéről tart szemlét a bányatelepen. A kasba szállva simán ereszkedik lefelé a vájárserreg műszakváltáskor. Biztonságos az aknatorony óriás-kereke, a vastag acélsodrony pedig, mely a kereket ölelgetve, nyugtató-monoton zúgással engedi le a kasba az embereket, mint ha tudná, hogy minden rajta múlik azokban a pillanatokban. Minden. Az emberek élete, testi épsége, mai napja és holnapja. A termelés. A föld alóli visszajövetel. Minden.

Akad persze rajta kívül álló hatalom is. A metán. Alattomos, ravasz és kegyetlen hatalom. Kétszázhusz esetben jelent meg eddig. Mindig áldozatokat követelt. Egyetlenegy emberi élet is nagy áldozat, de neki mindig több kellett egyszerre. A legnagyobb áldozatot 1953-ban követelt. Sok ember maradt a karjaiban mozdulatlanul. Sok árva és özvegy átkozta el sírva, fájdalmasan. A sok sírás és átok úgy látszik, feldühítette, mert 1961-ben újra megjelent. Szörnyű erővel tört ki, napokig dühöngött, s egy-egy kitörése ezer tonna szén dobott ki könnyedén.

Mégis jó, hogy a rövid mondathoz hozzátettem még néhányat. Mert az, hogy „dolgoznak itt 1500-an, adnak naponta 1800 tonna jó fekete szenet és 150 bányásznak van autója...” csak a mai képét adja meg a pécsbányatelepi Széchenyi-aknának. Azt is csak úgy globálisan, körvonalakban, általánosan.

Ezért a mai képhez is kell még egy-két ceruzavonás. Elmondom még, hogy Laci, a vak ló márciusban nyugdíjba ment. Ő volt az utolsó bányaló Pécsbányatelepen. Mozdonyok igyekeznek a megrakott csillékkal azóta mindenütt a föld alatt. Sűrített levegővel működő mozdonyok. De jönnek már helyettük is a jobbak, a Dieselelek. A csillésnek nem kell már lapátolni a tizkilós szivlapátokkal. Folyamatos szállítóberendezéseken utazik a szén. A szállítóvágatban villanyfény. Tizenhat kilométernyi vízhálózat a bányában. Rakodógépek. Vizesfúrás. Gyors-vágathajtó brigádok havonta 100 méteres előrehaladási sebességgel. Nem olyan rég még a havi tizméteres sebesség is nagy dolog volt.

Hetven millió forint ment el 1958 óta korszerű bányabiztonsági berendezésekre, az acéltámokra: a TH-gyűrűkre, hogy az emberi élet és a kincset érő szén egyaránt biztonságban legyen odalenn. Nőtt az emberek biztonságérzete, mert nőtt a biztonság.

A bányamentő szolgálat szervezettebb, gyorsabb, a meglepetésekre is felkészült. Mindig a metántól tartottak a Széchenyi aknán, a víztől nem kellett félniük. Az idén, június végén mégis betört a víz. Olyan bányamezőben, ahol a földtani szakemberek teljes bizonyossággal kizártnak tartották a vízbetörést mindig is. Június végén mégis betört. Nagy kárt okozott, miatta nem lehetett a termelési tervet teljesíteni, de emberéletet nem követelt. Nem azért, mert nem volt szándékában, hanem mert a bányamentő szolgálat idejében közbelépett.

Mostmár rend van. Megint „megterem” naponta az 1800 tonna. Rend van a föld alatt, a föld fölött a külszínen, a gépekben és az emberekben, meg az emberi lelkekben.

Ötven éves az idén a pécsbányai Széchenyi akna. Ötven év – fél emberöltőt (Derűlátó módon sóhajtok így, a jelen tényeit és a jövő kilátásait figyelembe véve!) De így is hosszú volt az út Pécsbányatelep és Széchenyi akna mai arculatának kialakulásáig.

Lehet, hogy nem sokáig él már, – túl nagy a mélység s mind lejjebb kell menni a szénért, a közelben pedig, András akna felé húszezer tonna szénvagyonra bukkantak a geológusok, közel a föld felszínéhez. Minden jel arra mutat, hogy sokszorosan húszezer tonnányi van errefelé, ugyanaz a jó szén olcsóbban, könnyebben kitermelhetően kínálja magát.

Lehet, hogy a szellős galambdúcnak és a félelmetes ósálatnak egyaránt látszó aknatornyot hamarosan áttelepítik. Akkor pedig mindent másképpen lehet majd látni a tetejéről meg a lábaitól nézve is.

Ennyi elég, – hadd maradjon hely az ott dolgozó, az ott élő, meg az arrafelé sokat járó emberek megmutatására is.

A vájár meg a mázóló vitája

Két vállas legény egymásnak fut a bányauzem udvarán.

– Hahhahó! Atya! Hát te?!

– Én itt.

– Fene beléd, de rég láttalak! Tecsinálad ezeket a bányász palotákat szépre, újra?

– Én.

– Mondtam a napokban a háziasszonyomnak, hogy ezeket az én barátom, a Sándor csinálja, de alig hitte. Jól megy neked, mi? Van egy kis sör, bor, pálinka a házaknál?

- Van.

- Ilyenek vagytok ti! Ismerlek én titeket, nálunk is volt egy festő, mondom a házisszonyomnak, nézze, hogy csapkod, - úgy csapta a meszet szanaszét a konyhába, hogy rossz volt nézni. Mondom, hozzon már neki egy családít, meglátja, nem csapkodja úgy. Hozott neki, mindjárt nem csapkodta, olyan szépen meszelte a plafont, festette a falakat, hogy öröm volt nézni. Ilyenek vagytok ti mázoló, az anyátokat! Volt bor, sör, itóka, mifene itt a házaknál?

- Volt. Olyan ház még nem is volt, hogy ne lett volna.

- Lány is, mi?

- Az nincs minden háznál.

- De bor az van.

- Az van.

- Ilyenek vagytok ti mind, hahahaha! Jobb ez mint lent?

- Más.

- De jobb?

- Annyibul, hogy nem a föld alatt van az ember.

- Hát az mégis csak más!

- Én is azt mondom. De vissza se vennének, nem enged az orvos. Az omlás óta nem hallok rendesen. A vízbetörés is nagyon derékba kapott.

- Az építészeti üzemhez tartozol most?

- Oda.

- A kereset nem rosszabb itt se, mi? Van egy kis pia, kaja, meg miegymás a házaknál. Még jó, hogy ezt is kitanultad.

- Kaja nem kell, befizetek ebédre itt az üzemibe, ahová te. Jobb volna persze a hazai főzet, de az se mindig jobb. Itt is jó a konyha. Az más dolog, hogy nem elég mindig, de legtöbbször elég, amit adnak.

- Nem rossz ez a piktori hivatal. Az ember kifest itt egy konyhát, ott egy szobát, kicsit elsímitózza a plafont meg a falakat s aztán rá se ismerni. Hihhihi. Rá se ismerni, olyan ronda lesz utána. Előtte szebb volt, de számít az? Ilyenek vagytok ti festők! Beadjátok a lakosságnak, hogy modern falat csináltok, mert nektek az modern, ami mázolva van, egyszínre, nincs rajta egy pötty se, csak mázolás, lila, kék, sárga, zöld, egyszínű az egész fal s rámondjátok, hogy ez a modern, azok meg elhiszik, mert ti vagytok a mesterek. Még fizetnek is. Van egy kis borra való minden háznál ugye, mi?

- Az nincs. Nem köll. Van rendes fizetésem.

- Na, na, azért nem szaladsz el, ha adnak.

- Hoznak egy kis sört, az elég. Van ahol inkább bor van, mert minden háznál van bor Pécsbányán, meg egész Szabolcsra. S ha van, az jöhet. Azt elfogadja a dolgozó.

- Mármint te.

- Mármint én.

- Mást nem fogadsz el?

- Pénzt azt nem.

- Kolbászt, hurkát, szalonnát?

- Azt el. De csak amit ott megeszek. Mit bohóckodsz? Azt mondd meg, hol vagy most?

- Földalatt. Fejtésbe.

- Lehet keresni?

- Annyit mint te. Ha jó a kiszolgálás, az előkészítés, a szerszám. Meg ha jó a szénfal. Most omlik, jön mint a hétszentség, most jó. Háromezer megvan. Volt már több is, de ez mindig megvan. Palásba is voltam jó darabig, a nyolcadik szint az nagyon palás és nem halad benne a csapat. A hetedikkel mentünk volna együtt, de nem tudtunk úgy haladni, ahogy köllött volna. Mert palás, meg köves az anyja mindenit, azok is szidtak bennünket, mint a bokrot, miattunk nem tudtak haladni ők se. Meg idefigyelj... Gyere már odébb, nagy itt a láрма... Idefigyelj: azt is megcsinálták velünk, hogy két fejtés adott egy kaparószalagra. A kettő tudott volna adni

600 csillét rá, naponta, de a szalag nem tudott elvinni csak háromszázat. Csökkent a kereset is, de pofázhattunk, hiába. De nem baj, azért mindig mondják, hogy emelkedik a vezetés színvonala, meg a műszaki színvonal, szervezési színvonal, meg a különféle színvonalak. Egyik nap hoztunk 115 százalékot, másik nap kilencvenet se. Persze, hogy nem lehetett dolgozni.

- Most jobb?
- Hát most jobb. Addig pofáztunk, mire észrevették mi a baj.
- Semmivel se kisebb a szád, mióta nem találkoztunk.
- Az nem. Az nem kisebb. Baj?
- Nekem nem. Este hová mész? Haza?
- Megyek a klubba.
- Minek?
- Zenélek. A tánczenekarban.
- Mit?
- Dobolok.
- Az is zene?
- Hülye vagy. Próbáld meg dob nélkül táncolni. Hiába fújják a hüvelyeseket, ha dob nincs, az nem zene.
- Na persze. Majd meghallgatlak. A tapsot szereted?
- Képzeld, nem.
- Akkor nem tapsolok - mondja a vájárból lett mázoló és derékon kapja az aktív vájárt. Megpörgeti, úgy örül, hogy hosszú idő óta újra találkoztak. Együtt mennek a fürdőbe.

Egy ember munkát vállal

Rövid, tömzsi épület a bányauzem bejáratánál. Bal végén a portásfürke, ott leskifelé a kapu éber őre az ablak mögül.

Ott van a bánya munkaügyi előadójának a szobája is, határos a portásfülkével. Meg lehet azt közelíteni a portás előtt elhaladva is, de inkább csak hivatalos személyek mennek ezen az úton. Aki táppénz, meg szabadságolási ügyben jön, az a kis ház közepén megy be, a buszvárótermen át. Ott egy kis tolóablak mögött az adminisztrátor mindent elintéz.

Esik az eső.

A váróteremben vékonydongájú ember álldogál. Gömbölyded asszonya mellette. Apró bőrrönd az asszony kezében, a hóna alatt pirosbabos kendőbe kötött kék overáll. Allnak szótlanul.

A város felőli domboldalon felkapaszkodik a kék busz, a 21-es, dohog egy kicsit a tetőn s máris látni, hogy jön lefelé a Széchenyi akna irányába. Csak előbb lekanyarodik a városi kórház elé.

Senki se mozdul még kifelé a váróteremből, odakinn nagyon megeredtek az égi csatornák.

Beront egy nagybajuszu. Egyenesen a sovány emberhez. Támadólag szól rá.

- Maga akar dolgozni?!

A vékony ember hátrál, nehogy pofont kapjon hirtelenjében, az asszony felel helyette.

- Ő. Ő akar.

- Akkor jöjjön - nyúl a karja után hogy húzná kifelé.

- Máris? - kérdezi ijedten a vékony ember - hova, s ha megyek, mi lesz a bér?

- Akar dolgozni, vagy nem akar?

- Akarok.

- Jön velem - kapja el a karját a bajszos a vékonynak s húzza-cibálja kifelé a váróteremből.

Az asszony tétován lépne utána, de azok már becsapták az ajtót.

Egy bőrkabátos megszólal.

– Szerencséje van ennek a maga urának. Jól keresnek a fuvarosok. Százat is el kérnek tíz mázsáért, ha a városba viszik. Mért nem dolgozott eddig?

Az asszony álldogál és a földet nézi.

A bőrkabátos indul, hogy beszálljon, de jobbfelé is, balfelé is visszafordul, várja, hátha kap valami választ.

– Most szabadult – mondja halkan az asszony.

– Nem rossz keresetű munka ez a fuvarozás – szól bele egy másik férfi dörögve és madzagra fűzött két csomagját átveti a vállán. – Igaz, sok elmegy a takarmányra is, meg ha a rakodóját is maga fizeti. Tudja maga, mennyit eszik egy ilyen ló?

– Négy-öt kiló széna elég lehet neki egy nap.

– Megeszik az egy evésre is hat kilót!

Odafordul az asszonyhoz.

– En is ennek dolgoztam tegnapig. Aztóta nem neki dolgozok. Otthagytam.

Az asszony csudálkozik.

– Jól kerestek, s mégis?

– Mégis. Mert nem szerettem a durva beszédet. Jól be is csapott nemegyszer.

– Jól kerestett s mégis becsapta magát?

– Inkább tán fordítva – szól bele a spárgás-csomagos – jól becsapta és mégis keresett.

Berreg a motor. Az asszony tiblából a váróterem előtt.

– Menjen, vigye az urának a munkaruhát – szól le az induló autóbusról a bőrkabátos.

Az asszony indul a kapuhoz.

Fekete, szenes, szekér jön kifelé. A bakon a bajszos ül, ő fogja a gyeplőt. Hátral az új rakodó embere.

– Hazajössz utána? – kiált fel az asszony a szekérre, de a pirosbabos-kendős kis csomag a kezében marad.

– Hazamegy – kiált vissza a fuvaros és gyorsítja a lovakat. A vékony ember ott hátul meg csak hallgat.

Akácillat, szilikózis, fűvószenekar

Van tehát Szamárkút-legenda, 1800 tonnás napi termelés, piktorból lett vágár, aki megint piktorodik, de már a bányászoknak – és van maszek fuvaros, aki ha drága is, de kozszuksegletet elegendi ki. Van továbbá tölgyfa, orgonabokor, fenyő és akácillat és van romantikus csalános, bozótos hegyoldal.

Aki szeret kirándulni, menjen el Pécsbányatelepre. Talál ott veszélyes meredek lejtőket, amelyeket a legsíkosaab télidőben is meg-megtaposnak a hegy szabolcsi oldalán lakók, akik ide jarnak bányászkodni.

Mehetnének egy kis kerülővel autóbusszal is, de autóbusz az nincs. Jó széles betonut az van már, megepitettek közös erővel, ingyenes-önkéntes munkával segítve jó két éve, de a MAVAU1 még nincs olyan erős, hogy ide is adjon egy odavissza járatot. Majd. Talán majd jövőre.

Talál itt, aki szereti a turisztikát és ide jön, a jóillatú akácerdők, fenyőcsoportok, orgonák milliónyi virága mellett csalánost is; szívós, kipusztíthatatlan csalánost. Valami különleges mecseki csalán ez, illatos teákat szerkesztenek belőle az öregek, azt mondják jó az éreimzesedés ellen. Lehet, hogy egyszer majd magam is kipróbálom.

Aki elfáradt pécsbányatelepi sétájában, leülhet az „Ezeréves” néven ismert vendéglő lombos tái alá az uvaron, meg a gombák árnyékába. Hallgathatja ott az országos nevű bányász zenekart Hendl János karnagy vezényletével. Ott próbálnak esténként ha jó idő van, most már az „1001 ÉVES” feliratot mutató cégtáblával felsorakozva.

A nyugdíjasok ilyenkor fölvételezik az asszonytól a napi sörre valót, beülnek az „Ezeregyévesbe” és fájó szívvel nézik a fuvósokat, mondván, hogy „hej, amikor még én is így fújtam, de jó vót!” Olyanok ezek a nyugdíjasok, mint Horváth Lajos bácsi, aki harminc évig muzsikált a szárnykürtön, de most már, hetven százalékos szilikózissal nem lehet. Ezzel már csak hallgatni lehet, nézni meg emlékezni. Szívós, makacs, otromba betegség ez, bányászbetegség, rosszabb, mint a ki nem írtható csalánrengeteg minden csipése, marása. Mert a mecseki csalán gyógyít is legalább, nem csak csíp meg mar. A szilikózis meg csak eszi az embert. Akinél még lehet, üldözik, elszigetelik a tüdőben, megpróbálnak gátat emelni az útjába, hogy ne tudjon bejutni, mégis beférkőzik.

A fuvós zenekar meg legalább földézi az ifjúságot, a régi rezesbandák polkáit el-eljátssza olykor, indulókat és keringőket, amik szépek és messzi hangzanak a hegyek között a huszonöt hangszeren. Befutnak a közeli városi kórházba is, amelynek ablakait olyankor kinyitják a betegek, azok is, akiknek valami okból akkor éppen nem szabad. Kikapnak érte, de megkockáztatják.

A föld alatt, félkilométernyi mélységben lenn dörmög a bánya.

Hol zúg-zakato! hol dorombol, hol meg dörömböl, bömböl és megrázkódik mint a hideglelés ember. Közben önti magából a fényes fekete köszénbe szorult, bezárt energiát, meleget, fényt, amit az ember – ugyancsak az ember – kibont belőle, kiszabadít a föld felett. Hogy uralma alá hajtsa, szolgálatára rendlje.

Nem titkolja, hogy azért szabadítja ki a föld alatti rabságából, hogy az emberi élet szolgájává tegye.

PÁLINKÁS GYÖRGY

A TEKINTÉLY TITKA

Hol van már a tavalyi hó, hol van már a vénséges vén bányatelepi akna. A Schrol akna. Betemették, házat építettek föléje, szép emeletes szállodát, komfortos szobákkal, telivérű legényekkel.

Itt örködik rájuk éjszakától hajnalig a nyugdíjas Dörgő Mihály. Vigyázza az erkölcsöket, vigyázza a megírott rendet, ami úgy látszik reá is tartozik, nemcsak a gondnokra. Így aztán nem is tűr meg semmiféle császkálást, hajnali lopakodást, csárdahangulatot, csak annyit, és csak azt, amit a kinyomtatott rend engedélyez. Ami igaz, igaz, respektálják is érte a legények. Szünőben van a tiltott kártyajáték, a bankért kapkodó ferblizés, huszonegyezés, annyi kapzsi szándék, hirtelen indulat előidézője.

De honnan, mitől ez a tekintélye? Hiszen Dörgő Mihály ereje és kora már az ajándékévek felé közelít, amit még tovább jelez a melléből sipoló, orgonáló szilikózis. Nem alkalmas ez ma már a tekintélyre, inkább a szánalomra.

Talán lármázik, ellenkezik a legényekkel? Nem sokra menne vele. Legfeljebb azt érné el, hogy a szemének jót mutatnának, a háta mögött meg kifiguráznák. Különbön sem lenne tanácsos az ellenkezés. Hamar megmondanák neki, hogy kivel ordibáljon, ámbr ez nagy tiszteletlenség lenne. Hát akkor mivel tartja mégis a gyeplőt, mert annyi bizonyos, hogy jól tartja.

Hosszú ennek a története. Szinte annyi idős, mint a rég betemetett öreg akna, aminek a helyén felépítették a legényszállodát és közel hozzá a karcsú tornyú új aknát. Hosszú és egyedülálló történet. Vissza kell nyúlni érte majd ötven esztendő. El kell érte menni a régi kolóniára, ahol Urbacska aknász fél századdal ezelőtt kijelölte Dörgő Mihály telkét. A nevezetes telket, amely már akkor példát mutatott az utána következő telepéseknek. Mindenképpen azt, mert ha utánanéznék, talán minden kertben ugyanolyan és ugyanannyi fát számolnák meg, mint az ő kertjében. És ugyanazt a gondosságot találnám valamennyiében. S csak ezután derülne ki, hogy ezen a telepen kevés híján mind olyanok ültettek fát és rózsalugast, akik Dörgő Mi-

hályéhoz hasonlóan éltek évtizedekre visszamutatató életüket. Hasonlóan a föld alatt, hasonlóan a napvilágra búvó schichták után. Ezért egyformák hát a kertjeik és a kertek hivatása is.

Mi a hivatásuk? Egyelőre nem hívom hozzá meg tanúnak Dörgő Mihályt. Elárulja helyette azt, a kertjében bokrosodó rózsasalugas izmos, inas töve és árulkodik róla a gyümölcsfák rönkök vénsége is. Védelemnek ültette valamennyit. Védelemnek a mélységekből felcipelte nyavalyák ellen, változásnak a lenti sivárság ellenében. És ördögűzőnek is. Mert a szilvafák zöldje, a meggyfák pirosa, a rózsák hamva eleinte szűrte, szítalta, később egyre messzebb űzte a bánya hét apró ördögét. Bergmannlit és hat gonosz fivérét: Szilikót, Metánt, Broncsot és a három legalattomosabb Tűzgyújtogató, Omlasztó, Vízárasztó gonoszt.

Ezek akkor éltek igazán világukat, amikor Dörgő Mihály gyümölcsfái még apró csemeték voltak. De különös mód ó már akkor sem hitt a varázslatukban.

– Ha kicsit is adtam volna rájuk, akkor ma bajosan számolhatnám vissza azt az ötven esztendőt, amit a közelükben éltem végig. – Így mondja Dörgő Mihály. Mindig ezzel kezdi, amikor a sichtről hazatérő fiatalok megkérdezik. Arra meg csak legyint egyet, amikor szóvá teszik a sípoló mellét, a nehéz lélegzését.

– Hát igen. Egyet azért mégiscsak elcipeltem magammal közülük. A Szilikót. De magára vessen, mert amíg élek, a fogságomba tartom...

Szívesen beszél róla. Olyan szívesen, hogy talán még a teliholdnak is elmondaná, amikor az utolsó lámpavilág is ellobban a legényszállás takarodót ásitó ablakai mögött. Azért könnyen lehet, hogy ilyenkor odabent is róla folyik a csendes szó, mert nagyon kevesen vannak, akik ne tudnák, ne ismernék a történetét. Nemcsak az övét, hanem az apját, a nagyapját is, akikről sohasem beszélt egyfolytában, hanem csak olykor-olykor adagonként, amikor dorgált vagy példálózott. S akkor is csak így: – Elsüllyedt volna öregapám a szegyenében, ha rólatok mintázza a fiát. – Az én apám gyámlyukvassal űzte volna ki az ilyen embert a csapataból...

Ilyenkor persze példát is mond hozzá, olyat, amire lehetetlen szégyenkezés nélkül visszamorgni, pláne legyinteni rá. Mert Dörgő Mihály ahhoz is ért, hogyan tiszteltesse velük az otthont, ahol kényelmet kaptak, a házat, ami szerinte emlékműnek emeltetett a régi besüppedt öregakna fölé.

Csendes esteiken, amikor megszólal, mindig megnyílik egy darabka a holt akna labirintjaiból, s a réges rég kihúnyt benzinlámpák újra felcsavart világánál előlépnek Dörgő Mihály ellenségei, megholt jóbarátai. Ugy, ahogy szölongatja, ahogy hívja őket. Kivér János felvigyázót ritkán idézi s akkor is csak haragjában. És még mindig veszekszik, viaskodik vele, ha eszébe jut, hogy annak köszönheti soha nem gyógyuló nyavalyáját, amit Kivér János parancsára ott szedett össze magának a négyes szint ölmos-fejtésében a vízbetörés idején.

– Ott szedtem fel a mellembe az asztabroncsot.

De ezt csak ő tudja úgy előadni, hogy ne mosolyogják meg a furcsa betegségért, hanem együtt gyűlölködjének, utálkozzanak vele azon a „hajcsárvilágon”. És csak ő tud úgy beszélni jó cimboráiról, Suták Jánosról és Marton Józsefről, akik annyira megcsodálták a szép munkáját. A hatos telepi faácsolatát, amit nem a csodálkozásért, hanem éppen a jóbarátok biztonságáért épített remekbe.

De elszorul a szíve, amikor Meckl Jánosról beszél. Meckl Jánosról, akit a hitelkönyvecskéért, a kis szózott szalonnáért halálba zavart a kényszerűség. Egy gurító hajtás megnyitását vállalta olyan helyen, ahol valamikor légrobbanás temette el a keresztvágatot. Aztán egy bukásra lelt, ahol az omlós réteg metámfészket rejtegetett.

Nem is mondja tovább, de beszél helyette is a ránduló szemöldöke, gyanús fényre lobbanó szeme, ahonnan parányi harmat gördül alá, s talán éppen arra a helyre, ahol jó negyedszázaddal ezelőtt lent, nagyon mélyen a föld alatt Meckl János találkozott a bányarémmel.

Az ám, a bányarémmel. Ezt hallgatják talán mindennél szívesebben a legények. Talán ha lent a mélységekben, az örök homály műhelyében beszélne róluk, tán még ma is bajt kísértene vele a babonára hajló emberek fejére. De idefent? Pörére, át-

látszóra, ártalmatlanra vetközteti valamennyit. Magam is végighallgattam, amikor sorra vette őket:

– Még egy hetes bányász sem voltam, amikor a vajúrom próbára tett. Azt mondta: Eriggy, Miska fiam vízért, de nagyon vigyázz! A fővágat előtti nagy kanyarban futásban haladj, ne nézz hátra. Ott tanyáznak a bergmannlik...

A hitelesség kedvéért elő is adja, hogyan volt tovább.

– Tényleg ám! Alig hagyom el a nagy kanyart, egyszerre csak ezt hallom: kop-kop-kop-kop-kop-kop...

– Az öreg művelet felől jött a kocogás. Abban az időben nem tömedékeltek az öreg műveleteket, legfeljebb egy mitlit vagy keresztet tettek eléje figyelmeztetőnek. – Na, ördögfia, én most lefülellek – mondtam. Mondtam, és már be is léptem a barlangjába. De mivel utamban volt a mitli, hát letéptem, s lám egyszerre csak megszűnt a kocogás. Tudja mitől volt? A főtéről csöpögött rá a víz, az kopogtatott.

De úgy látszik, az öreg bányászok mégsem örvendeztek túlságosan az ördögűzés felett.

– Amint megvittem neki a hirt, a vajúrom azonnyomban visszakergetett. – Tüstént szegezd vissza a mitlit, különben én feszítelek meg. – Ekkor mondta csak meg, hogy óvatosságból tették oda, nehogy az ilyen magamfajta meggondolatlanok beleseédelegjenek a bajba. Merthogy az igazi rém, a metán rejtőzködött az öreg műveletben.

Azért vele is megmérkőzött egyszer Dörgő Mihály. Megmérkőzött, de senkinek sem tanácsolja, hogy egyszer is utána csinálja.

– A tizenöt éves Lajos fiam csilléskedett annak idején a csapatomban. Guritót hajtottunk és a csúszda vége messze esett az arttól. Elszalajtottam a fiamat, hozzon a felső guritóból egy-két méteres csúszdavéget. Egyszer csak szalad ám vissza lélekszakadással: – Papa, nagy baj van! – Aztán elhebegte, hogy tiz lépést sem jutott előre a guritóban, amikor a lámpája hirtelen kilobbant, őt magát pedig egyszerre környékezte meg a süketség, a vakság.

Aztán önmagát is korholva mondja tovább a történetet.

– Ott hagytam a fiút az arton és magam indultam el a csúszdáért. Örültség volt, tudom, de példát kellett adni a gyerekeknek a bátorságból. Pont a saját gyerekemnek.

Elmondta azt is, hogyan csinálta. Erős lélegzetet vett és benyomakodott a guritóba. Egyet csavart a csúszda kötődrotján, aztán visszaugrott, megint egy lélegzet, újabb csavarintás, újabb kísérlet. Aztán a tizedik „támadás” végén letépte a csúszdát és vele együtt legurult az arta. – Na, valahogy így kell – akarta mondani a fiának, amikor feltápáskodott, mégis másként sikeredett a „tapasztalatátadás”.

– Látod, ez az, amit nem szabad soha utánam csinálni, – és jóelőre lehordta a fiát, ha mégis eszébe jutna, hogy hasonlóképpen cselekedjen.

– Mert, ha nem is kísértet a metán, azért mégsem szabad kísértetni, – emelte fel a mutatóujját magyarázatképpen.

És lám a felvilágosult Dörgő Mihály érdekes mód mégis pártfogásába vette a patkányokat. Na, nem általában, csupán a bányabeli patkányokat. Pedig a bányababonák kódexében nem éppen utolsónak említik, vagy nem is említik, tagadják inkább a „bajérzó” patkány életmentő szerepét. Ő példával bizonyította az ellenkezőjét.

– Régen volt, talán harminc éve is annak, amikor az egész csapatunkat biztos pusztulástól mentették meg a patkányok. A harmadik vagy a negyedik kapnit ütöttük be, amikor két patkány örült cincogással illant el a lábunk alatt. Mi dolgoztunk volna tovább, de a csapatvezetőnk megállította a munkát: – Emberek, mindenki vigyázzon! – Éppen magyarázni kezdte, mire is kell vigyázni, amikor egyszerre csak szemetelni kezdett a főte, pattogni a támfa és amire lerohantunk az alapvágatba, már mozgásban volt az egész fejtés. Szóval hajszálon múlt, hogy megmenekültünk. Hát ezért becsültük meg a patkányokat. Urbacska aknász nagyon szigorúan meg is büntette azt, aki megkergette a patkányokat.

Amikor megkérdeztem, miért van az, hogy mai bányásztól egyszer sem hallottam hasonló csodatevésről, mintha egy kicsit rosszallóan nézett volna rám.

– Csak azért, fiam, mert manapság sokkal hangosabb a bánya, mint annakidején. A gépek, a motoros-szalagok lármája elüzi, elriasztja a patkányokat.

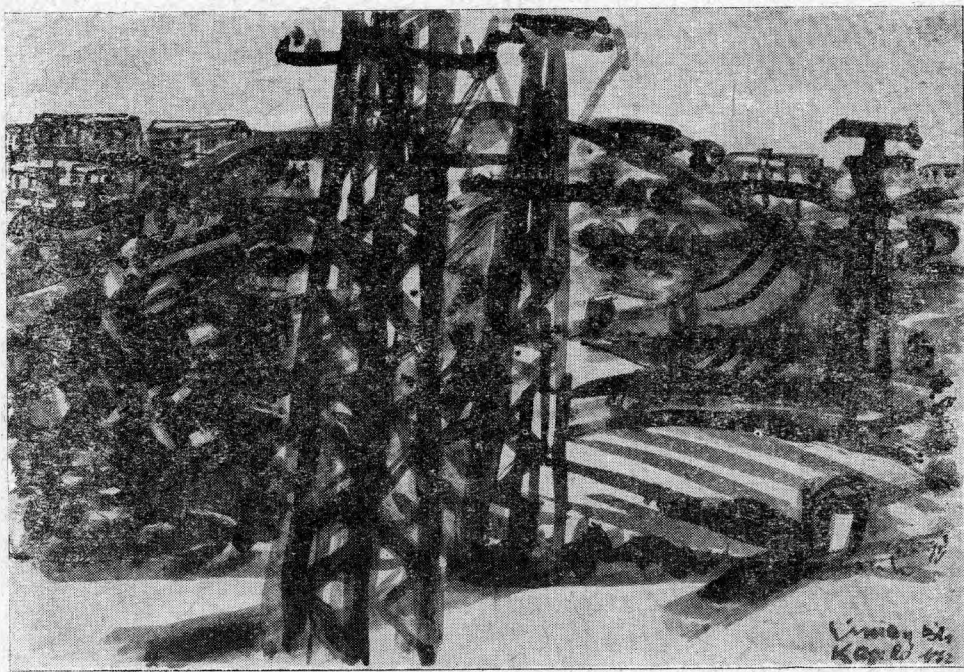
Aztán erről is eszébe juthatott valami, mert a gépeket is és a mai bányászokat is pártfogásba vette.

– Hiába, na! Könnyebb a maiaknak! Sokkal könnyebb. Ott a sok ravasz gép, ott a sok ravasz bányász. Az én időmben erővel, virtussal kergettük meg, füleltük le a bányarémet. Ma meg?

Kicsit töri a fejét, mivel bizonyítsa még, hogy könnyebb a maiaknak.

– Szeretem én ezeket a gépeket még láthatatlanban is. Legfőként azért szeretem, mert a legjavát a mieink, a magunk fajták okosítják, odalent a fejtésekben. És hogyan okosítják? Hogy mást ne mondjak, talán még én is megérem, hogy világgá zavarják a szilikózt, a sújtóléget, meg a többi sok veszélyességet, alattomoságot. És akkor... majd akkor...

Nem tudja befejezni a szép jövődölést. Melle börtönében sipolva, zihálva kajánul csúfolkodik az „örök rabságra” ítélt bányarém, a szilikózis.

Simon Béla rajza

ADY ENDRE ISMERETLEN ELŐSZAVA EGY KAPOSVÁRI KÖTETBEN

1906 tavaszán Haraszthyé Szederkényi Anikó, Haraszthy Lajos és Göndör Ferenc kaposvári újságírók „Hárman” címmel közös kötetet adtak ki. A könyv borítóját a Kaposváron letelepedett Rippl-Rónai József rajzolta és bevezetőjét Ady Endre írta. Hegedüs Nándor (*Ady Endre nagyváradai napjai* — Akadémiai Kiadó, 1957. 345. o.) közli 1903-ban névtelenül, feltehetően Ady tollából írt első felhívást Szederkényi Anikó és Haraszthy Lajos „Két lélek” címmel tervezett megjelenő kötetéről. „Előszót Ady Endre írt a könyvhöz.” Dr. Kovalovszky Miklós kutatása szerint ezt a hirt átvette a „Debreczen” napilap is. (Dr. Kovalovszky Miklós szíves közlése.) Mivel a kötet nem jelent meg, így az előszó Haraszthy-nál maradt. Ady és Haraszthy ismeretsége közös házigazdájuk, valamint a tizenkilenc éves fiatalember költői hajlamai révén még 1902-ben keletkezett. Állítólag ekkor, az érettségi előtt került a „Nagyváradai Napló”-hoz. Hegedüs könyvében tagadja, hogy valaha dolgozott Ady idejében a lapnál. (349. o.) Valószínűleg bejárt a szerkesztőségbe és kisebb famulusi megbízatások fejében alkalmi összegekhez jutott. Önletrajzában írja, hogy a „Nagyváradai Friss Újság”-nál, majd a debreceni „Szabadság”-nál dolgozott. — „1905-ben az akkor megindult Somogyvármegye c. laphoz kerültem Kaposvárra.” (A lap első száma 1905. június 1-én jelent meg.)

Szederkényi Anna (írói nevén: Anikó) 1882-ben született, majd Nagyváradon tanítónő-képzőt végez és kétévi tanítás után régi diákszerelméhez, a jó megjelenésű Haraszthyhoz köti életét. A furcsa nagy szerelem és házasság a két éves kaposvári, majd szombathelyi hirlapíróskodás után elromlott és elváltak. Szerelmüket megírta „Amíg egy asszony eljut odáig” c. regényében. Szederkényi a Elorthy korszakban divatos polgári nőirónak számított.

Kaposvárra a fiatal házasokat 1905-ben Göndör Ferenc (1885–1955) hívta. Göndör szintén váradai realiskolás, az akkor induló *Somogyvármegye* munkatársa volt. Valószínű, hogy később Haraszthytól származott az ötlet, hogy új előszót, illetve módosított, immár háromjokról szóló „prológust” kérjenek. Az 1906 márciusában megjelent felhívásban még nem találkozunk Ady névvel (*Somogyvármegye*, 1906. március 25.):

„Fölvívás. *Hárman* címen könyvet adunk ki. A címnek az a magyarázata, hogy hárman írtuk. Nem azért fogtunk össze hárman, mintha bármelyikünk is félne magában elindulni. De mert egy darabig együtt vezetett az utunk. Ami ezen a közös úton a lelkünkben fakadt — a legszebbet, a legerősebbet — adjuk itt. Egy közülünk verset ad, ketten kötetlen beszédben szólunk a közönséghez. Novellák és versek lesznek a könyvünkben. Ajánljuk mindazok figyelmébe, akik a fiatal írók lépéseit szeretik megfigyelni. A könyvünkhöz Rippl-Rónai József festőművész rajzról címlapot. A *Hárman* május hónapban fog megjelenni és 2 korona lesz az ára... Kaposvár, 1906 március havában. H. Szederkényi Anikó a *Somogyvármegye* munkatársa, Haraszthy Lajos segédszerkesztője, Göndör Ferenc belmunkatársa.”

A kötetben Szederkényi hat novellájából két legsikerültebb már megjelent a lapban. Haraszthy 13 verse válogatás a legjobb verseiből. Jórészt a fiatal férfi szerelmes vallomási feleségéhez. Göndör Ferenc is többségében (4 novellája) a vágyakozó szerelemből meríti témáját.

Göndör szorgalmas népszerűsítője Adynak. Átveszi például az *Új versek* megjelenése után Hegedüs-Bite Gyula ismertetését. Szinte minden évben közöl másodközlésként Adytól verseket, novellákat. Ő lesz diadalra juttatója 1909 november 7-én a „Kisvárosok őszi vasárnapjai” költőjének Kaposváron. (L: *Somogyi Néplap*, 1963. december 24. Andrassy Antal: „Kisvárosok őszi vasárnapjai” c. cikket.)

A Magyar Irodalmi Lexikon első kötetében a 405-ik oldalon Göndör-nél téves a halálozási évszám, valamint a *Hárman* megjelenési ideje (1908!). Hasonlóan hiba csúszott a 438-ik oldalon Haraszthy Lajosnál. Halálozási adata a lexikon szerint 1960: *Marosvásárhely!* A helyes adat 1959. március 16: *Kiskundorozsma*. (Özv. Haraszthy Lajosné kiskundorozsmai lakos szíves közlése.)

A megjelent kis példányszámú, vékony, 128 oldalas kötetet elkapkodták, és félévszázad alatt eltűnt szem elől. Hosszas kutatás után a debreceni Egyetemi Könyvtárból kaptam meg 344.764 szám alatt. Sajnos, Rippl-Rónai értékes borítója elveszett róla.

Hegedüs Nándor szerint: „*Ady Endre előszava a költő egyik legszebb prózája és a mai olvasó számára teljesen ismeretlen.*”

Az eddig ismeretlen előszót betűhíven közöljük:

„Prológuſ.

Három ifjú hit vetette össze szárnyát. Ennyit hit, ennyi szárnyvetés föltalálná a repülést, ha már az öreg természet föl nem találta volna.

Ilyen repülő csoport élére hogyan kerültem én, a szárnyatlan ember? Mert valamikor én is akartam repülni?

Bizony más címem nincs reá. Szárnyak acélozásához én nem értek. Ha értenék is eltitkolnám. Minek százezredszer is megcsinálni néhai jó Ikarusz buta tragédiáját?...

Azonban nem így szokás s így nem szabad prológuſban beszélni. Fohászkodjunk hát másképpen három ifjú hit szárnyvetésekor.

Ifjú hitek, fogjatok össze, szárnyaljatok merészen. Feledjétek azt a kicsi óment, hogy lendítésért hozzám jöttetek, ki hitetlenül és szárnyatlanul már nem hisz sem hitben, sem szárnyban. Végre is a ti hitek, a ti szárnyatok erősebb lehet. Erősebb is bizonyosan.

Lapozzatok csak olvasók e könyvben, ez égő csipkebokorban. Három ifjú lélek lángol itt. Ifjúság, hit, erő, láng. Ez együtt a diadalmas élet. Ez a könyv hát mindenképen értékes, mert a diadalmas élet dokumentuma.

És hogy ez az élet még nyilvánulóbb legyen, e három szárnyvetett lélek közül egy: nőé. Ez a lélek a leghívóbb. Az ifjú poéta hite is csodahit. A harmadik lélek tüntet a kétkedésével. Vajon nem ez a leghívóbb?

Engem megfiatalított ez a kis könyv, míg elolvastam. Vágyjanak e kis megfiatalodásra minél többen. Kinek nincs szüksége fiatalodásra? Van-e nagyobb érdem a fiatalságnál?

Három ifjú hit, csak bátran! A világot meghódítani könnyű. Csak hit kell hozzá. Ez a hit tartósabb legyen, mint e prológuſ szegény írójáé volt. Tartósabb is lesz, mert erősebb.

És ha majd külön-külön tudnak – mert fognak tudni – repülni e most összevetett szárnyak, jöjjenek el majd s tanítsanak repülő kedvre engem is.

Ennyit kérek e prológuſért.

Ady Endre.”

Közli: ANDRÁSSY ANTAL

ADALÉK KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉLETRAJZÁHOZ

A költő Temesvárott

A temesvári Újságíró Klub 1934. február 17-én nyílt meg „a város társadalmának általános érdeklődése mellett”.

A megnyitóról ezt írja a temesvári 6 órai Újságban, Franyó Zoltán, a neves író és műfordító:

„A hivatalos megnyitó délben 12 órakor történt a klub Páris u. 1. sz. villa-helyiségében. Résztvettek a polgári és katonai hatóságok, a klub alapítói és a sajtó képviselői.

Este a tagok és a meghívottak részére rendezett ünnepélyes társadalmi megnyitó fényes külsőségek között folyt le. Tíz órakor a klub vezetősége színvonalas és értékes műsorral kedveskedett látogatóinak. Markovits Rodion konferánsza után Kosztolányi Dezső, a nagynevű magyar író, a klub vendége ült az asztalhoz és három pompás formaművészettel, ragyogó gondolatokkal megírt élményét olvasta fel, amelyeket a hallgatóság meleg tapssal köszönt meg. Ducu Anna, a kolozsvári román opera művésznője, Tolnay Béla zenetanár tökéletes zongorakiséréte mellett, operaáriákat és dalokat énekelt.

Az egyik szobában Kosztolányi Dezsőt vették körül barátai, új és régi ismerősei. Az éjfélutáni órák emelkedett hangulatában Faur Livius ipari vezérfelügyelő, Serbescu Pompil szerkesztő és Sárkány Gábor mondtak lelkes beszédeket és Kosztolányira emelték poharukat, aki franciául köszönte meg az ünneplést.¹

Kosztolányi egyébként a jelenlévő aradi karmestert, Csányi Mátyást (Juhász Gyula volt osztálytársát) meg is interjúvolta.²

A költő eljövendő, részletes életrajzához és összes leveleihez becses adalékul szolgál a következő, Franyó Zoltánhoz írott levele:

Kosztolányi Dezső

Budapest, I. Tábor utca 12.

Telefon: 330-85.

1934. II. 15.

Kedves Zoltánom,

úgy érkeztem haza, hogy még rajtam csillog a szeretetetek, mint holmi karácsonyi aranyfűst és sokáig nem törölöm le ujjaimról, nézegetem. Gyakran fogok gondolni verandátokra, feleségedre s a gyermekeitekre. Köszönöm, köszönöm,

üdv.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

A levél – zöldtintás – eredetije Franyó Zoltán birtokában volt. A háborúban elpusztult. Most csak facsimiléje van meg.

Kosztolányi Dezsőné hozzám írott (1962. júl. 11-i keltezésű) levele szerint, férje nagy szeretettel, mondhatni rajongással beszélt erdélyi útjáról és megőrizte az ezzel foglalkozó lapkivágatokat is.

Közli: FICZAY DÉNES

V A R G A J Ó Z S E F

P É C S

„Haragvó Isten, mi lesz a világból,
Ha egyszer a köszén öntudatra iut?”
Búcsújáró hely leszen Baranyából
Pécs! – hozzád visz a nagy kálvária-út!
Kitárul majd a véres panoráma
Zarándok útján boldog unokáknak.
S a tárnák – hol elviharzott a dráma
Templomcsarnokként fényben, tárva állnak.

Ha varként csúfítod a beteg Hon testét
Te vagy legszörnyűbb, felfakadt sebe,
Hol egy pusztuló nép él belpoklosként
És nincs, ki sebét gyógyirral kenje be.
A Megváltó kinterhes golgotája
Nem lehet többé történelmi mérték:
Ti önként mentek választott halálba
Az „Ember Fiát” poroszlók kísérték...

¹ 1934. II. 9.

² Aradi Közlöny. 1934. II. 21.

* Varga József 1913-ban Orosházáról kivándorolt Amerikába, s ott halt meg 1940-ben. Versei a Lékai-szerkesztette *Új Előrében* jelentek meg. „Varga József – Egy amerikai magyar proletárköltő” címmel a *Tiszatáj* augusztusi száma közölt hosszabb cikket. Itt publikált versében az 1937-es pécsi bányász-sztrájkknak állít emléket.

Ó pécsi bányász! – lázadó testvérem,
Törpe élőket riasztó Titán.
Lelked nagyságát ésszel föl nem érem
Túlnőttél ködös, hívő logikán.
Óh Pécs! . . . Proletár éltek gyeheennája,
Te honi Égre vérrel irtad neved:
Hol korhely jólét haláltáncát járja
S a haldokló nem kap falat kenyeret . . .

Mégis rontjátok a rabtartók álmát! –
Mámor multán a fejek gyorsan hülnek,
Ájult őserők rázzák már a tárnát
S a holtak lelkei robbanva kitörnek.
Százezer pribék már mindhiába zárja
Tőlünk a hírt, tárnáktól a Napot
Lázadás lángja a tárnákat járja
A tűz a kőszénbe belekapott! . . .

Nyoma sem marad az átkos hatalomnak
„Mi évezredek véres bálványa volt
S oduikból elővánszorognak
A rászedett, a megcsalt milliók . . .”
Vad félelem száll az úr-mulatságra
Mert már hallják a mélység énekét.
S a szén kitör a fényes napvilágra,
Hogy elfoglalja trónján a helyét.

(1937)

ANGYAL ENDRE

JUGOSZLÁV IRODALMI ÉVFORDULÓK

A szerb Vuk Karadžić (1787–1864) és Branislav Nušić (1864–1938), a horvát Ivan Mažuranić (1814–1890) és Antun Gustav Matoš (1873–1914) születésének, illetve halálának évfordulóira emlékezik ebben az évben a jugoszláv irodalom. Csatlakozunk az emlékezéshez, ünnepléshez mi is, hiszen Karadžić és Mažuranić, Nušić és Matoš életműve világirodalmi jelentőségű, s nem egy szállal összekapcsolódik a magyar irodalommal.

Ezt mindenekelőtt Vuk Karadžić és Ivan Mažuranić esetében kell hangsúlyoznunk, már életrajzi vonatkozásban is. Az idősebb szerb Vuk – így, keresztnévén nevezte őt már kora – és a fiatalabb horvát Mažuranić lényegében kortársak, és kortársai a *preporod*-nak, a déli szláv népek hatalmas újjászületési mozgalmának. Azt is mondhatjuk: ők maguk is a mozgatók, irányítók közé tartoznak. Vuk és Mažuranić kora: ez a szerbek felszabadulásának kora az évszázados török megszállás alól, ez a szerbek és horvátok nyelvi és kulturális egymásratalálásának kora, ez az „illyrizmusnak” kora, azé az áramlaté, amely horvát földről indult ki, de a délszláv népek egységét, a népi hagyománynak és az évszázados művelődési örökségnek szerbeket és horvátokat egyaránt kötelező tradícióit hirdette.

Vuk Karadžić a hercegovinai szerb, Ivan Mažuranić a dalmáciai horvát parasztság szülőtte volt. A kis Vukot féltő gonddal nevelték szülei. Valami betegség öröklődött a családban, úgy látszik tuberkulózis, mert a Karadžić-család több fiúgyermeke már kicsi korában meghalt. Irónk egy népi babonás szokás nyomán kapta a „Farkas” jelentésű Vuk keresztnévet: szülei ezzel a névvel akarták elijeszteni a haláldémonokat. A halál el is került a kis parasztfiút, de a csonttuberkulózis nála is hamar fellépett. Csak bicegve, bottal vagy mankóval tudott járni, s később, már ismert íróként és tudósként, gyakran kereste fel a budai gyógyfürdőket.

Mégis: micsoda szívósság, kitartás, életerő a gyöngé testben! Falusi pópáktól, obsitos katonáktól tanul írni-olvasni, rendszeres iskolai tanulmányokat csak néhány évig végez, lényegében autodidakta marad, életének második felében azonban már német egyetemek díszdoktora, Goethe és Grimm barátja, az európai irodalom és tudomány egyik elismert kitűnősége. Ezt a tekintélyét annak köszönhetette, aminek mi a szerb és horvát népi nyelv, népi kultúra, népköltészet alapos ismeretét köszönhetjük: kutatásainak és könyveinek.

Rossz egészsége miatt nem harcolhatott, amikor azonban megindult a szerb nép előbb sikertelen, majd második fellángolásában győztes szabadságharca a hódító keleti despotizmus, a török birodalom ellen, ő is ott volt a felkelők közt, mint tábori írnok, majd a győzelem után kisebb-nagyobb hivatalok betöltője. Miloš Obrenović fejedelemmel, a felszabadult Szerbia első uralkodójával – akiben még ki-kütköztek a keleti stílusú despotizmus vonásai – nem volt túlzottan jó viszonyban, ezért inkább Bécsben telepedett le, s alapított családot. Felesége osztrák asszony volt, legjobb barátja és támogatója a szlovén származású, de szintén Bécsben élő Jernej Kopitar, az osztrák udvari könyvtár vezetője, a szláv filológia elismert tekintélye.

Kopitart, aki szintén a délszláv parasztságból született, ellenfelei szívesen nevezték „szláv Mefisztónak”. Egyénisége valóban nem mentes az ellentmondásoktól, a problematikus vonásoktól (mi, magyarok, fájdalommal gondolunk Kazinczy-ellenes

kirohanásáról), de nagy tudós volt, a szláv nyelvek és irodalmak kitűnő ismerője. Ő buzdította szerb barátját a balkáni népköltészet, népnyelv tanulmányozására, gyűjtésére. A beteg, bicegő Vuk pedig újra meg újra útnak indult Bécsből, néha évekre is elszakadt családjától, s rossz lábával bejárta a szerb-horvát nyelvterület tekintélyes részét, a Dunától az Adriáig és Crna Gora hegyeiig. Minthogy az ő izes-zamatos hercegovinai szerb anyanyelve biztos alapot nyújtott, volt mihez mérnie a hallottakat, gyűjtöttéket. Megfordult Németországban és Oroszországban is, felkereste Weimarban Goethet és Pétervárott az orosz Akadémia tudósait. Az ő támogatásuknak nagy része volt abban, hogy egyre-másra jelentek meg kötetei.

Szerb-horvát népdalgyűjteménye előbb egy, majd három kötetben jelent meg, amikor pedig a századfordulón, már Vuk halála után, kéziratban maradt gyűjteményét is feldolgozták, kilencre növekedett a kötetek száma. A *Srpske narodne pjesme* (Szerb népdalok) kötetéből ismerték meg a szerbek és horvátok széles tömegei is saját igazi népi kultúrájukat, Európa pedig a déli szlávok költői gényét. Kazinczy Ferentől Csuka Zoltánig sok magyar híve és tolmácsolója is akadt ennek a nagyszerű népi lírának és epikának, sőt, a magyar romantika költői, vagy később Arany és Ady is tanultak tőle.

Nyelvtanával, szótárával Vuk rendet teremtett a délszláv Balkán addig kissé kaotikus nyelvi viszonyaiban, és megalkotta az egységes szerb-horvát irodalmi nyelvnek lényegében napjainkig érvényes törvénykönyvét. Hiába támadtak a szerb nagypolgárság, a görögkeleti főpapság vagy egyes megsértett literátorok sorából harcias ellenfelei: Vuk állta a harcot és győzött. A népi nyelvre, a népköltészetre alapozott reformjait végül – még jóval Jugoszlávia megalakulása előtt – mind a szerb, mind a horvát közvélemény és állami szervek is elfogadták. Amikor hamvait a század végén Bécsből Belgrádba szállították, s a szerb pátriárka székesegyházában temették el, ez az aktus már nemcsak a kegyelet megnyilatkozása volt, hanem a szerb és horvát nyelvi, irodalmi fejlődés egyik szimbolikus záróköve is.

Vuk Karadžić gyűjtője, tolmácsolója, közvetítője volt a költészetnek, Ivan Mažuranić maga is költő. A szerb-horvát népköltészet ismeretét ő is már gyermekkorából hozta magával. A horvát Dalmácia egyik igen fontos forrásterülete ennek a költészetnek: inspirációi ezen a vidéken egészen Ivan Meštrović tevékenységéig követhetők nyomon. Mažuranić aztán a fiumei gimnázium növendékeként, az akkor erősen olaszos–magyaros jellegű adriai kikötővárosban, megismerte az olasz és a magyar nyelvet és irodalmat is; egyik tanára Császár Ferenc volt, a magyar „irodalmi biedermeier” korában jónévű, ma már kissé elfeledett költője. Amikor pedig a nagydiákká serdült horvát parasztfiú a szombathelyi liceum növendéke lett, ő maga is megpróbálkozott a magyar versírással.

Zágrábi jogakadémiai tanulmányai, károlyvárosi ügyvédeskedése, majd hosszú politikai tevékenysége visszavezették őt horvát anyanyelvéhez, s Mažuranić a horvát költészet nagy alakja lett. Igaz, politikai pályája is lendületesen ívelt a magasba. Néhány évvel a kiegyezés után ő lett Horvátország bánja, az első nem-nemes származású bán a horvát történelemben. „Paraszt-bánnak” nevezték ellenfelei, s csakhamar vissza is kellett vonulnia, mégis, politikusként is nagyot alkotott, így többek közt az 1874-ben megnyílt zágrábi egyetemet, amely ma is virágzik, s Jugoszláviának talán legtekintélyesebb főiskolája. Életművének igazi betetőződése azonban nem a politika, hanem a költészet. Nem írt sokat, s azt is inkább csak fiatalabb éveiben. Ez a nem nagy terjedelmű életmű azonban a horvát, sőt az egyetemes délszláv romantika nagy teljesítményei közé tartozik.

A horvát–szerb népköltészet ihletéséhez Mažuranićnál a régi horvát humanista poézisnek, a dalmát reneszánsz és barokk irodalomnak alapos ismerete járult. Amikor a múlt század negyvenes éveiben sajtó alá rendezték a horvát barokk évszázadokig kéziratban lappangó remekművét, Ivan Gundulić eposzát, az *Osman*-t, Mažuranićot bízták meg a kézirat kiegészítésével. Az eposz két éneke ugyanis hiányzik: talán a rövid életű Gundulić maga sem tudta művét befejezni. A kései utód annyira a dalmát humanista költészet szellemében tudta megírni az *Osman* 14. és 15. éne-

két, hogy nem érzünk stílári törést, s legfőljebb csak azon vitatkozhatunk: vajon Gundulić is olyan tragikus megoldást szánt volna-e egyes szereplőknek, mint azt az európai romantika borongós költészetén nevelkedett Mažuranić tette.

A horvát romantika nagy költőjének nevét elsősorban öténakes eposza, a *Csengics Szmáil aga halála* örökítette meg. Szövege magyarul is olvasható, Margalits Ede 1896-ban megjelent fordításában, vagy Csuka Zoltán új, modernebb nyelvezetű válogatásában (*Jugoszláv költők antológiája*, 258–265). Hadd idézzünk rögtön ebből a Csuka-féle fordításból néhány sort:

Fölreccsen a karó, újra s újra,
suhint a kard, s lesújt jó néhányszor,
megremeg a bitó vékony húrja,
de a hegyek ifjú népe néma,
fel se szisszen, foga sem csikordul.
Vér patakzik a mezőn sötétén,
szisszenés sincs, egy fog sem csikordul.
Holttestekkel teli már a térség:
szisszenés sincs, egy fog sem csikordul,
akadt talán, aki Istent hívta,
vagy a másik Jézust szólította;
könnyen válik meg a napvilágtól
a rab, ki a halált már megszokta.

Ízelítőt ad ez a részlet mindenekelőtt Mažuranić költői nyelvéről, ahol művészi egységbe ötvöződik az európai romantikára valló hangvétel a horvát–szerb népi epika formavilágával és a délszláv humanista költészet nyelvi és stílári vívmányaival. De elmondja ez a pár sor azt is, miről van szó a kis eposzban: az elnyomott délszláv keresztények, a „ráják” küzdelméről mohamedán kényuraik ellen. Vallási harc és osztályharc ez egyben, az 1840-es évek bosnyák–montenegrói határvidéken.

A boszniai Rataji községben élő Csengics Szmáil aga azok közé a szerb-horvát ajkú, de mohamedán vallású feudális földesurak közé tartozott, akiknek ősei érdekből felvették az Iszlámot, s évszázadokon át a török birodalom leghűségesebb alattvalói közé számítottak a Balkánon. A Magyarországot leigázó „törökök” közt is nagy számmal voltak ilyen bosnyák agák és bégék. A Csengicscek családja aztán elszegényedett: az az Adam Csengics aga, akivel epikai gyűjtőútjain 1930 körül Matija Murko, a nagy szlovén tudós találkozott, már mint paraszt élt a parasztok között, és guszlajátekával szívesen szórakoztatta a falusiakat.

1840 körül Csengics Szmáil aga és egész nemzetsége még a félelmetes földesurak közé tartozott, és kétszeresen is elnyomta a népet; mint a feudális rend és mint az oszmán birodalom képviselője. A *harácsot*, a kikényszerített adót az aga katonái kegyetlenül behajtották a keresztény jobbágyokon, a *ráják*on. A föld népe végül is fellázadt: a legjobbak a közeli, már szabad országba, Crna Gorába szöktek, csapatot szerveztek és véresen leszámoltak az agával. Korabeli esemény volt ez, a szerb és horvát lapok is írtak róla, Mažuranić azonban a nagy költő művészi szabadságával nyúlt az eseménysorozathoz. Céljai érdekében itt-ott változtatott is rajta, mert nem pusztá krónikása akart lenni az eseményeknek, hanem epikus megörökítője, aki a cselekmény szövésével, interpretálásával az egész szerbség és horvátság társadalmi és nemzeti harcának akar emléket állítani. Az eposz korabeli nagy visszhangja azt bizonyította, hogy az író elérte célját. A *Csengics Szmáil aga halálának* irodalmi értéke azóta sem csökkent: s közel százhuszonöt évvel megjelenése után, költője születésének százötvenedik fordulóján úgy gondolunk rá, mint a XIX. századi horvát költészetnek, s az egész európai romantikának egyik nagy, egyetemes remekművére.

*

A száz éve halott Vuk és a százötven éve született Mažuranić egyfelől a romantikának, másfelől a *preporod*-nak, a horvát és szerb „nemzeti újjászületésnek” képviselői. A két nagy mozgalom itt a Balkánon, végső soron pedig egész Kelet-Európában szorosan összetartozik. A Vuk halála évében, 1864-ben született Nušić és az ötven éve halott Matoš azonban már egy új világnak, a *Jugoslavenska Moderna*-nak írói. „Jugoszláv modernségnek” avagy „modern Jugoszláviának” fordíthatnók ezt a nehezen tolmácsolható, a szerb vagy horvát olvasó számára azonban sajátos atmoszférát éreztető kifejezést. Nušić ugyan lelkes szerb – ő még Jugoszlávia megalakulását is megéri –, Matoš nem kevésbé lelkes horvát, ugyanakkor már „jugoszlávok” is, hiszen Matoš például Belgrádban tölti a századfordulót, pályájának egyik fontos szakaszát, s vannak évek, amikor kapcsolatai a szerb irodalommal szinte szorosabbak, mint a horvátal. Nušić pedig életének utolsó húsz évében már egész Jugoszlávia népszerű, bár társadalmi kritikáját soha el nem titkoló írója. 1938-ban hal meg: tehát szinte még a mi kortársunk volt. De mind ő, mind Matoš „kortársunk” olyan értelemben, hogy művészetük nem egy vonásával már a legújabb irodalmi-művészi áramlatok előkészítői, úttörői, sőt – megvalósítói.

Branislav Nušić talán az egyik legjobban ismert szerb író a magyar olvasók körében. Csuka Zoltán tömör összefoglalása szerint „az irodalom csaknem valamennyi műfajában kísérletezett, legtetszebb sikerrel és komoly művészi színvonalon a vígjátékirásban. A szerb közélet legkülönbözőbb területein is működött; volt járási főnök, újságíró, miniszteri osztályfőnök, színházigazgató stb., stb. Pályája kezdetén szókimondásáért többször le is csukták.” – Szindarabjai magyar színpadokon is sikerrel szerepeltek, s tiz önálló kötete jelent meg magyar fordításban: *Egy káplár emlékeiből* című gyűjteménye (alcíme: Képek és rajzok a szerb-bolgár háborúból) még a Gyulai Pál szerkesztette Olcsó Könyvtárban, 1903-ban, a pécsi irodalmi élettel is kapcsolatokat fenntartó Skrbics Tivadar fordításában.

Ez a novelláskötet a fiatal Nušić egyik első műve: szerbül 1886-ban jelent meg, miután szerzője maga is részt vett a becsvágyó dinasztikus politikától felszított testvérgyilkos szerb-bolgár háborúban. A „humoristának” elkönyvelt Nušić érzi és olvasóival is érezteti ennek az esztelen és gonosz harcnak minden tragikumát, ez kötetének alaphangja. És ebből az alaphangból születnek olyan elbeszélések, amelyek már-már a szürrealizmus képzeletvilágát idézik. A kötet hatodik darabja, *A harc-téren* bevezető éjszakai tájképei már egy modern szürrealista festő ecsetjére kíváncsognak, s ezek a képek kerekedik az elesett bolgár katona, Zotov Máne tragikus élet-történetét. A „belső monológ” művészi eszközeivel is él már Nušić, így a *Pusztai tűzhely* című kis történetben, amely nem is annyira elbeszélés, mint inkább a főhős – a szerző maga! – büntudatos önvallomása.

Benne van ebben a kis kötetben, amely nálunk pedig Gyulai Pál égisze alatt jelent meg, már a XX. század művészetének számos eleme, s benne van a későbbi Nušić is. *Milics kapitány*-nak a háború áldozataként elpusztuló szerb agglegény-tiszt egyszerre tragikus és szatirikus történetének háttérében felvillannak a szerb kisváros jellemző alakjai, a későbbi nagy Nušić-komédiák groteszk és komikus hősei.

Groteszk és komikum, ugyanakkor alapjában véve tragikus és ironikus életfelfogás: ez Nušić legjobb szindarabjainak gerince. Vegyük csak a *Gospodja minisztarka* (Miniszterné asszony; Herceg János magyar fordításában: A miniszter felesége) című „vígjátékot”. 1929-ben írta: magyarul nálunk többször is játszották.

A *vígjáték* szót idézőjelbe kellett tennünk, mert Nušić négyfelvonásos szatirikus drámájában voltaképpen tragikus mag rejlik: Zsivka asszony, a miniszterre kinevezett tisztviselő-kispolgárnak, Popovics Szimának felesége ostoba nagyravágásával, mohó élethabzsolásával, intrikus marakodásával tönkreteszi férjének karrierjét és válságba sodorja leányának családi boldogságát. Ez az alapjában véve tragikus helyzetkép azonban groteszk és kacagtató szituációk sorozatán keresztül bontakozik ki, miközben a nézőnek vagy olvasónak könnyei hullnak a kacagástól.

A „csarsija” alakjai mozognak előttünk, a balkáni kisvárosok török, görög, szláv, román örökséget magukban hordozó alakjai. A török-megszállta Pécsnek is volt ilyen „csarsijája”, bazár-negyede – a mai Kossuth és Sallai utcák vonalán –, s a Balkán

számos városában még a két világháború közt élt a „csarsija” mentalitása. A jugoszláv királyság polgári rétegének nagy hányada ebből a világból származott: közéjük visz el minket a nušići szatíra és groteszk komikum. Ugyanakkor nem felejtethjük el, hogy ez az embertípus, ez a problematika a szomszédos balkáni országokban is megvolt: találkozzunk vele például a román Caragiale komédiáiban. A tragikum és komikum határán mozgó groteszkség és szatirikus ironia pedig már a modern dráma ígéretét hordozza magában. Nem véletlen, hogy Ionesco, a modern drámának csodált mestere, román származású író, és saját bevallása szerint alaposan tanulmányozta Caragiale! De Nušić komédiái is ebbe a szférába tartoznak: a Caragiale–Nušić-típusú „balkáni szürrealizmus” napjainkban az *Orrszarvú* vagy akár a *Székek* színpadán folytatódik.

Izig-veig modern jelenség a horvát Antun Gustav Matoš is, holott már az első világháború kitörésének évében meghalt, a zágrábi Felsőváros egyik szegényes kis házában, ahol a tudóbajos költő álmatlan éjszakákon a „szent király templomának”, a zágrábi Dómnak, egyik szép versében megénekelt harangütését hallhatta.

„Emigráns, garabonciás diák, bohém és otthontalan ember” – így jellemzi őt mai horvát méltatója, Ivo Frangeš zágrábi professzor. Az író és újságíró Matošnak 1894-ben el kellett hagynia Horvátországot, mert hazafiassága nem fért össze a magyar Khuen-Héderváry bán erőszakosságával. Szerbia fővárosában, Belgrádban talált menedéket és szűkös megélhetést, majd Svájcban és Franciaországban élt, s csak a „magyar bán” bukása után tért vissza Zágrábba. Vándorútjain magába ötvözte a modern Európa kultúráját, elsősorban a francia irodalmat. Ez nagy dolog volt az akkori Horvátországban, ahol a műveltebbek is inkább csak anyanyelvükön, vagy legfeljebb németül olvastak.

Rövid életének végén az ismét Zágrábban letelepedő Matoš a „horvát modernség” irodalmi vezére lett. Kritikái, elbeszélései, versei vitákat provokáltak, de követőkre is találtak. Sajnos, az a három Matoš-vers, amelyet Orbán Ottó és Tarbay Ede tolmácsolásában olvashatunk a *Jugoszláv költők antológiájában*, a fordítók hibájából csak nagyon méltatlanul és tökéletlenül reprezentálja ezt a kiváló költőt és tragikus embert. Méltó fordítóra talált viszont a *prózaíró* Matoš. A horvát-szerb nyelv minden finomságát jól ismerő Dudás Kálmán a *Klasszikus jugoszláv elbeszélések* (137–150) kötetében lefordította Matoš egyik legszebb novelláját, *Az erkélyt*. Nem is novella ez, hanem inkább „Kurzgeschichte” –, hogy ezzel a magyarul nehezen visszaadható német irodalmi terminussal éljünk –, egy rövid kis szerelmi epizód az író-főhős, és a zágrábi fiatalasszony, Cvijeta közt, vagy talán még inkább párbeszéd és belső monológ, a háttérben az „erkély” szürrealista víziójával.

Viláacsavargó útján, egy csendes kisváros titokzatos parkjában pillantja meg a hős a kastélyt, és rajta az erkélyt, az „ő erkélyét”. Szimbolummá és látomássá válik ez az erkély:

Körülötte a mohos, fakósárga, esőverte falak, mint megannyi könnyes, öreg arc. Korhadt, fakorlátja leveles és virágos vas-ékitménnyel tűzdelt, kacskaringós kovácsolt tartóvason pihen... A sok leveles-virágos vaság, mint megannyi fuvallat bontotta dús legyező, melyeket a bentről lengedező néhai szerelmi sóhajok lombosítottak ide, e némán, kísértetiesen, pusztán meredező ajtók és ablakok elé. És amint a sárgult, korhatag kezekben a boldog ifjúságtól derűs legyezőnek rémlő erkélyt szemléltem, mint bájos, szerelmes mosolyt egy kedves halott képén, akit úgy ismertünk, mint saját magunkat: valami mondhatatlan bánattal vegyes félelem fogott el az erkély alatt.

Csak néhány mondatot idézhettünk, bár az idézetet folytatni lehetne, hogy még jobban lássuk: Matoš, aki magát „impresszionistának” nevezte, s akinek nyelvi stílusa kétségtelenül „szecessziós” elemeket is tartalmaz, művészi látásával, szimbólum- és vízió-teremtő erejével már az első nagy európai szürrealisták: James Ensor, Alfred Kubin, Csontváry Kosztka Tivadar rokona volt. Az egész rövid elbeszélést ez a szürrealista, fantasztikus hangulat járja át: az erkélyen megjelenő titokzatos női alak, a mögötte feldördülő vénemberi hang, majd a költő újabb látogatása a kisvárosban,

amikor már elégett a kastély, a romok közé hullt az erkély és kivágták a park fáit — amint boldogtalansággal, szakítással végződik a Cvijeta-epizód is.

Matošt a magyar olvasók még nem ismerhették meg annyira, mint akár Nušićot, akár Mažuranićot, akár a Vuk Karadžić-gyűjtötte délszláv népköltészetet. Amikor most közösen ünnepeljük ezt a négy nagy író, akkor különös nyomatékkal kell hangsúlyoznunk: ismerjük meg az eddignél jobban, mélyebben Matoš is, és vele együtt a modern délszláv irodalom többi nagy íróját és alkotását.

TALPASSY TIBOR

AZ UTITÁRS EMLÉKEI

(Hozzászólás Kodolányi Baranyai utazásához.)

Kilencszáznegyvenegyben, hét esztendővel az 1934-es utazást követőleg jelent meg először Kodolányi Baranyai utazása, amely most, kiegészülve a közbeeső évek fejleményeit összegező mai utazás tanulságaival, ismét a könyvüzletek polcaira került. Az a rideg tény, hogy negyedszázaddal ezelőtt ily hosszú időnek kellett elmúlnia a könyv elkészülte és megjelenése között, mindennél élesebben világít rá arra, hogy az akkori könyvkiadás számára nem volt sürgős a mű közkézreadása. De vajon miért nem? Mi okozhatta, hogy akkor, amikor a könyvkiadás elsődleges szempontja a megjelentetett munka várható kelendőse volt, a kiadók nem kaptak a lehetőségen, hogy egy, már akkor a prózáirók élvonalába tartozó, népszerű, olvasott író művét megjelentessék? Miért engedte át Kodolányi könyveinek állandó kiadója a kéziratot egy kartellen kívüli, kis kiadónak, miért mondott le a várható haszonról?

A kérdés nem egyszerű s rövid pár mondatban nem is lehet megválaszolni. Sokkal közelebb jutunk a lényeghez, ha az izgató kérdés magyarázata gyanánt felvázoljuk az utazás előzményeit, beszélünk arról, ami az utazás alatt történt, főként pedig kitérünk a utazásnak olyan részleteire is, amelyeknek ismertetése kimaradt a könyvből. Kimaradt azért, mert az akkori körülmények nem tették lehetővé, hogy kényes kérdésekről is kendőzetlenül szóljon az író; kimaradt azért, mert sok minden súlyosan kompromittálta volna az akkori rendszert, ezt pedig, még a magukat baloldalinak hirdető orgánusok vagy kiadók is gondosan kerülni igyekeztek.

Felvetődhet még a kérdés, miért éppen én, az utazás harmadik résztvevője, a három személy legjelentéktelenebbike vállalkozom arra, hogy bizonyos, kényszerűségből elhallgatott részleteket feltárjak? A felelet kézenfekvő. Éppen azért, mert a legjelentéktelenebb vagyok. Azért, mert hármunk közül már csak ketten élünk és kettőnk közül én vagyok az, aki viszonylag kívülállónak tekinthető. Egyedül vagyok a három (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kodolányi János és jómagam), közül, aki szemlélként beszélhetek két olyan személyiségről, akik közül egyik a nemzet mártírja, a másik pedig a magyar írók legjelentősebbje lett azóta.

Hadd ismeressem hát bevezetőül azokat a körülményeket, amelyek az utazást megelőzték.

Az a küzdelem, amelyet néhány magányos író és egy száz parlamenti politikus, Bajcsy-Zsilinszky Endre folytatott a magyar nép felemelkedése érdekében a Horthy-korszak páratlanul nehéz viszonyai között, (a Kommunisták Magyarországi Pártjának tevékenységét erősen fékezte akkor az illegalitás) a harmincas évek derekán váratlanul felkeltette a tőkés körök azon részének érdeklődését, amelyek a náciizmus rohamos terjedésében közvetlen veszélyeztetettségüket ismerték fel. Ennek volt folyománya, hogy a legnagyobb tőkés lapkszernek egyike, az Est-lapok, kora délutáni orgánusát, a Magyarországot, mai közkeletű kifejezést használva, „ráállította” a hitlerizmussal nem fraternizáló, szociálisabb „vonatra”. A „ráállítás” tényét gyakorlatilag Zilahy Lajos megbízatása jelentette, aki a kíváncsikat néhány friss munkatárs szer-

zödtetésével és külső emberek bekapcsolásával igyekezett kielégíteni. Így került a laphoz 1934 elején Kodolányi János és Nagy András és így hívott meg Zilahy munkatársakul néhányunkat Bajcsy-Zsilinszky Endre Szabadság című hetilapjától. Kodolányinak a belső átállást kellett volna irányítania, reánk pedig az a feladat hárult, hogy a kívülről mozgatott német terjeszkedés méreteiről szállítsunk anyagot a lapnak. A felemáság azonban, ami a tőkés tulajdonosokat jellemezte, hamar kiütközött. Hiába vállaltuk, hogy írásaink név nélkül jelenjenek meg a lapban, – nehogy a Magyarország és Szabadság közötti feltételezett barátság nyilvánvaló legyen, – a Magyarország tőkés urai megrettentek az írások pusztá, náciellenes tartalmától s azokat rendre fiókba sülyesztették. Hiába kapta hát kezébe Kodolányi János a lehetőséget, hogy velünk operáljon, a megbeszélte közös terveket a szerkesztőség igazi gazdái rendre lefűjták. Voltaképpen tehát Magyarországek ráálltak az új, szociális és népi kérdésekkel foglalkozó vonalra, de olyan irtózással, hogy az már a szabotázzsal volt határos.

Miközben e huzavona folyt, valahogy elterjedt a hire, hogy a Nyugat legközelebbi számában Illyés Gyula új cikket készül megjelentetni a dunántúli magyarság veszélyeztetett helyzetéről. A titkos forrásból eredő értesülés megzavarta a Magyarországek tőkéseit. Felmérve, mennyire megbolydította a magyar szellemi világot Illyés korábban e tárgyban írt figyelmeztető cikke, úgy érezték, hiba lenne részükről, ha ők, a népi kérdések új bajnokai átengednék a teret más lapnak. Nosza megszületett a döntés: utazzon le Kodolányi az általa amúgyis jólismert Baranyába, tárja fel a lap olvasói előtt, mi ott a valóságos helyzet s ezzel a Magyarország vegye át e kérdésekben a kezdeményezést a Nyugattól. Úgy gondolták, ezzel eredeti célkitűzéseiket is veszélytelenebbül szolgálják, hiszen a téma belső problémáinak tűnt szemükben, amelynek szellőztetése nem vonja maga után az idegen terjeszkedést felső szinten ellenőrző német követség feltétlen nehezítését.

Kodolányi, akinek így eszköz szerepet szántak, első perctől fogva tudta, minek köszönheti, hogy régi, elmellőzött, fájdalmas problémáját fel kívánják karolni. A megbízatást ennek ellenére vállalta. Vállalta, mert józanul felmérte a helyzetet s úgy találta, a kétes szerepet is vállalni kell, ha ezúton a kérdés szelesebb publicitást kap. Vállalta, mert tudta, hogy a hely, ahová utazik, bőséggel szolgáltat majd adatokat olyan vonatkozásban is, amelytől Magyarországek annyira fáznak. Vállalta, mert nemcsak az üzleti ügyeskedőknek, hanem neki is megvolt az ügyszor való esze. Számolván ugyanis azzal, hogy a Magyarország a kényesebb mozzanatok nyilvánosságra hozatalától majd visszariad, feltette nekem a kérdést, hajlandó volnék-e utitársul szegődni, azzal az előre megfontolt szándékkal, hogy aminek a közlése elől a Magyarország elzárkózik, én írom meg a Szabadságban. Ez a szereposztás tetszett nekem, de megtetszett Bajcsy-Zsilinszky Endrének is, olyannyira, hogy bár utazásunk idejére kerületében, Tarpán kívánt beszámolót tartani, tervet változtatott és elhatározta, hogy velünk tart. Magyarországeknek nem volt inyére a „nagy felvonulás”, – mint a Kodolányihoz szító Nagy András elárulta, – de lenyelték a békát. Bizonyára úgy vélekedtek, igazán bajt csak a megjelent cikkek okozhatnak s végtére is rajtuk múlik, mi kerül majd a lapba. Így történt aztán, hogy húsvét hetében, napsütéses tavaszi reggelen, hármasban nekivágtunk Baranyának.

Útunk elsőnek Zengővárkonyba vezetett, Fülep Lajoshoz, a falu tiszteleteséhez, akitől Illyés Gyula is szerezte nevezetes cikkének adatait. Hadd valljam be itt mindjárt, hogy a fogadtatás korántsem volt olyan szívélyes, mint amilyenre számítottunk. Óvatos tartózkodás érződött a házigazda magatartásából s bennünk valahogy olyan érzés támadt, hogy alkalmatlan időben toppantunk be a házhoz. A hangulat némileg enyhült, amikor Fülep ráébredt, hogy Bajcsy-Zsilinszky személyében nem az akkori idők átlag-honatyá típusát látja vendégül, hanem alapos felkészültséggel rendelkező, olvasott, mind irodalmilag, mind művészetileg tájékozott férfit; ez az enyhülés azonban csak annyit jelentett, hogy elviselhetőbbé vált a házigazda kimértsége. Elkedvetlenedésünk mérvére jellemző, hogy este Zsilinszky felvetette a másnap reggeli elutazás gondolatát s erre csak azért nem került sor, mert Kodolányi minden megfutamodási szándéknak ellenszegült.

Másnap, amikor felkeltünk és megjelentünk reggelinél, a házigazdát nem talál-
tuk az asztalnál. Ijedtségemben arra kezdtem gyanakodni, talán nem véletlen távol-
maradása, de aztán tisztázódott, hogy a nagyheti istentisztelet szőlította el s fölösle-
gesen szimatolok rémeket. Felesége helyettesítette s aki aztán felfedte a lényegét ne-
künk. Elmondta, hogy réjért az utóbbi idők eseményei tették bizalmatlanná, az a tény,
hogy számosan visszaéltek jóhiszeműségével, felelőtlenül használták fel adatait. Mint
vázolta, roppant nehéz a helyzetük a teljes tétlenségbe esett magyarság oldalán, szem-
ben a falu új, sváb jövevényeivel, akik gátlástalanok és agresszívek s készek arra is,
hogy fizikailag megsemmisítsék őket. Ajánlotta, hogy tájékoztatását ellenőrizendő,
nézzek körül saját szakállamra a faluban.

A közeli templomhoz igyekeztem először, gondolván, hogy az egybegyűltekek
könnyebb lesz szóba ereszkednem. Éppen oszlott a gyülekezet, papjuk már el is tá-
vozt az ekléziát a lakással összekötő, kerti úton.

Csupa réveteg tekintetű, öreg parasztot figyeltem meg. Fejüket lehorgaszta bal-
lagtak el előttem, nem volt nehéz észrevennem, hogy gyanakvó, óvatos pillantásuk
kiméletet könyörög tőlem. Tudták, hogy papjuk vendége vagyok, – ilyesmi falun pil-
lanatig sem maradhat titok – s ennek alapján osztályoztak. Nem tartották kíváncsi-
nak, hogy köszönésváltáson kívül magamfajta emberrel szóbaereszkedjenek. Akihez
közeledtem, félrevágta fejét s csak azt nézte, miként nyerhet egérutat. Szívszorító
volt megfigyelní, mennyire erőltetik a szaporább mozgást, csakhogy mielőbb kikerül-
jenek a nem-kíváncsi idegen körzetéből. Kiszemeltem közülök néhányat s tisztes tá-
volból követtem őket. Úgy terveltem, hogy később, esetleg sötétedés után elmerész-
kedem hozzájuk.

A paplakhoz visszatérve a társaságot a melléképületből átalakított, külön könyv-
tárházban találtam. A könyvek hatalmas garmadája, közelsége megtette a maga va-
rázslatos hatását a könyv embereire. Egészen más volt a hangulat, mint előző napon.
Zsilinszky merevségét feloldotta, hogy egy félreeső falucska lelkesénél Bacon mű-
vét angol, Descartes-ét francia, Hegel-ét német, Croce-ét olasz nyelvű kiadásban talál-
hatja s az ő felszabadulása Fülepet is megszabadította a bizalmatlanság béklyójától.
A hangulat délre már annyira barátságosra változott, hogy maga Fülep indítványozott
kisebb kirándulást a közeli hegyoldalba.

Én akkor láttam először szelid gesztenyét, de az Olaszországot megjárt Zsilin-
szkynek nem voltak idegenek ezek a lelőgő karú, roppant csillárokhöz hasonlatos
fakolosszusok, ám azért őt is lenyűgözte a látvány. Fülep ismertette, milyen gaz-
dasági jelentősége lehetne ezeknek a bőven termő, különösebb gondozást nem igény-
lő, százados élettartamú, lehajló ágaikból újraserjadtatható, keresett gyümölcsöt szol-
gáltató fáknak, ha tulajdonosaik módszeresen használnák ki a természetadta, széles
lehetőségeket.

– Sajnos, a nép nem a felemelkedés, hanem csak a munkától való szabadulás
lehetőségét látja ezekben a fáknak, – magyarázta csüggedten. – „Minek dolgozza-
nak, ha ebből is meg lehet élni” – ez a filozófiájuk körülbelül. Így aztán földjeiket
áruba bocsátják, felejtve, hogy a földet előbb-utóbb követi a gesztenyés is. A fűrgén
vásárló németek jobban fel tudják mérni a helyzetet. Egyre többen kaparintják meg
a földeket, tudván, hogy a többi majd jön utána.

Illyés emlékezetes cikke már pedzette a kérdést, ám Zsilinszkyt, akit a földre-
form sürgetése mindennél jobban lefoglalt abban az időben, nem győzték meg Fülep
szavai. Szinte rökönödötten tette fel a kérdést:

– Azt jelentené, amit mondasz, hogy immár hiába osztanánk földet ennek a nép-
nek? Annyira megtört az életereje?

Fülep bólintott. Kérlelhetetlenebbül, érzékeltetőbben nem is fejezhette volna ki
véleményét.

– Akkor mi a teendő? – fanyalodott újabb kérdésre Zsilinszky.

Fülep elnézett a völgy mélyén nyugvó falu felé, a szót átengedte feleségének.
És az asszony kimondta, amit férje gondolt:

– Valami olyan, ami megszünteti a magántulajdon fogalmát.

– Hogyan? – hökkölt meg Zsilinszky, mintha nem jól hallotta volna az akkori vakmerőségszámba menő kijelentést.

Fülepné magyarázatba fogott:

– Ezt a népet, de, azt hiszem, az egész Ormánságot is, az hajszolta az egykébe, hogy nem tudott terjeszkedni. A bezártság érzése okozhatta aztán, hogy belekábult a minél-több fogalmába. A minél-többnek azonban, mielőbb mániává erősödik, mint ezeken a vidékeken észlelhető, nincs határa. Ha felosztanák a nagybirtokot, bizonyos folyamat meghosszabbodna esetleg, ám a mániakusság miatt nem érne véget. Később következne be, ami most van kialakulóban. De hogy oda érkezne végül az egész ország, ahol most a baranyai nép tart, majdnem bizonyos. Mert annyi földünk nincs, hogy minden parasztot száz holdassá tehessünk.

Bizony ez a megfogalmazás messze volt attól az elgondolástól, ahová Zsilinszky eljutott már ekkor s amely szerint a paraszti földéhséget az 500 holdon felüli birtokok felosztásával akarta megszüntetni. Eltörölni a magántulajdon fogalmát? – szentségtörésként hangzott ez ott és akkor.

Behúnytam a szemem, hogy ne lássam, ami következik, ám kár volt ijedeznem. Zsilinszky nem robbant ki. Diadalmaskodott Fülep finom diplomáciája, aki a kényes válaszadást áttolta az asszonynak. Nőkkel szemben a gavallér Zsilinszky tehetetlen volt.

Szürkület táján baráti látogatóba indultunk egyik parasztgazda szőlőjébe. A sötétség védelmét kihasználva néhány szomszéd is közénk settenkedett, sőt, Fülep biztatására az ajkak is megnyitak. Arról a visszahozhatatlan világról beszéltek, amikor a falut még nem lepte el az utóbbi évek bevándorló raja s én, riporteri hajlamaimnak engedve, szerettem volna egyet-mást feljegyezni a sok érdekességből. Fülepné azonban figyelmeztetett, rakjam el gyorsan jegyzetömbömet, különben hoppon maradunk, mert olyan emberrel szemben, aki leírja a hallottakat, elnémulnak a beszélők. Zsilinszkyt ez roppant felizgatta, alig lehetett rávenni, hogy türtőztesse magát. Lázadozott a tények ellen, képtelenségnek nevezte, hogy a magyarság ügyét, az országon belül, magyarok egymás közt ne tárgyalhassák akadálytalanul. Végülis azzal az ígérettel tudtam megnyugtatni, hogy másnap beváltom terveimet, önállósítom magam és egyéni cserkészésre indulok.

Így is történt. Másnap reggel nyakamba vettem lábaimat s magányosan nekivágtam a falunak. Azokat a házakat kerestem fel elsősorban, amelyeket előző napon, a templomi hazatérést követően kipécéztem. Szíves fogadtatásban azonban sehosem részesültem. Immel-ámmal válaszoltak kérdéseimre, vagy hallgattak és néztek konok némasággal rám s igyekeztek ígéretemet venni, hogy sehol, semmilyen körülmények között nem említem meg neveiket. Akadt meglátogatott, aki ott tartózkodásom idején folyvást kifelé figyelt, mert félt, hogy a németek kikémlélik, kit lát vendégül. Másik helyen az egyke-csemetét szalajtották ki, nézzen körül, nem ólálkodik-e illetéktelen egyén a ház környékén. Ha feltettem a kérdést, miért a riadalom, egyszerűen letagadták, hogy félnének. Sőt. Fölös buzgalommal azt kezdték bizonygatni, hogy semmi bajuk senkivel, mindennel elégedettek, örömmel kótyavetyélték el javaikat, mert jó árat kaptak érte és anélkül is vigan megélnék. A gyermekáldás elmaradásának okát is próbáltam feszegetni, de csak vasvilla-tekinteteket kaptam feleletül, amelyek arról vallottak, szívesen látnának már a kapun kívül. A svábok, mert hozzájuk is „bearcát-lankodtam”, nyiltabbak és érdekesebbek voltak. Nem álltak szóba velem, vállukat vonogatták, leggyakrabban pedig azzal tértek ki minden nyilatkozat elől, hogy magyar nyelvtudásukat egyszerűen letagadták. Ha tovább „erőszakoskodtam”, azt vágták szemembe, hogy ne ártsam magam olyasmibe, ami nem reám tartozik. Egyikük üzenetet is bízott rám, amelyet a magyar papnak kellett volna átadnom. Azt üzente az illető Fülepnek, hogy vigyázzon magára, mertha nem szűnik meg a gyanús vendéglátás házánál, könnyen rágyújtják a fedelet. Az üzenetet az amúgyis meghajszolt Füleppel nem is mertem közölni.

Délutáni sétára már együttesen mentünk s a tiszteletes asszony vezetett bennünket. Szinte ki nem fogyott az egyéni tragédiák ismertetéséből, amelyek mind-mind a magzatelhajtás következményeiként adódtak. Ott, a mezőn megmutatta a növényt is, amelynek gyökereit használták fel az asszonyok s amellyel számosan megnyomorították magukat. Zsilinszky feltette a kérdést, a módszereket nem az Ormánságtól kölcsönözték-e, ahol kezdetét vette a baj.

– Nem mentek a szomszédba a tudományért, – nyugtatott meg bennünket Fülepné, – többet tudnak ezekről a dolgokról, mint a magamfajta, városból jött asszony. Sokmindenről itt hallottam először.

Estefelé búcsúztunk el vendéglátóinktól. Teljesen feloldódott hangulatban, úgy, hogy a vendéglátó gazda és Zsilinszky melegen kezét szorítottak. Most már tudtuk, miért volt a házigazda fenntartással irányunkban s nyilván ő is megértette, hogy nem egyszerű szenzációhajhászás vágya vezetett bennünket. Érzéseinket és a helyzetet Zsilinszky megjegyzése jellemezte találóan. A kocsin, mindjárt a Füleptől való búcsúvétel után mondta:

– Pontosan olyan érzésem van, mint a háború alatt, tiszt koromban volt, amikor gyűrűből mehekülve, utóvédeket kellett hátrahagynom. Tudtuk, hogy odavesznek mindegyeszálig.

*

Az élmények hallgataggá tettek valamennyiünket s ez a hangulatunk megmaradt Pécsen is, ahol a Nádor szállóban béreltünk szobát éjszakára. Zsilinszkyre tettek a legleverőbb hatást a tapasztaltak, olyannyira, hogy burkolt formában a hazamenetel gondolatát ismét felvetette. Ám Kodolányi nyíltan szembeszegült:

– Szó sem lehet meghátrálásról Bandi, nem szabad elfutnod a valóság elől. Magad akartad látni, mi van itt, végig kell jönnöd velünk Vajszlón, Kákicsen, az Ormánságon. Elhiszem, hogy megdöbbenett, amit Várkonyban láthattál, de ez még nem a teljes valóság. Itt még csak készül, aminek beteljesülését ott már megállapíthatod.

Megkezdődött a benyomások kicserélése. Kiderült, hogy a magyarság veszélyeztetettségének nagyságát egyformán látjuk, ám ellentétben Füleppel, akit az évekkel egyre súlyosbodó üldöztetések már-már a kétségbeesésbe taszítottak, a tragédiát nem érezzük befejezettnek és hinni akarunk abban, hogy a végromlást még meg lehet akadályozni. A tennivalók tekintetében azonban már vélemény-különbség mutatkozott közöttünk. Zsilinszky azt tartotta volna természetesnek, hogy a parlament plénuma előtt teregesse ki a helyzetet, Kodolányi viszont, utalva Huszár Károllyal történt esetére, minden ilyen akciót eleve kilátástalannak tartott. Mint mondta, a törvényhozási próbálkozás csak azt eredményezné, amit Fülep az ügy tragédiájának nevezett. Egy-két napig műsoron lenne az ügy, a sajtó kommentálná az elhangzott beszédeket, néhány dörögdelmes vezércikk is elcsattanva talán s utána jóízűet aludna az ország. A helyszínen maradtak viszont, elsősorban Fülep, viselhetnék a következményeket, gyűrűközhethetnének az agresszív német behatolókkal, anélkül, hogy híveikre a legkisebb mértékben is támaszkodhatnának.

– Szerinted mit kellene hát csinálni, – szegezte élénk kék szemeit Zsilinszky Kodolányira. – Tegyük ölbe a kezünket?

– Szó sincs róla! Cselekedni kell, méghozzá sürgősen.

– Mit és hogyan? – türelmetlenkedett Zsilinszky.

– Meg kell valósítani a földreformot és módosítani kell az örökösödési törvényt, – szóltam közbe, mert már nem bírtam magamban tartani a szót. – Úgy, ahogy Kodolányi műveiben írva vagyon.

Habozva, bizonytalankodva nézett rám Zsilinszky.

– És amire Fülepné figyelmeztetett? – Kodolányihoz fordult. – Tudsz te arról, mit mondott nekünk az az asszony?

Feltételezte, hogy pontosan tájékoztattam Kodolányit a gesztenyésben elhangzottakról, mivel barátunk, fájós lába miatt, akkor nem volt velünk. Kodolányi azonban nem tudott semmiről, mert én nem mondtam el neki semmit. Így aztán meg kellett magyarázni, mire utal Zsilinszky.

Kodolányit cseppet sem lepte meg a közlés.

– Csodálkoztok azon, amit hallottatok? Ez természetes álláspont Fülepné részéről.

– Kommunista talán?

– Te nem tudtad?

Zsilinszky szája enyhén megvonaglott, ami azért volt szembeszökően észrevehető, mert arca bal felén hosszú heg húzódott szája csücskétől füle felé s a sebhely merev maradt akkor is, amikor az arc másik fele mozdult. Ám azért jó ideig nem szólt még s amikor mégis elszánta magát, érződött hangján, hogy tűnődő gondolatai közül tér vissza közhöz.

– Azt hiszem, sok mindent át kell értékelnünk ez után az út után. Többek között azt a tizenkilenc óta állandóan szajkózott megállapítást is, hogy kommunizmus és hazafiasság összeférhetetlenek. Úgy látszik, létezik ilyen formula is.

Nyilván attól tartott, hogy engedménye meghökkent engem, aki akkor már hat esztendeje voltam mellette, ismertem korábbi felfogását és kereste szememben a hatást. Bevallom, nem mertem állástfoglalni. Erre elmosolyodott kissé és némán bólintott. Mintha megerősíteni akarná szavait.

Könnyelműség lenne részemről azt állítani, hogy Zsilinszky határozottabb balrafordulása itt fogalmazódott volna meg először, de arra emlékszem, hogy előttem ekkor hangzott el szájából olyasmi, ami előbbeni szemléletétől elütő felfogásról vallott. Valószínűnek tartom, hogy ennek az utazásnak keserű tapasztalatai meggyorsítottak benne sokmindent. Feltételezésem jogosságát az egy év múltán bekövetkezett események is alátámasztják. 1935 elején, mint mondani szokták, teljesen összerúgta a patkót korábbi elvárásaival, minden összeköttetést, mely a jobboldal uralkodó köreiből származott, felmondott, eldobta vitézi rangját, – ilyent rajta kívül senki nem tett meg abban az időben, – s nyíltan szövetkezett a hatalom által álcázott kommunistákként kezelt októbristákkal. Egy tanúvallomás, melyet a háború folyamán a munkásmozgalom egyik perbefogott vezetője mellett tett, szintén azt igazolja, hogy a benne bekövetkezett változás-gyorsulást helyesen eredeztettem ettől az úttól. Ezen a tárgyaláson arra a kérdésre kellett válaszolnia, elképzelhetőnek tartja-e, hogy egy kommunista jó magyar legyen s ő akkor szinte szóról-szóra azt válaszolta, amit nekünk 1934 tavaszán a pécsi Nádor asztala mellett mondott. Olyan embernél, amilyen ő volt, nem véletlen az ilyen egyezés, miután a baloldalon találta meg azokat, akiket a jobboldalon hasztalan keresett.

*

Aznapi megérkeztünk vonaton Vajszlóra, ahhoz a házhoz, amelyik annakidején menedéket adott az elűzött, gyerek-Kodolányinak. Tapasztalnom kellett újból, hogy amit az író ezekből az emberekből műveibe átörökitett, majdnem jegyzőkönyvhitelességűek. Kevés helyen éreztem olyan őszinte emberi közvetlenséget, mint itt. Egy mondattal talán úgy tudnám jellemezni, olyan ház volt ez, amelynek kapuját mindenki számára, mindig nyitva tartották s ahová bárki bebukhatott, mert a segítség, a közönség iránti köteletségérzet, az okos tanács itt olyan magátólértetődő volt, mint ahogy a szomszéd folyadékkal szokták oltani. És ennél a háznál kellett először hallanom paraszt szájából, hogy szívesen vállalnák még egyszer a jobbágyságot, mert az is jobb volt, mint pillanatnyi helyzetük.

Amit itt láttunk, arról beszélnek Kodolányi egykorú és későbbi riportjai, cikkei, amelyek hiánytalanul olvashatók a most újra megjelent könyvben. Erre hát nem is térek ki. Amde nem lesz érdektelen talán, ha akkori és mindmáig épen maradt, általános benyomásomról megemlítek egyet és mást.

A falu külsőleg, terjedelmileg, földjei minőségét, eltartóképességét, lakosai számát illetőleg nagyjából azonos volt azzal a Tolna megyei községgel, amelyik Erdélyből történt áttelepülésünk után meleg otthont, érző barátságot adott családomnak, aminek következtében aztán összeforrottam annak lakóival. Ez a Tolna megyei község eszméltetett rá, milyen kötelessége lehet egy falusi értelmiségi gyerekének s így természetesen a jelenségeket az ebben a faluban észleltekkkel hasonlítottam össze ön-

kéntelenül. Ez történt most is és mondhatom, hogy megrendített az érzékekkel tapintható, szinte külső különbség a két falu között. Én addig Tolna megyei pót-szülőfalumat bajok által kikezdett, betegségek fekélyével borított, széthúzásban, békétlenségben elgyötört, a jövő megpróbáltatásaival szemben felkészületlen közösségnek tudtam, melynek bajait haladéktalanul orvosolni kell s itt egyszerre azt kellett érzékelnem, hogy az én elsíratott falum az egészség, a vidámság, a kicsattanó élet bizonyítéka Vajszlóhoz képest. Kissé talán meghökkentő a hasonlat, de úgy éreztem magam itt, mintha az én pót-szülőfalumat látnám ravatalra fektetve, hatalmas gyászleplel letakarva; mintha mindenkit, aki még él és mozog, kivetkőztettek volna pompázó színeiből, mintha gyászfekete öltözetet húztak volna egy falunyi násznépre. Be kellett hűnynom, hogy ne fájduljon meg a szemem, hogyan ténferegnek a tétova tekintetű emberek, akik dolgaik után is úgy jártak, akárha céltalanul lödörögnének a semmibe. Minden földi értékemet fel tudtam volna ajánlani, ha az én sok szoknyás, színes réklikben ágáló, kacagó szemű leányaim; gyöngyös-röpikés kontyú menyecskéim közül egyet is oda tudtam volna varázsolni a széles, hallgatag utcák valamelyikére. Nem lehet leírni, érzékeltetni azt a külső-belső ernyedtséget, tompultságot, ami az itteni emberekről leritt. Itt láttam meg, hogy lehet eljutni odáig, hogy valaki önmaga halott árnyéka legyen s bár él, olybá tűnjék, mintha éppen visszatámaszolt volna onnan, ahol már minden létezés ismeretlen s a lélekzöket márcsak a születéssel kapott gyenge lendület vezérli.

Amit a vendéglátó háznál elmondtak, főleg amit a falu harcós körorvosa, dr. Hidvégi az előzményekből ismertetett, egyszerre elverte képzeletemből a színes réklik, gyöngyös röpikék képzetét. Ötven évvel ezelőtt még Vajszlóról az a kép rögzídhett az idegen jövevénybe, amibe én próbáltam kapaszkodni, az itteni árnyakkal szemben, és huszonöt évvel később már ott tartott a falu, ahol Zengővárkonyt találtuk ottjártunkban. Újabb huszonöt év múltán pedig elérkezett a nyílt agónia állapotáig. Az ott látottakat mérlegelve, magyarán az következett ebből, hogy az én Tolna megyei falum is ott tart majd 1960-ban, ahol Zengővárkony vergődik és 1984-re elérkezik oda, hogy sorsát végleg megpecsételtnek láthassa mindenki. Az új magyar „fin de siècle” tehát nem csupán a dekadencia, hanem a tényleges halál hangulata lesz.

– Ez a jobbik eset! – emelte fel ujját óvólag a duzzadó erejű fiatal körorvos, aki észrevehetőleg legsajátosabb tulajdonát, fiatal életakarátát is szerette volna át-palántálni környezetébe. – Számolni kell azzal, hogy a zuhanás a fizikában állandóan gyorsuló mozgást jelent, no meg azzal is, hogy a járványok ereje azok kiterjedésének arányában növekedik. Ez a nép ötven év múlva nincs, ami azt jelenti, hogy a járvány kezdetétől a szomorú befejezésig 100–120 év telik el. Ennyi tehát a betegség időtartama, de lehet sőt valószínű, hogy azon a területen, ahol te most a betegség kezdetét észleled, a halálhoz 70 év is elég lesz.

Zsilinszky székén sem tudott maradni. Elfelejtette, hogy vendég, fel-alá járt a terjedelmes szobában, fejét hátraszegezve fújtatott, akárha otthon lenne Attila körüti lakásában.

– Beletörődjünk ebbe? Nézzük, hogy nem történik semmi?

Másnap útrakeltünk s három falut kocsikáztunk be. Egyik szívszorítóbb látvány volt, mint a másik. Kiderült róluk, hogy Vajszlónál is előbbre vannak 30–40 évvel. Besence például inkább csak földrajzi fogalomként létezett, mint a valóságban. Ami életre vallott belőle, azt kint lehetett megtalálni a temetőben, azokban a magas számokban, amelyet a fejfákról olvastunk le Zsilinszkyvel. Volt sor, amelyikben nem találtunk olyan halottat, aki a 80-ik életéve előtt meghalt volna. Beszédés bizonyítékul, milyen életerős fajta lakott ezen a területen egykor. Akik valóságosan is léteztek még, ennenmaguk hazajáró kísérteteinek látszottak. Mintha a földnek olyan zúgába pottyantunk volna, ahol időtlen emberek élnek.

Húsz és hatvan közötti lények között csak kimutathatatlan különbség létezett. Magányosan, legfeljebb kettesben gubbasztottak a néma porták előtti padokon, óraszám nem szólva egymáshoz, vagy padszomszédaikhoz, mint akiknek nincs más rendeltetésük, mint várni a halált. A szomszédal különben szót váltani nem is lett volna

egyszerű dolog, mert három-négy padon senkisé is ült közben s aki meg akarta értetni magát, annak kiabálnia kellett volna. Talán meghökkentően hangzik, de a szemlélőnek az lehetett a benyomása, hogy a kiáltáshoz szükséges erővel sem rendelkeznek a magukbaroskadtak. Gyanakvó, ellenséges beavatkozás ellen tiltakozó tekintet sem rebbent szemeikben, mint Zengővárkonyban s bizonyos mértékig Vajszlón is alkalmunk volt tapasztalni. Nem érdekelte őket semmi és senki. Húsvét volt, ráérős ünnep, személyünkben idegenek zavarták pihenőnapjaikat, rá sem hederítettek, mit csinálunk. Rájuk gyűjthattuk volna a falut, végtelen közönnyel ránk bízták volna az oltást is. Itt már nem az egyke, hanem az egyse dívott s hogy ez mit jelent gyakorlatban, nemcsak élőhalott személyek jelezték, de a porták többsége is. Több egymás melletti házból kihalt az utolsó lakó s a gazdátlanság idejét az embermagasságnál nyugábbra nőtt, sűrű bozót, kóro tömeg bizonyította. S ha a nyomozó tekintetnek ez nem lett volna elég, csak egy pillantást kellett vetni a bedeszkázott ajtókra, ablakokra: vastagon ült a rozsda a szegfejekben. Egy-két élőhalott múmiával megplórbált Zsilinszky beszédbe ereszkedni; feleletet sem kapott. Kákicsig nem akadt ember, akivel szót lehetett volna váltani, ott is csak Kiss Gézával, a Fülephez hasonlatos, filozófikus lelketű pappal.

Kiss Gézát ismeri a közvélemény, e lap olvasói különösen, hiszen Achs Károlyné nemrég foglalkozott vele, igen kitűnő, rokonszenves tanulmányában. Tőle kaptuk a végső eligazítást, amire némi frivolitással azt mondhatnám, hogy mindennek betetőzése volt. A betetőzés azonban magasba-érkezést szokott jelenteni, mi pedig nem a legmagasabbra, hanem a legmélyebbre érkeztünk itt. Kodolányi rendezése tökéletesnek bizonyult. Fokról-fokra, gyűrűről-gyűrűre haladva jutottunk a legmélyebbre, a pokol fenekére. Oda, ahol már minden teljesülve volt, az összes rémlátók igazolása megtörtént. Egy napon át hallgattam ennek a pokolfenekai életnek részleteit, de ez már olyan rettenetes volt, hogy annak az életnek részesei szinte nem is úgy érdekelték az embert, mint emberek. Nem azzal törődtem már, amit Kiss Géza a falujáról mondott, hanem vele, aki beszélt. Apáczai-Csere, Szenczi-Molnár, Misztótfalusi-Kiss és Körösi-Csoma elszántságát, akaraterejét éreztem benne egyesülve, mert enélkül el sem lehetett képzelni, hogy ép ésszel kibírta volna, aminek részese volt. Amit önként vállalt, amiért saját életénél becsebbet, költői tehetségét is odadobta. Lemondott az érvényesülésről, amit képességei biztosítottak volna, hogy szolgáljon egy ügyet, amelyet eleve vesztettnek érzett.

Sohasem faggattam Kodolányit, helyes-e feltevés, de enélkül is megmerem gyanúsítani azzal, hogy Kiss Géza kicsit benne van az ő Juliánus barátjának alakjában. Az sem lepne meg, ha egy szép napon kiderülne, hogy ez a halálra-szánt hős keltette fel benne az érdeklődést a probléma iránt. Egyetlen egyszer, egyetlen napon át voltam együtt ezzel a törékeny, halk szavú férfival, de azóta sem tudok megrendülés nélkül gondolni rá. Élete olyan orvoséhoz hasonlítható, aki népes családjának minden tagját maga temette el, azzal a tudattal, hogyha intő szavára hallgattak volna, nem került volna sor a szomorú végre még jóideig senkinél. És ez e meg-nem-hallgatott, semmibevert orvos mégsem volt apatikus, mégsem adta fel a harcot, hajlandó lett volna újra és újra megkísérteni a lehetetlent, a legkisebb siker reményében is. A legnagyobb lelki erővel rendelkezett, akit valaha ismertem. Pontosan ezt érezte Zsilinszky is, amikor hazatérőben, – Kodolányit még az Ormánságban hagytuk, – kettesben utaztunk a vicinálison.

– Engem a három ember közül legjobban ennek a kákicsi papnak gondolkozása rendített meg. Fülep magas intellektus, arra lenne hivatott, hogy külföldön képviselje országunkat, de a harc erősen kikezdte életkedvét, egyetlen kiutat lát: önnönmagát odadobni áldozat gyanánt az egészért. Hidvégi a fizikailag töretlenek módjára megveti lábát, mellével próbálja megállítani a feltartóztatatlant, az elhivatottság vastörvényeinek engedelmeskedik következetesen. Kiss Géza számára nincs más, csak amire életet tette. Tudja, hogy nem nyerhet, hogy feliratkozott a veszendők közé, de zokszó nélkül megy a halálba is, mert a halál az ő életformája. Ő van a legkétségbeejtőbb helyzetben a három talpig férfiú közül, de mintha ez a helyzet lenne az eleme. Talán furcsa, amit mondok, őt sajnálom a három nehéz helyzetben lévő közül legkevésbé.

Így szeretnék kötelességet teljesíteni, így szeretnék meghalni én is, ha elérkezik az áldozatvállalás ideje. Igaz ügyért, tiszta meggyőződéssel. Férfi-ember élete számára nincs szebb igazolás.

Megborzongok, amikor szavaira visszaemlékezem.

*

Kákicsról jöve Szentlőrincen át kellett szállnunk a pécsi gyorsra. Sokáig némán róttuk Zsilinszkyvel a sinek közét, világért sem zavartam volna kérdéssel. Tudtam, hogy a kirobbanást szokták megelőzni nála ilyen pillanatok. Csakhamar aztán be is következett, amire magamban felkészültem.

– Van egy belügyminiszterünk, aki itt főispánkodott hosszú ideig s akinek értesülni kell lennie mindenről. Hogy tud nyugodtan aludni mindennek tudatában?

– Öccséről, az alispánról, nem beszélnek egészen negatív értelemben, – folytatta némi kihagyás után. – A vajszlói orvos szerint ő legalább felfogja, mi van itt. – Hirtelen lecövekelődött és rám meredt. – Mi lenne, ha félretéve mindent, az ügy érdekében, megpróbálkoznék szövetkezni vele, a bátyja ellen? Aztán ha ez sikerült s a vén kriptaszökevényt, (Keresztes-Fischer Ferenc), sarokba szorítottuk, vele közösen fülön fognánk dicső miniszterelnökünket és lehoznánk ide?

Az ötlet annyira meglepett, hogy csak tátogni tudtam.

– Gömbös Gyulát? ... Ide ...?

– Őt, a wotanját neki! Hiszen fajvédő volt, vagy mi a csoda! Bő mellénnyel hirdeti, hogy a második ezredév alapjait akarja lerakni; nos, kezdje itt! Ha akarja, megmutathatja, mit tud. És ha ő tehetetlen vagy közömbös, jöjjön ide a vén tutajos!! Győződjék meg, mi van itt; utána, ha tud, utazzon nyugodtan Kenderesre és Mezőhegyesre és kergesse a vadat von Mackensen társaságában! (Akkori német követ.)

A gyors érkezése megmentett attól, hogy válaszolnom kelljen. Amúgysem tudtam volna, mit mondjak.

Zsilinszkynek a képviselői szabadjegy, nekem a sajtóosztály külön jegye lehetővé tette, hogy első osztályon utazzunk. Én mentem elől, hogy kényelmes helyet keressék s mivel akkor első osztályon csak a kiváltságosak utaztak, sikerült is ez. Nem kaptam teljesen üres szakaszt, de az az egy személy, aki már bent kuksolt, nem ígérkezett kellemetlen utitársnak. Ötvenesnek látszó, hosszított oldalszakállt viselő férfiú volt. Mint hamarost kiderült, ő is a parlament tagja volt, éppencsak kormánypárti oldalon. Nem esküszöm, hogy csalhatatlanul emlékeznék kilétére, de határozottan úgy dereng, hogy Berki Gyulának hívták. Öreg csáklyásnak számított, akinek kormánypártisága ellenére is volt különvéleménye, – a folyosón. Ennek köszönhetette, hogy később az ellenzéki oldalra szorították, majd a soronkövetkező választáson le is fejezték, mint honatját. Komolyan meg volt lepve, amikor Zsilinszkyt megpillantotta, szokatlanul tűnt számára, hogy az ország északkeleti csücskének ellenzéki képviselőjét saját vadászterülete közelében pillantja meg. Évődve fel is tette mindjárt a kérdést, nem az ő kerületére pályázik-e Zsilinszky, vagy pártjának valamelyik tagja? Zsilinszky fanyar mosollyal intézte el a csipkelődést s nyomban áttért a lényegre. Szemrehányást tett Berkinek, hogy megyéje szörnyű helyzetéről soha, semmilyen említést sem tett a képviselőházban s az ő, sokat nem teketőriázó módján tudára adta képviseltársának, milyen „merényletre” készül.

Nem állítom, hogy az illető képviselő mosolygott volna, de a bajusza környékén villódzott valami ilyenféle.

– Javíthatatlan romantikus vagy, Bandi! Azt hiszed, ráér az országban bárki is, hogy ilyesmivel törődjék? Fontosabb és sürgősebb dolgok várják az elintézését.

– Ennél sürgősebb és fontosabb semmisem lehet!

– Szerinted. De ha nem tudnád, valamikor, valaki már jelentkezett ezzel a kérdéssel s ha jól tudom, Huszár Károly, akkori miniszterelnök tárgyalt is az illetővel. És tudod, milyen választ kapott, miután a helyzetet felvázolta? Huszár megígérte, hogy fontolóra veszi, ne helyezték-e át a tolnai huszárgarnizont valahová, az Ormán-

ság közepére. „A többit csak bízzuk a mi derék huszárainkra, majd teljesítik ők a kötelességüket”.

– Nem viccelek, – komorodott el Zsilinszky.

– Huszár Károly sem viccelt, – ásitott a kormánypárti képviselő és kecses unalommal hátraejtette fejét az ülés támlájára. Néhány perc múltán úgy pőfögött, mint a borsófőzelék a fazékban, ha erős a tűz alatta.

Zsilinszky csak bámulta és összeszorította amúgyis haragos, kemény száját.

– Lám, amit egy hájfejű politikus elpottyant, szállóigévé lesz! Ha jól tudom, éppen Kodolányi János beszélt Huszárral évekkkel ezelőtt s neki mondta ezt az emeletes marhaságot, de nem miniszterelnök, hanem házelnök korában. Az együgyű kijelentésre emlékeznek, de arra, aki eljár az ügyben, már kevésbé. De engem nem lehet ilyen Huszárféle badarsággal lerázni. Nem hagyok békét nekik, míg valami nem történik ebben az ügyben.

Nem neki, a „romantikusnak”, hanem képviselőtársának lett igaza. A miniszterelnököt soha nem tudta mozgósítani. Horthy is csupán egy vérszegény nyilatkozatot دادogott el Harkányban, amolyan általános érvényűt, ami semmire sem kötelezett senkit. Nem is lehetett sikere abban az időben semminemű akciónak, ami földbirtok-reformot, örökösödési törvényváltoztatást jelentett volna. (Fülepné titokban elrebegett „szörnyű” koncepcióját szóba sem lehetett hozni akkor). Zsilinszky néhány cikkén és parlamenti beszédén kívül Mojzes János független kisgazda képviselő foglalkozott még a kérdéssel Zsilinszky ösztönzése nyomán, de ő is csak 1934 május 29-én elmondott költségvetési beszédében, sok más kérdéssel egyetemben, úgy, hogy téma éle mindjárt kicsorbul. Olyan intézkedés, amely az akkori urak zsebét közvetlenül érintette, abban a parlamentben nem születhetett meg.

Különben egy esztendő sem múlt el és Zsilinszkynek már a pusztá szóláslehetőségért kellett harcolnia Tarpán. Az a Gömbös Gyula tiporta el őt kíméletlenül az 1935-ös tavaszi választások során, akit ő a veszendő baranyai magyarság ügyének remélt megmentője. S ezzel négy esztendőre ki is hullt a magyar politikai életből, amelynek akkori aritmetikája szerint a parlamenti kívüli erők egyáltalán nem számítottak. Kiszorult ő is a sajtó hasábjaira, amelynek *Magyarország* című termékében, Zilahy Lajos jóvoltából legfeljebb cikkezhetett a kérdésről.

Kodolányi, akit pedig a lap küldött ki, még azt sem tehette meg ott. Pontosan az történt vele, – pedig belső munkatárs volt, – ami velem, miután meghívtak külső munkatársnak. Első riportja után a sajtófőnökség közbeszólt, mert az ország „kültörpolitikai érdekeit” veszélyeztette volna állítólag a további folytatás. A német követ-ség álláspontja szerint a hivatalos németbarát külpolitikával összeegyeztethetlen volt, hogy a megtámadott magyarság érdekében valaki hangot emeljen egy napilapban. Kodolányit kedvesen eltanácsolták baranyai írásaival a *Magyarorszántól*, úgy, hogy ettől fogva a *Szabadság* szűkös hasábjait kellett megoszuk egymás között. Ezzel el is temetődött a kérdés hosszú-hosszú időre, mintha a baj nem létezne s az utazók, akik lelkiismereteket próbáltak élesztetni, soha nem jártak volna a magyar pusztulás országában.

VARGA IMRE

EGY MORFONDÍROZÓ TÉGLÁI

„Kultúrország jósokára leszünk még, s ha leszünk, a városok útján leszünk”. (Ady, 1902.)

1. Ahogy olvasom *Kristó Nagy István* cikkét (Vidéken élni), előtte pedig *Juhász Géza*, *E. Fehér Pál* írásait a vidéki irodalmi társaságokról, valamint *Bárdosi Németh János* sok részletet felélesztő visszaemlékezését Dunántúli irodalmi alkotóműhelyeiről, egyre az a professzorom jut eszembe, aki csaknem két évtizede, a meggyőzőni

és megnyerni akarás szent lelkesedésével, tanította baráti körünknek a marxizmus alapigazságait, s okos marxista módján (persze, Engels tanácsára) a történelmet tanította elsőnek. Egyre órá emlékszem mostanában, e cikkek olvastakor, hogy milyen summásan és izgalmasan vezette végig elménk akkor fürge lépteit a kézműipar, kereskedelem, közlekedés és városodás bonyolult történelmi összefüggésein és vándorútján, és hogy az ő hallgatása közben villant forradalmas és narodnyik és tanyasiból városivá lett filozof agyamba az összefüggés megsejtése: – „Ez a marxista prof pontosan ugyanazt mondja, amit *Ady Endre* jóslásaiból már tíz éve olvastál, amit *Ady Endre* 1902-ben mondott,” – s amit – kanyarodok vissza a mába – most is vitatunk, ismét sürgetünk, egy merőben más társadalom, az enkezünkkel épített szocialista társadalom viszonyai között is. Csak vitassuk is! A sok ok közül, hogy miért *e helyütt* szölok e vitához, egyet írok le: az *egyenjogúság* okából. Néhány „tünődményem” itteni közre adásával én is arra szavazok: művelt ország csak akkor lesz Magyarországgá, ha városos ország lesz, máskülönben a két milliós Budapestjével együtt is csak marad – *provinciának!* Az építkezéshez – íme – feláajánlok néhány „téglat”.

2. Azon kár keseregni, hogy a falvak kiürülnek, a tanyákról nem is szólva, ezt sokan megírták, megmondták, – ez a történelmi fejlődésirány. Hazánk népességének ma már csak 33 százaléka él mezőgazdaságból, az USA-ban mindössze 12 százalék. Ha nálunk soha nem is csökken le ennyire a mezőgazdasági népesség (belterjesség, kertgazdálkodás, stb. miatt), de a városok lakossága tovább nő. Hogy *ne egyedül* Budapest szívja fel, erről is sok szó esett. Most a városba vándorlás egyik *pszichológiai-politikai* okát penditem meg.

A tényleges felszabadulás jelének látom, hogy az emberek megelégtették a feudális faluközösség létformáját a tekintetből is, hogy nem kívánják: mindenki belenézessen a hasukba, beleszóljon abba: mit és hogyan tesznek-vesznek. A városi függetlenül élést választják inkább, még a magárahagyatottság érzésének púpjával együtt is, mintsem a túlzottan dajkáló faluközösség egy-szoba-melegét. *A városi élet demokratikusabb, telnőttebb*, mert többek között *elidegenedett* a vezetés is. Erről szó sincs a falun, ahol a vezetés még láthatóan hierarchikus, személyekhez kötődött, ezért sokkalta ingadozóbb, szubjektívebb, érzelmibb, kilengésekre, visszaélésekre jobban alkalmas adó. Az emberek világosan látják, hogy amiről Budapesten egy kézlegyintés a vélemény, azért mondjuk Szombathelyen kenyérvesztés jár, látják ezt, s *ezért elmennek*. Tehát egy paradoxonnak látszó tételt írok ide helyi vezetők okulására: *minél inkább erősödik vidéken, a fővárostól távolabbi részekben főként, a szocialista demokratizmus, annival erősödik ott a várososodás, csökken a menekülési lélektani nyomatlak.* (Persze, ez szoros összefüggésben van az iparosodással.) A szocialista demokratizmus – többek között – hatékony előfeltétele a vidék városodásának.

3. A múlt évadban az egész ország legjobb *színházi műsora* Székesfehérvárott volt látható. Pedig a városnak *nincs* is önálló társulata, csak a színházi épülete korszerű. Miért? Budapest és vidék valamennyi jó produkcióját bemutatták ott kéthárom előadásban, állandóan telt ház mellett. (Az idén az igazgatók már a II. osztályú készáruikat vitték oda.) Kérdés: okvetlenül kell minden színházi épületbe önálló társulat, a teljes kiegészítő apparátussal? Nem lenne jobb nagyobbra törő, sajátos jellegű, önálló arculatú együtteseket kialakítani, s ezek műsorait okosan elosztani, részre hajlás nélkül és a kívánalmaknak megfelelően? Ha már az operetteket néző tsz-parasztoknak odaad az állam minden jegy mellé kemény huszonegyhány forintot, nem lehetne akkor így jobbat, színvonalasabbat adni? S kell-e egy-egy jó produkciót talonba tenni tíz-húsz előadás után, mint most a legtöbb helyen, s utána a sok energiát feleslegesen felölő, keveset hozó tájolás mellett rohanva újabb két darabot színre rohammunkázni, e helyett mondom, nem lenne jobb más, hasonló városban is színre vinni? Jobb lenne a költséget és energiát inkább arra fordítani, hogy mondjuk, a három vidéki Nemzeti Színház egymás városában is vendégszerepeljen annyi ideig, míg sajátos repetoárját végigjátssza ott! Tudom, tudom: elszállásolási lehetetlenségek, útiköltségek, miegyéb. De ha négy megye *közösen* ki tud adni egy almanachot (Életünk), ha már két szakszervezet *közös* művelődési otthont fenn tud tartani, akkor talán a költségvetési szent rubrikák is átcsoportosíthatók.

Am fogasabb kérdés, mert *elvi*: mi lesz a helyi irányítással, a helyi szervek belejussával? Gondolom: a felső és felelős párt- és állami irányítás *megtehető* elvi iránymutatása után és mellett a helyi szervek több gyümölcsöt szüretelhetnek, ha teljes erejüket a művészi alkotó munka támogatására, a körülmények megfelelő biztosítására szentelhetik. A fejlődés iránya félreérthetetlen. Mondok egy beszédes kettős példát. Az ismert festőnek azt mondta az egyik tömegszervezeti vezető: „Rendelnénk az elvtársnőtől egy festményt, ha lefestené a körüti éjjel-nappali közértet...” S kapott így egy derék *képcsarnoki* képet. Sz. K. festőművészt meghívta az egyik megyei tanácselnök, dolgozószobájában fogadta, s így szólt hozzá: „Szeretnénk ide egy szép képet. Ebbe a szobába. Hogy milyen, azt teljesen önre bizzuk, ön a művész, ön tudja, mi való ide.” S remek képet kaptak a – *bizalomért*. A Balett Sopianae felszérülése *nem egyedül* Eck Imrén és a karon múltott. S milyen *sok* múltott a *környezeten*! Ha a vidéki alkotó műhelyekben megszületett nagyszerű műalkotásokat nem csak a televízióból ismerheti meg a vidéki néző, hanem *élő* adásból is a *saját* városa színházában, talán még vissza is szerzünk az 1958 óta elvesztett egy millió színháznézőből valamicskét.

4. Érdekes, hogy nincs *vidéki könyvkiadónk*, és mégis mennyi van! Érdekes, nincs egy *vidéki filmstúdió*nk, és mégis hány működik már állami pénzen?! Kötetre való cikk, írás, fejtegetés reppent a világűrbe arról, hogy legalábbis *Debrecen, Pécs, Szeged* rendelkeznek önálló könyvkiadóval. Am most sincs. Ellenben már egy nagy könyvespolcot megtöltöttem a *helyi kiadványokkal*, vagyis a megyei tanácsok művelődésügyi osztályai, társadalmi és tömegszervezetek kiadásában megjelent értékes és kevésbé időt álló művekkel. Ha mondjuk három-négy önálló és teljes politikai-művészi felelősségű vidéki kiadó támogatására, alaptőkéjére (!) fordíthatnók azt a sok költségvetési pénzt, amit a „Harsogjon az ének!” fajta hazafias és mozgalmi rigmuskötetek kiadására, szorgos adatgyűjtő gimnáziumi tanárok koncepciótlan történeti könyveire, fúrge helyi újságírók egyenesen gépbeirt riportjainak gyűjteményes kiadására, vagy a megyei szerzők évenkénti megyei antológiája megjelentetésére fordítanak szinte minden második megyében, sokkalta eredményesebb, színvonalasabb, tervszerűbb, a helyi és országos könyvforgalomban is keresettebb művek láthatnának napvilágot. Urambocsá, olyan fővárosi írók művei is, akiket származás, téma, mondanó egy tájhoz és kiadóhoz fűz!

Köztudott dolog, hogy *filmeket* gyártanak *Hajdú-Biharban, Kecskeméten, Csongrádban*, más megyék is tartalékolják száz és százezer forintjaikat helyi megyei stúdiók megindításához. Helyeselhető törekvés. De nem lehetne, mondjuk az erőket kicsit összefogva: *Miskolcon* és *Pécsett* egy-egy olyan stúdiót is felállítani, aminő a Mafilm egy-egy játékfilm stúdiója? Megint *Eck* példáját idézem: ha ő tudott balettet teremteni Pécsen, mondjuk – találomra – egy *Sára-Gaál-Jancsó vezette filmstúdió* nem érhetne el hasonló eredményt Pécsen?

Persze, most hoztuk létre az egyetlen, korszerűsödő filmgyártó vállalatunkat, a *Mafilm*-et, akkor minek pont most ez a szétszórás ötlet? Világért sem dezorganizálási sanda szándékból! Sőt! Az Európa-hírű *filmlaboratórium* ügyis Budához köt minden forgatócsoportot, s a mondjuk két vidéki stúdiónak *édesmindegy* lenne, hogy a Mafilm főkönyvelője fizetné a csehét, vagy más. De egy nem minden. Bertha Bulcsu és Lázár Ervin prózája *csakis* Dunántúl déli felében lehetett azzá, ami lett; Szerencs környékén *valami más* lett volna. Teljes hittel vallom: egy pécsi és miskolci stúdió alkotásaiból is *kitejtődne* az a se-nem-munkás, se-nem-paraszt, hanem csak egyszerűen operettes pesti atmoszféra, s ez alkotásokban a magyar társadalom *sajátos* színeiben villanna fel, arról nem is szólva, hogy két tucatra tehető évi filmtermelésünkben jól jönne néhány *másízü* gyümölcs is...

5. Az emberek szabadidejüket maguk is aranyvalutára akarják fordítani. Ó, mennyi irodalmi színpad buzgólkodik! Ha a helyi érdeklődő, művészetekhez, kultúrához értő-vonzódó amatőrök összeverbuválása nem csak egy-egy KISZ seregszemle sablonos alkalmaira, visszatérő évfordulók megemlékezésére történne, hanem mondjuk egy három-négyéves művelődési terv valóraváltására, bizony több érdek és magasabb eredmény is fűződne e nemes törekvésekhez. Csak gratulálni tudok az olyan realizá-

lódó ötlethez, mint aminőn most fáradozik a *győri* Sere Imre. Úgy gondolják: bemutatják valamennyi művészeti ág, tehát az irodalom, zene, képzőművészet, tánc, építészet, film, színtársulatok párhuzamos szerepeltetésével, történelmi sorrendben a művészeti stílusokat, korszakokat. A város minden számotartott amatőr és hivatásos művésze feladatot, a naptárban három évre előre beírt szerepet kapna így, felelős interpretáló lenne, ugyanakkor elvégezne egy érdekes művészettörténeti kurzust is. Mert az emberek nem csak elvárják, hogy odavigyék a világot, televízió, filmen és vándor-együttesek, művészcserek útján. Maguk is fáradoznak, áldoznak érte. Ez is a városodás egyik lépcsőfoka.

PINTÉR ZOLTÁN

VÁROSODÁS, KULTÚRA, MŰVELTSÉG

Ahogy olvasom Varga Imre „Egy morfondírozó téglái” című észrevételeket, javaslatokat felvető írását, valamiféle kettős szorítás uralma alá kerülök. Egyrészt jóleső érzést vált ki, hogy gondjainkban találkozunk kulturális feladatainkat napirenden tartó megnyilvánulással; másrészt viszont a cikk elolvasása után a jóleső érzés enyhe hiányérzettel párosul, amely – ha újból végiggondolom az olvasottakat, s fő vonalait szintézisbe hozom – már az olvasottak kiegészítésére s egy helyen az írás gondolatával szemben ellenvéleményre sarkall.

Kezdeném a legfontosabbal. Varga Imre – Adyra való ráérzéssel azt írja: „...művelt ország csak akkor lesz Magyarország, ha városos ország lesz”. Ez a megállapítás így önmagában a konkrét társadalmi rendszerekre utaló elemzés nélkül a társadalom történeti menetének csak az egyik oldalát általánosítja. Mégpedig a dolgok összefüggésének jelenségszintjét. Ez esetben azt, hogy a városodás magába zárja impliciten a kulturális haladást.

A városodással együtt jár a kulturális haladás, azonban ennek az ok nem a városodásban keresendő, hanem abban, ami a városodásnak is az oka, ami az egész folyamat tartalma: a kapitalizmus, a polgári társadalmi rend gazdasági, politikai, kulturális területeinek egymással összefüggő szerkezetében.

Varga Imre, halványan ugyan, de utal erre. Azonban – hiányérzetemre adott válaszként írom le az alább következőket –, azt is látni kell, hogy a városodás és a kulturális haladás összefüggése a polgári társadalom fejlődésmenetében ellentmondásos. A kapitalista társadalom a kulturált, művelt emberek millióit teremti meg; – mindez vitathatatlan. Ám ennek a kulturáltságnak, műveltségnek minősége is van, a műveltség megszerzésének társadalmi rendszertől befolyásolt feltételei léteznek, amelytől a műveltség társadalmi méretei függnék, s nem utolsósorban a műveltség, a tudás felhasználása a kapitalista társadalom érdekében fakadó konkrét érdek szolgálatában áll. Ha mindezekben a vetületekben megnéznők a mai polgári társadalom és a kultúra, a műveltség összefüggését, az ellentmondások sorozatán keresztül eljutnánk ezekben az ellentmondásokban egzisztáló azon törvényszerűséghez, amely szerint a kultúra, a műveltség minőségében is, megszerzésének lehetőségeiben is, s a társadalomra visszaható aktív erejében is a burzsoázia uralmának a függvénye.

Ehhez hozzá kell tenni azt, hogy a városodás, a polgári társadalmi rend létrehozta azt a kultúrát, műveltséget is, amely tartalmában s így hatóerejében is e társadalmi rendnek nem az apológiája, hanem e rend pusztulásra ítéltségének tükrözője és elősegítője. Azonban ez a kultúra, műveltség a polgári társadalomban nem kaphat a társadalom útvonalain zöld jelzést. Óvatosan és félve kell eljutnia céljához olyan útvonalon, ahol a polgári kultúra, műveltség hatalmas, az egész országot átfogó intézményei dübörögnek, magukból árasztva szóban, írásban, képen, filmszalagon az ismereteknek, élményeknek azt a rendszerét, amely a tőke vad mohóságát kielégíti, de

együttal ezt a mohóságot a polgári ideológia különböző áramlataival úgy megszelídíti, hogy az „egy főre eső” lőerő mellé – úgy tűnik – ugyanennyi humánus is esik.

*

Művelt ország csak akkor leszünk, ha városos ország leszünk, kanyarodok vissza Varga Imrével a mi világunkhoz. Ezzel egyet lehet érteni, de újból csak e folyamat mélyebb áramlásait kell a történelem tapasztalatainak zsilipjein átengedni. Hazánkban kultúrforradalom zajlik, halljuk mindennap, s mivel részesei vagyunk, tapasztaljuk is egyre erősödő tényeit. Ám ugyanakkor a műveltség válságáról, a műveltségnek, izlésnek valahol a polgári rendben kialakult normáiról, s így polgári, kispolgári kultúrát igénylő, sőt ilyen életformát kívánó, kialakító – jelenségeiről beszélünk, vitatkozunk, baráti társaságban, szemináriumokon, napilapokban, folyóiratokban, drámákban, filmekben.

Hazánkban a szocializmus teljes felépítésének feladatai vannak napirenden, s közte rendkívül fontos helyen a kulturális átalakulásnak a követelménye: az emberek tudatának szocialistává formálása. S hogy ez az egész bonyolult gyakorlat a felszínre dobja a fentebb említett műveltség és életforma vitákat, ebben a kapitalizmusból a szocializmuson keresztül a kommunizmus felé tartó társadalmunk mostani gondjait kell látnunk. Mert miről is van szó?

Arról az ezerszer leírt, s mindig újra és újra megfogalmazódó lényegről, hogy a szocializmus gazdasági, politikai, kulturális berendezkedésének minőségéhez fel kell nőnie e minőségtől meghatározott műveltségnek is, mégpedig össztársadalmi méretekben.

Ezért van az, hogy társadalmunk jelenlegi gazdasági, politikai, kulturális életének tartalma, és e tartalom továbbfejlődésének szükségessége ellenállhatatlanul a felszínre hozza a polgári-kispolgári műveltségben egzisztáló eszmék, izlésrendszerek, magatartásmódok tarthatatlanságát.

Ha adottságainknak ebből a köréből indulunk ki, akkor az a megfogalmazás, hogy művelt ország városok útján leszünk, kívánatossá teszi e folyamatnak – ha csak érintő jelleggel is – néhány összefüggésére rámutatni.

A városodás a maga adottságaival a műveltté válás kereteit jelenti. Fontosabb kérdés, mert mélyebbre utal, hogy a városodás által teremtetett keretek milyen kulturális tartalommal telítődnek meg. Lényeges, mert a műveltség a kultúrából való részesedés, ha mi a szocialista műveltség mellett törünk lándzsát, akkor ez a műveltség feltételezi szülőanyját, táplálóját, a szocialista kultúrát. Egyszerű, formállogikai premisszába ágyazható következtetés ez, amely mögött azonban bonyolult világ húzódik meg.

Nincs ma Magyarországon szocialista kultúra? Szocialista műveltség? Érezzük, tudjuk, hogy van. S ide nemcsak statisztikák citálhatók a könyvkiadás területéről, a mozinézők számáról, a TV-előfizetőkről, ez évben érettségizettekről. Hanem idézhető az életünk múltjának, jelenének, jövőjének centrikus problémáit megragadó, s eszmeiségében a marxizmus világnézetének ihletét hordozó, és ezt átadni akaró alkotások, művek, iskolai órák, előadások rendezett sora. És idézhetők a magunk és a világ dolgaiban e műveltség segítségével eligazodni tudók tíz- és százazei.

Mégis, tudjuk, hogy a neheze hátra van. Hátra van az, hogy az emberek fejében össztársadalmi méretekben jusson győzelemre az egyén és a társadalom számára egyaránt fontos szocialista műveltség, s főképpen az, ami e műveltséget forradalmivá emeli: a szocialista világnézet, a szocialista eszmeiség.

Ezt a feladatot társadalmi rendünk jelenlegi helyzete adta fel, de a történelem alapvetően az emberek tevékenységét feltételező társadalmi szükségszerűség megvalósulása, s így magában hordja azokat a kialakult vagy kialakulóban lévő feltételeket is, amelyek a feladat megoldásához szükségesek. Kultúrforradalmunk végigvitelének leglényegesebb feltétele társadalmi rendünk gazdaságának, politikájának, kulturális intézményeink szocialista minősége. Ez az a minőség, amely kialakulásával,

fejlődésével a szocialista kultúra kibontakozásának, erősödésének lehetőségét adja, s egyben ez a minőség az, amely a maga további fejlődésének feltételei közé a szocialista kultúrát is besorolja. Ugyancsak társadalmi rendünk szocialista tartalma az, amely a szocialista kultúrához való össztársadalmi eljutás feltételeit, állandóan növelve a szocialista műveltség, ízlés, magatartás kialakítója és feltételezője.

Művelt ország városok útján leszünk, ez csak az út megjelölése. Tartalmát a szocializmus, majd a kommunizmus konkrét feladatainak gyakorlati megoldásai adják.

Jelenlegi helyzetünknek ezt a vonatkozását nézve kétségtelenül van „vidék”, provincia: van műveltség, ízlés a szocializmustól idegen polgári-kispolgári és még mit tudom én milyen ideológiáktól áthatott rendszere. De itt a határ elsősorban nem Budapest és Pécs, s még csak nem is Budapest és – mondjuk – Szentegát között húzható meg, hanem ott, ahol a jelenlegi valóságunk meghúzza. A burzsoá ideológia és a szocialista ideológia által áthatott műveltség, ízlés, magatartás között. Ilyen értelemben Budapesten is van „vidék”, s vidéken is létezik „Budapest”. Egyáltalán nem Varga Imrét marasztalom el, hiszen ő nem ebben a vetületben húzta meg a határokat, hanem a kulturális haladás fővárosi és vidéki lehetőségei között, s e lehetőség vidéki kiépítéséhez igyekezett néhány „tégllával” hozzájárulni.

Az első tégllánál mégis kísért – igaz, áttételesen, s nem a műveltség, ízlés területét felölelően, de minden esetre ezt is érintve – Budapest s vidék első verzióban felvetett elválasztása. Varga Imre a faluból a városba vándorlás folyamatát történelmi fejlődésirányként fogadja el, amellyel – egyet is lehet érteni. Ez a tendencia természetesen egyre gyengül a falu új, szocialista viszonyainak a megerősödésével, s a mezőgazdasági munka ipari (s egyben városi) jellegűvé válása oldja meg végül is ezt a problémát. Azonban az, amit Varga Imre a falvak, tanyák, „kiürülésének” egyik pszichológiai-politikai okával kapcsolatban felvet, már vitatható. Ott, s úgy húzza meg a határt, ahol azt meghúzni lehetetlen. „A városi élet *demokratikusabb, felnőttebb*, mert többek között *elidegenedett* a vezetés is. Erről szó sincs a falun, ahol a vezetés még láthatóan hierarchikus, személyekhez kötődött, ezért sokkalta ingadozóbb, szubjektívebb, érzelmibb, kilengésekre, visszaélésekre jobban alkalmat adó. Az emberek világosan látják, hogy amiről Budapesten egy kézlegyintés a vélemény, azért mondjuk, Szombathelyen kenyérvesztés jár, látják ezt, s ezért *elmennek*.” (A kiemelés V. I.-től.)

Főváros és vidék: ott erősebb a demokratizmus, itt gyengébb. Mi ennek az oka? Ott – többek között – a vezetés elidegenedett, (mitől, kitől?); itt személyekhez kötött (hát hova kötődne, ha nem személyekhez?). *Miben fejeződik ez ki?* Ott kézlegyintésben (de ki legyint, és milyen ügyben?); itt kenyérvesztésben (az előbbi ismeret kellene). *Mi az eredmény?* Vidékről városba mennek el az emberek, Acsádról – mondjuk – Szombathelyre, de – mivel ott előbb-utóbb kiderül, hogy ebben a nagy „faluban” kenyérvesztéses demokratizmus uralkodik, tovább mennek az őslakosokkal is szaporodva a kézlegyintéses demokratizmusú Budapestre. *Mi a megoldás?* A vezetés idegenedjen el, váljon személytelenné, és inkább kézlegyintsen, mert a falvakat, tanyákat, sőt még Szombathelyt is a kiürülés veszélye fenyegeti.

Szándékosan éleztem ki Varga Imre álláspontját az abszurditásig, de véleményem szerint e kiélezettség lényege végső soron nem mond ellent Varga Imre által kifejlesztett tartalomnak, de ellentmond a valóságnak. Ebben a kérdésben is a határ elsősorban nem Budapest és vidék között húzható meg, hanem a szocialista demokratizmus egész társadalmi életünket egyre inkább átfogó és tartalmasabbá váló folyamata, és e folyamat fejlődését gátló, akadályozó tényezők között. Ilyen értelemben Magyarország van, s nem vidék és Budapest!

Egyébként is nem tudom, hogy Magyarországon, legalább is Baranyában, milyen feudális faluközösség létezett a felszabadulást megelőző években, évtizedekben, amely lehetőséget adott arra, hogy „mindenki belenézessen a hasukba, beleszóljon abba: mit és hogyan tesznek-vesznek”. Valószínű, Varga Imre az erdőbirtokossági, legeltetési társulásokra, vagy a hagyományok zárt rendjét megőrző, behordásnál, cséplésnél, házépítésnél stb. dívó kalákamunkára gondol. Ez a közösség

azonban vagyoni jellegű volt, s éppen nem azt biztosította, hogy mindenki beleszóljon abba, hogy mit és hogyan tesznek-vesznek. A kívülállók, a falu nincstelenjei szoba sem jöhettek. A közösségen belül is a beleszólás aránya és hitele a földbirtok nagyságától függött, s így a közép- és kisparasztok csak hallgathattak, vagy helyeselhetek. Hogy a falusi lakosság megelégedte ezt a faluközösséget, azon tényleg nincs mit csodálkozni.

Ma más alapokon új faluközösség alakul ki. A mi világunk valóban olyan, hogy áttöri a mesgyéket, a palotáknak is beillő istállók, ólak mellé ragasztott alacsony lakóházak tragikomikumát, s áttöri azt a gondolat-érzés-izlésvilágot is, amelynek határa, mint a fa lombkoronája, nem terjedhet túl a vagyon, a gyökérzet határain.

Ezt a folyamatot két oldalról is meg lehet közelíteni. Egyrészt úgy, hogy a parasztság jórésznél kialakult a már meglévő gondolat- s érzésvilág alapján a „szabadság”, az „önállóság” – számukra valóságosnak tűnő, de valójában csak illúzióként létező – elvesztése. Másrészt úgyis megközelíthető, hogy a parasztság másik jórésze felismerte, hogy a „szabadság”, „önállóság” elvesztése az egyetlen helyes út, hogy a közös érdek által ösztönzött egymásrautaltság olyan életformát alakít ki, amelyben a beleszólás abba, hogy az emberek mit és hogyan tesznek-vesznek, a valóban szabaddá válás folyamatának egyik komponense.

Az eddigieket összefoglalva, Varga Imre fejtegetéseihez kiegészítést fűztem, s egy ponton, a demokratizmus kérdésében elsősorban nem ott látom a határt, ahol ő. Természetesen más összefüggésben, a cikk egészéből kisugárzó vetületben a kulturális fejlődés lehetőségei valóban korlátozottabbak vidéken, mint a nagyobb városokban. A demokratizmus kibontakozásának feltételei is optimálisabbak városban, mint falun. Elég csak arra utalni, amit Varga Imre is sejtet, de egészen más, a bírált összefüggéshez jut el. Ez az, hogy falun az új és a régi harca görcsösebben, nagyobb zökkenőkkel oldódik meg, lévén a termelőszövetkezet olyan közösség, amelyben az emberek múltja, tevékenysége, magatartása egymásra torlódott. Ez az új életformában is nagyon sok személyes emléket kavarr fel és sűrít indulattá, személyeskedéssé.

Ami mármost a többi téglát illeti, csak üdvözölni lehet a javaslatokat. Az irányítás, a vezetés centralizációja nem jelentheti azt, hogy az irányítás és a vezetés objektumait is centralizáljuk. A iparban, a mezőgazdaságban e folyamat immár eredményeiben is mérhető. Mondhatná valaki – s joggal –, hogy ez ott magától értetődő, hiszen a centralizációnak a már kialakult állapotokat kellett figyelembe vennie. Így az Országos Söripari Vállalat létrehozása nem mozdíthatta ki a helyéről a nagykanizsai sörgyárat Budapestre. Mindez kétszerkettő. S az is, hogy az ország iparfejlesztésének tervekben rögzített üteme a legmesszebbmenően figyelembe veszi az új üzemek, vállalatok telepítésénél, létrehozásánál a vidéki városok, megyék fejlesztését. Tehát decentralizáció, amely ösztársadalmi méretekben – mondjuk így – a városodás centralizációja. Ha kulturális területen is ennek a bizonyítékait hozzuk új egyetemek, tudományos intézetek vidéken való felállításával – miért ne lehetne akkor megfontolni, s kialakítható stádiumba hozni a Varga Imre által felvetett javaslatokat? A könyvkiadást is (úgy tudom, hogy a Magvetőnek van is vidéki kirendeltsége), a filmstúdiót is, a színházak összevonását is. Habár ez utóbbival – ha megvalósul – az a furcsa helyzet áll elő, hogy a centralizáció decentralizációt takar: a jó, a színvonalas műsor emberformáló energiájának nagyobb tömegekben való szétáradását. S ez igazán megérné!

AZ ELSŐ NAP A HARMINC KÖZÜL

Régi iskolatársam, a tröszt akkori főmérnökének szobájában ülök s már elmondtam mondandómat. Tekintetünk összefonódik, így nem csak hallom, de szinte látom is a szavakkal feltárt valóságot: gázkitörés... víz... nagy nyomás... ami más bányákban külön-külön, itt együttesen jelentkezik. De konok vagyok, az ösztöndíj adta egy hónapot náluk akarom eltölteni. Még egy kérdés ebből a témakörből: mi lesz családommal, ha történik velem valami, mert nem lesz munkaviszonyom, így jogilag nem tartozom a bányákhoz? – és már látom, egészen más ez, mint amit eddig az MTI fotóriportereinek villanófényben készült képei nyújtottak: eleven, nehéz, verejtékes valóság.

Ne mis tudom, hányféle sárga kavargó vörössel és rozsdabarnával keverve. Átvették a kissé csipős, október reggeli szél ritmusát. A magasfeszültségű vezeték is bizonyosan brummog. Nem hallom. Csak az autóbusz motorjának mély dübörgését. Vagy nem is a sárga, hanem a rozsdabarna az uralkodó szín? Ki tudná ezt most eldönteni? Összemosódnak. És ott kavarnak a telep házai között is.

A telep fent van az egyik hajlaton. A másik busz az aknáig vitt volna. De nem tudtam. Most gyalogolhatok. Kicsit idegenül. Kicsit idegenként. Az emberek itt ismerik egymást, át-átköszönnek, át-átszólnak az egyik oldalról a másikra. Reggeli, kora reggeli forgalom. Néhány iskolatáskás gyerekek, kosaras-cekkes-szatyros asszonyok és férfiak. Akár egy másik külváros. Csak itt „jószerencsét” hangzik a „jó reggelt” helyett. Az aknát is látom már. Lent van a völgyben. A telep alatt. Az út nagy félkörös kanyarral lódul és bebújik a kapu sorompója alatt. Furcsa, soseérzett zamata van számon az első „jószerencsét” köszöntésnek, de a portás ki is jön a fülkéjéből és mutatva magyarázza, merre menjek.

Kopogtatásomra nincs válasz. Benyitok. Kék munkaköpenyes férfi lép a szobába ugyanakkor a másik ajtón. Egyszuszra mondom el, hogy kit keresek és hogy miért jöttem. Mosolyog és mondja, hogy a legjobbkor érkeztem, mert éppen megbeszélés volt és még együtt a társaság. Abba a szobába megyünk, ahonnan kijött. A főmérnök (bizonyosan az, hiszen az íróasztal mögött áll és valami termelési problémáról beszél) nem fordul felénk. Tán észre sem vette, hogy beléptünk. Számára teszem mutató ujjamat, ne zavarjuk most, majd ha végzett. Kísérőm megérti. Állunk, mint a többiek. Mert mindenki áll. Amint befejezte, bemutatkozom és átadom a trösztől hozott papíromat és röviden elmondom, miért jöttem. Alig fejezem be, már mondja javaslatát és igaza van. P-ra bíz, akivel bejöttünk szobájába.

– Gyere – karol belém P. a folyosón – van még negyvenhárom percünk, bemutatlak a többieknek is, aztán beöltözzünk és leszállunk.

Ez aztán gyorsan ment. Ing, hosszú alsó, kabát, nadrág, kapcák, csizma. P. figyelmeztet, hogy okosan csavarjam a kapcákat, mert nem aszfalton járunk odalent. Minden passzol, csak a bőrsapka nyomja a fejemet. Nem azért, mert kicsi, inkább szokatlan. Megyünk a diszpécserhez bejelentkezni és a márkákért. Totóznak, hogy nem a 13-as számút fogja-e adni. De a 8-ast kapom. A márkámért a lámpakamrában kiadnak egy lámpát és egy mentőkészüléket. Ahogy P.-től látom, a készüléket úgy dobom keresztül vállaimon, mint a tarisznyát, a lámpát meg szíjra fűzöm és nyakamba akasztom. Van még nyolc percünk. P. beszélget az akna mellett. Jelzések berreagnek. Csatognak a csillék, amint a kasokból kilökök őket. Remeg a sodronykötél, önmaga súlya is terheli. S olyan megoldású, akár a régi mély kutakon a páros vödörök: egyik kas fel, a másik le. Végre indulhatunk. A kasban önkéntelenül középre húzódom. A sze-

mélyszállítás lassúbb, de így is érzem gyomromban a süllyedést. Szomszédom lámpája az akna falét pásztazza, szalad a kőfal felfelé és százméterneként sötét, süketcsöndű barlangok, az elhagyott szintek ásítognak. A hetedik szinten megállunk. A kas hintázik kicsit, akár gumin a similabda, aztán megnyugszik. Ketten kiszállnak. Mi P.-val a nyolcadikra megyünk.

Ismerőseim, akik egy-egy alkalommal jártak bányában, ugrattak. Nincs ebben semmi félelmetes. Akár Pesten a földalatti valamelyik állomása: beton, villanyfény, sínparók. A csilléket liliputi mozdonyok vontatják. Az egyik diesel, a másik sűrített levegővel működik. A szállító vágat elágazásánál P. balra fordul: – Gyere, megnézzük Lajosékat. A vágatban még nincs villany, csak lámpáink világítanak. Morog a ventilátor és dübög a sűrített levegő. Félmeztelen, klottgatyás férfit rázkódtat. P. hangja megváltozik, szinte vág: – Szaktárs, azonnal vegye fel a munkaruháját. Csak a ventilátor morog. A férfi öltözik. Szó több nem esik.

– Miért vetetted fel vele a munkaruháját? – faggatom, amint visszaérünk az elágazáshoz – hiszen patakozott róla így is a verejték. Hangja még mindig éles: A marha, tudhatna már annyit vágár létére, ha robbanás történik és megússza, abba döglik bele, a meztelenségébe, mert megég a bőre. Jó, hogy hátul megyek és nem látja most az arcomat. Nem szeretem, ha felettesek akár így hát mögött is, de marháznak.

A tévasak itt már nem bírják a nyomást: megnyomorodtak. Csillésekkel találkozunk. Az egyik kanyarban kiugrott csille és mellette üldögélő csillés. P. hangja most gúnyoros: – Mi van, szaktárs? nem próbálkozott még? – De próbálkoztam. – Akkor kevés volt a kalória a reggelijében. – A csillés tegezésre vált: – Te talán helyre tennéd egyedül? – Persze. – A száddal. – No nézd – és leteszi a lámpát. Háttal állva leguggol, szinte letérdel a csille mögé és megfogja alul a peremét. Háta ivben hajlik, nyög az erőlködéstől. Két kerék már fent van a sinen. Aztán ugyanígy a másik két kereket is felteszi: – Látod, így kell. Csak egyél több kalóriadús kaját és kevesebbet hálj az asszonnyal.

– Tegeződsz velük? – Persze. De csak azokkal, akikkel együtt dolgoztam. – Itt? – Persze. De hagyjuk ezt, mert még tanmese lesz belőle. Szóval ezzel egy csapatban voltam csillés, a félmeztelen meg egy idős velem, majdnem egyszerre kerülünk ide, szomszédok is voltunk. Csak nekem tanulni volt kedvem, hagytak is, küldtek is és elvégeztem az egyetemet. Most már minden rendben van, a marha nem a vágárnak, hanem a gyerekkori barátoknak volt címezve.

A guritóból ömlik a szén a csillébe. A levegő terhes a szénportól és meleg van, hátamon vizes az ing. P. fellép a létrán és eltűnik a guritóba. Amikor a csille megtelelik és elzárják a csúszdát, én is utána kapaszkodom. Tenyéren, térden, hason. Ahogy éppen lehet. Valaki fekszik mellettem. Nem látom, csak érzem. Lámpámat nem tudom használni, mind a két kezem görcsösen fogódzót keres. Feljebb is fekszik valaki. Pihenni akarok, de abban a pillanatban megindul alattam a szén. Kinyitották alul a csúszdát, nem tudok megkapaszkodni. Végre elkapják hátamon a göncöt. Mellé fekszem az illetőnek. – Vigyázzon, szakikám – hallom. Szóval tudja, hogy balek vagyok. Hamar rájövök, hogy itt beszélni sem lehet. A szénport felfelé hajtja a légáramlás. Két szó után már korgog a fogam. Nyomjuk, siettetjük lefelé a szénport. Ezért fekszenek ők is itt. Feljebb préselem magamat. Végre kitágul ez az átkozott gurító. De itt sem lehet felállni. Arcomat hiába törölném, hagyom, hogy végigfolyjon nyakamon, mellemen az izzadság. Lámpámmal pásztázok, jobbról már omlasztás, balról él a szénfal, ott fejtenek. P.-t keresem. Ott görnyed s mellette hárman is. Épp beszél: – Hogy van ez a támvás berakva? Így nem lehet vele biztosítani. Minden pillanatban leszakadhat a főte... és magyaráz, igazgatnak. Önkéntelenül is az egyik támvás mellé húzódok. Az első támvásas fejtés. Másutt nincs is. Rosszak a geológiai adottságok.

Még egy helyen emlegették az életveszélyt. A kilencedik szinten. Oda is lementünk, dolga volt ott is P.-nak. Alapvágatot, vagy szállító vágatot hajtottak. A vágár leállította a fűrőt és oda jött P.-hoz. – Hol az istenben van a víz? Már régen el kellett volna érnünk. – Nyugi, nyugi szakikám, rosszul tudod. – Ezt hajtogatták

folyton... (mond egy helyiségnévet) is, aztán váratlanul jött és kilencen ottmaradtak. – Mondom, hogy nyugi. Vagy elfáradtál? – és lép a fűró felé, de a vájár megelőzi és feldübörög az ismét munkára fogott sűrített levegő.

Fent, a napfényen megszédülök az első cigarettától. Megyünk fürödni. A szememből csak az után mossam majd ki a szénport, ha már az arcommal végeztem. De ne az ujjaimmal vacakoljak. Nyissam ki a szemem és szappan nélkül dörzsöljem a békámhoz. Másként olyan marad, mint a gyászekeret. A tusolóban már többen is vannak. Jó a meleg víz. Szappanozom magamat. Tetőtől talpig. Valaki a hátamat dörzsöli. Kéretlenül. Megértem. Kéretlenül dörzsölni kezdem a mellettem álló hátát.

Fél négy van. De nem megyek még haza. Felballagok a szembenlévő dombra. Kopasz, pár galagonya és kökénybokor tarkítja csak. A szél még mindig kavarja az erdő lombját. Leülök az egyik bokor alá. Alattam ott az akna tornya, pörög, pörög a hatalmas két kerék. Viszi, hozza a csilléket, anyagot, embereket. A kapuban most áll meg a busz. Körötte hangyatólongás, fordul és indul. Hogy is mondta P. ott a vastamos fejtésben? Minden pillanatban leszakadhat a főte és ottmaradtak nyugodtan. És miért volt elegendő az a „mondom hogy nyugi, vagy elfáradtál?” ahhoz, hogy odalépjen ismét a kőfalhoz az a szélesvállú férfi, ahonnan egy pillanattal előbb még a mindent elsöprő víz robaját várta? De mit kérdezgetem ezt most itt magamtól? Úgysem tudok rá választ adni. Majd talán holnap. Vagy holnapután. Mert a férfiak itt mind tudott veszélyt vállalnak. De miért? Miért? Anyagi érdekeltség? Az is, hiszen a kaparószalag mellett azt mondta az az alacsony, szénporosarcú, hogy emiatt hagyta ott a traktort. De van még valami. Valami, ami miatt, aki meg tud maradni, letelepszik itt, házat épít és a fia is lemegy a föld alá. Talán a vak természet felett érzett győzelem öröme? Lehet. Talán holnapután már megtudom. Mert ott lent, a földalatti „tájat” már ismerem. S holnap is hasonló lesz: sinek, csillék, tévasak, szénpor és dübörgés. S ebbe a kívülállónak vad káosz-masszában ott dolgozik az ember pontos tervek és célok részeként, megvalósítójaként.

PÁL JÓZSEF

EGY REGÉNY MARGÓJÁRA

Adós vagyok régóta egy vallomással, amely adósságomat ezennel szeretném le-
törleszteni. Azt kérdezték egyszer tőlem Pécssett-jártomban, hogyan jutott eszembe
regényt írni a pécsi bányászokról és hogyan készültem fel a nagy munkára?

Egyszerre hallatlanul könnyű és rettenetesen nehéz mindkét kérdésre a válasz.
Pécsi tüke vagyok s szinte természetes, hogy az ember megkísérli megörökíteni imá-
dott szülővárosa történelmét. Mindig távoli korokba kalandoztam eddigi írásaimban,
most mi üthetett belém, hogy egyszerre „megelégszem” a legutóbbi száz esztendő
verébugrásnyi távlatával? Megmondom őszintén, nem hiszem hogy volna még né-
pünk történelmében olyan korszak, ami sokkal izgalmasabb, telítettebb lenne, mint
éppen a XIX. század derekától a XX. század hatvanas éveig! És a diákkorom óta
tartó tudatos kutatómunka folyamán egyre inkább megerősödött bennem a felismerés:
szülővárosom munkáosztályának története azonos az egész magyar munkáosztály
történetével – az azonos történelmi időszakban. Megviselt nagyon a nagy munka.
Kétfele taposni a pedált, ha ugyan nem háromfele, irtóztató szellemi megerőltetést
jelentett számomra, de – vállaltam. Először is nappal újságíró voltam, délután ku-
tató, éjszaka pedig írtam. Mást, mint amit délután kutattam. Történelmi regényeket.
Hogy legyen pénzem megírni a Mát, illetve: hogy hogyan született meg a Mát?
Lehet, hogy egyszerre túlsokat vállaltam magamra és azért fulladt életem legszebb
álmának megvalósítása kudarcba? Ki tudja. Úgy látszik nem ismertem, vagy leg-
alább is nem jól ismertem teljesítőképességem legfelső határát.

Jól ismernek az illetékes levéltárakban, amelyek a bányászmu-
lt írásos adat-
anyagát őrzik. Budapesten a Várban és Pécssett a Városi Levéltárban megszámlálha-

tatlan mennyiségű reprofelvételt készítettem a nagyértékű írásbéli ritkaságokról, amelyeket úgy őrzök, akár a szememvilágát. Aki egyszer meglátja írásos jegyzetanyagomat, amit a már említett helyeken, valamint a pécsi bányászok veterán harcosaitól, bányavidéki tanítóbarátaimtól, mérnök komáimtól, tudós kutató barátaimtól összeszedtem – elborzad. Fiókokat tölt meg nagy szekrényemben az összegyűlt irtóztató mennyiségű nyersanyag. Bevallom, én még soha életemben nem készültem fel ilyen soká és ilyen alaposan írói feladat megoldására, mint erre. Éppen állandó állás nélkül maradtam, amikor eltökéltem magam: összeszedem a „Tűzmadár fiai” címmel megtervezett bányászregényciklusom nyersanyagát és ha csak lehetséges, meg is írom az első kötetét. Ha Blaha Béla bácsi, a Bányász Szakszervezet aranyszívű „főnöke”, valamint Káson Jóska barátom, a Pécsi Rádió „igazgatója”, Vasvári Feri, a Dunántúli Napló főszerkesztője nem segített volna rajtam néha-néha kis pénzzel, különmunkával, nem tudom mi lett volna belőlem és kis családomból. Én lent tengődtem albérlésben Pécsbányatelepen, a családom meg Pesten. Kora hajnaltól késő éjszakáig dolgoztam. Nagyszerű tanító-barátaimmal. Köztük volt osztálytársammal: Krivanek Vilmos igazgatóval és Kőszegi Pista bácsival naphosszat jártam az öreg bányászmatuzsálemeket. Ha ők nem értek rá, akkor szegény megboldogult vajár nagybátyámmal, Czako Jani bátyámmal jártam kolóniáról-kolóniára.

Betoppantunk és bizalmatlanul villogó szemmel tekintettek rám. Megszokták, sajna, a régebbi évek folyamán, hogy ha beszélnek, azt az újságírók kiforgatják, úgy, ahogy a cikkük mottója megkívánja. Vagy megváltoztatják az elmondottak kicsengését. Hajjaj, kicsoda tapasztalatokkal rendelkezik erről a dologról az egész ország! Hanem amikor becsoszogott mögöttem Jani bátyám és kiejtette a varázsigt:

– Tu Náci, máh kájni Tumhájt, der Kerl iszt májn onokaöcsém! – már szét is robbant a lelki Van Allen-övezet a drága szentéletű hadastyánok szíve körül. Én előhúztam a pintes üveg gyíkisi rizlinget, poharak kerülköztek az asztalra, majd „csengettünk” s a bétöltött nedűket elnyeltük, aztán... térdemre csempésztam a feketevászonablás kockásfüzetemet és órákhosszat szaladt a ceruzám. Isten nyugosztalja szegény Jani bátyámat: rajongásig szerette Pécsbányatelepen mindenki. Miért? Csapatgazda volt. Minden valamirevaló vajárral dolgozott vagy sztrájkolt együtt. Így aztán csupán annyival kellett ravaszul segítségemre sietnie, hogy bedobott családoknak egy-egy szót és már áradt-dőlt „áldozataimból” a szó. Olyankor szakadt meg, amikor elszaladtam újra megbuktatni a hasas flaskát, de utána újult erővel buzgott fel mindig a meseforrás. Vagy a Krivanek Vili barátom és művem majdnem egyedüli patrónusa és mecénása, a pécsbányatelepi igazgatótanító, hajdani osztálytársam a pécsi Preparandián, a bányavidék kedvenc labdarúgóbálványa elébb, edzője később, mindenki szívéhez elhozta a csodakulcsát. Vili is tudta, kinek mi volt a legfájdalmasabb, legforróbb élménye. Később már úgy adtak kézről-kézre, mint a himestojást és vártak a kerek történettel és tündéri göggel törölték le a port a tiszta szoba legkényelmesebb székéről:

– No, osztán hozott-e sok papírt, mert nem csak a Spirik Náci tudott ám magának sokmindent elmesélni! Tudok én is! Győzze majd csak írni!

Gyűlöletes bányatiszt-profilok rajzolódtak ki lelkszemeim előtt. Olyan undok, utálatos pofák, hogy ha kilépve a kolóniából, valami csoda folytán összetalálkoznék velük, hát... lepedővel kellett volna őket összekanalazni, úgy megtépem mind-mind. Ozanich jellegzetes DGT-tiszt pribékalakja vált számomra különösen feledhetetlenné. Akárhova, akármelyik veteránhoz nyitottam be: mindig és mindenhol összebukkantam azzal a szadista, gyomorbajos, felszarvazott hóhérlegénnyel. A telepen sokezer vajár dolgozott, nem akadt köztük egyetlenegy sem, akit legalább egyszer meg ne bírságotl volna, valami észbontóan semmikis ürüggyel. Hosszú időn át beszélgettem egyik cselédjükkal, aki aztán a magánember Ozanichról is lerántotta a leplet. No, és a viselt dolgai mellett a halála? Mindenki úgy mondta el, mintha istenítéletet látott volna. Örjögő vihar tombolt a hegyen, mértföldes villámok lobbantak, mintha valami örült asztrál-szellem szét akarta volna robbantani a földgolyót. Fürdött a Fenevad és nem tudott elaludni és altatót vett be, mert ha vihar volt, mindig félt. Közben az ögyvéd úr pajkoskodott odabent a nejével, kacarásztak.

Akkor előkapott egy másikat, amiben gyorsanölő mérget tartogatott, hogy egyszer majd beadja a két szerelmespárnak. Láttá, úgyis minden hiába, azok odakint „köpnek a fejére”, lenyelte a mérget is. Úgy találták meg holtan a fürdőkádban, görcsbe tozúlva. Senki se sajnálta, senki se siratta. Az a dajna felesége sem. Mindjárt átköltözött a szívebálványához.

Nézegettem Kőszegi Pista bácsi csodálatos dokumentumanyagát is sokat. Negyven esztendő óta áldozott rá az életéből, hogy összekuporgassa Pécsbányatelep történetét. Olyan ritkaság, értékes fotókat öröz, amiknek az egész országban nincs párja! Még talán a Párttörténeti Intézetben sem! Pista bácsi büszke és boldog birtokosa például a híres pécsi 6-os gyalogezred lázadása történetének. Fényképe van a kivégzés pillanatáról! Az ítéletidőbe a Gesztenyés fái alá kilökött sztrájkoló bányászok keserves kínlódásáról. Fel se tudnám sorolni valahányát. Réges régi munkásfolklor kincsekkel is büszkélkedik. Ódonat bányászdalok kottáját rejtegeti. Régi bányász népszokásokat örökölt meg. Talán nem haragszik meg érte a kedves, galambbősz Pista bácsi, ha most már bevallom: minden veteránt kifaggattam a régi bányásszokások felől magam is és úgy örültem, amikor láttam: „stimmel” minden írása az utolsó betűig. Megírta a bányatelepi zenekar meg a dalárda történetét. Neki köszönhetem, hogy láttam a régi világbéli bányász díszegyenruhát, az „auszusszok” parádés viseletét, hogy ismerem működésüket az esküvőkön, keresztelőkön, temetéseken meg a bányászélet nagy sátorosünnepein, például Borbála-napkor. Olyan érdekes volt látni: hogyan csorgott össze, hogyan magyarosodott meg szinte minden ízében az először csehszlovák, morva, meg német és krajnik forrásokból hazánkba érkező sok szép munkásszokás. Krivanek Vili barátom pedig még úgyis segített, azon kívül, hogy szintén velemjött amikor fölkerestem az élő mesefákat, a szilikózisos matuzsálemeket, hogy dolgozatot íratott az iskolabéli növendékeivel. Boldogan büszkélkedtem el: birtokomban van sereg családtörténelmi dolgozat, amelyet a pécsbányatelepi gyerekek írtak meg, hogy azáltal is még jobb legyen a Jóska bácsi bányászregénye.

És beszéljek a pécsi levéltárban lelt kincsekről, amelyeket dr. Vörös Márton és dr. Kopasz Gábor jóvoltából az országban elsőként „lophattam” el jegyzetfüzetem oldalain és hűséges Contaxom filmkockáin? Megsárgult sztrájk-listákra leltem, ezernyi munkásnév volt felírva rá, akik mind szavukat adták, addig nem szállnak le, amíg azt nem mondja a korabeli szocdempárt meg a szakszervezet, hogy lehet, mert sikerült kicsikarnia a hájfejű DGT-urakból a kívánt béremelést, vagy legalábbis annak jórészét. Kusza, verébfejbetűk tántorognak a papírosokon, sejlik, hogy sokuknak bizonyára társaik vezették a kezét. Gyakran találtam kereszteteket is, amelyek alá mások írták az illetők nevét. Dr. Babics Andris bátyám csodálatos gazdagságú magángyűjteményében megdöbbenő „lőncettliket” találtam, amely mai nyelvre lefordítva fizetési „slejfnit” jelent. Johann Forál csapatgazda, vagyis a „hájer” (a vájár) valamint tizenegy embere, 1891 decemberében, 31 (fejenként harmincegy!!!) teljesített műszak fejében *összesen* 6 forint és 29 krajcár munkabért kapott kézhez. Hat, azaz hat forint és 29 krajcár munkabért, tizenkét felnőtt ember, hogy vigye haza és lakassa jól egy újabb hónapon keresztül a hozzátartozó tizenkét nagycsaládot. Honnan tudom, hogy nagycsaládjuk volt az akkori bányászoknak? Elmondták ők, megőrizték a döbbenő adatokat a statisztikák. Volt egy asszony, aki 29 gyermeket szült, akik közül 19-et fel is nevelt! De a norma 6–8 gyerek volt átlagosan. Micsoda poklokba pillantott bele káprázó szemem!

És Jani Bátyám – valahogy ki ne feledjem – elárulta a nagy titkot, hogy hogyan keresztelték el a bányászok Borbála-telepet, amelyet régebben egy hajdanvaló komisz bányatisztról Cassián-telepnek hívtak? Szerelem-sziget! Proli-telep és Petőfi Sándor tollára méltó név, ez igen! És miért kapta ezt a nevet Borbála telep, amely egy dombhátra összezsúfulódo házaival valóban szigetnek tűnik a szemlélő számára? Mert messze földön ott születtek a legszebb leányok, a hetedik határból is odajött, aki igazán szép teremtest kívánt elvenni feleségül! És ami még tán ennél is érdekesebb tény: szinte valamennyi sorsdöntő jelentőségű nagy sztrájk innen, a Szerelem-szigetről indult el. Így pl. az 1937 eleji nagy éhségstrájk, amely megmozgatta egész Európát és csaknem ötezer pécsvidéki bányász vett részt benne. Hogy kezdődött el? Úgy

indult a műszak tulajdonképpen, mint bármikor máskor. Süllyedt és emelkedett a kas és amikor leért az utolsó „mancsaft” is, akkor két szerelemszigeti vájár átdugott egy acélsínt a kas feletti gerendaállvány darabjai között és fölszólt:

- Hé, ti! Ne húzassátok a kast, mert úgyse megy!
- Miért? Mi történt?
- Keresztüldugtunk fölötte egy sínt.
- Megörültetek? Miért csináltátok?
- Mert addig innen senki sem megy fel, amíg a DGT vissza nem adja az elvett 8 százalékot!

És csodálatos dolgokat meséltek el a megkondított szívű matuzsálemek, hogy mi-mindent műveltek a föld alatt, egy odafent a föld felett a fentmaradt néhány bányász vezetésével az asszonyok és a gyerekek, öregek tüntetőmenetben elindultak Pécs fele, hogy elmondják a városi munkásoknak, meg hogy a szemükbe vágják a Mária utcában a DGT-igazgatóság dölyfös urainak:

- Így nem élet az élet!

Hogy káprázik a szemük az örökös éhkopptól. Hogy kilóg a gyerekeik feneke a rongyokból. Hogy a férfiak karaj kenyérrel, egy fej beszózott vöröshagymával dolgoznak le tizórás műszakot a föld alatt, de a felét még annak is hazahozzák, mert nem akarják, hogy éhenhaljon a család. Aztán Noé csendőrtörzsőrmester pribékjei belelőnek a feltartóztatott háborgó asszony-tengerbe és én néhány óra múlva, amikor eljutott a szörnű mézszárlás híre Pécsre, kirohantam a Csertetőre, a Rigóder-dűlőbe és megdöbbenve szívtam be az arcomat kétfelől és úgy meredtem a földre, ahol még mindig nagy szeszélyes partrajzolatú foltok sötétlettek. És Vili mondta dühödött izgalomtól remegő testtel:

- Ez itt a Keller Jani bácsi vére. Itt halt meg, helyben. Ott meg Hegedüs Miska bácsi hevert. Az a kórházban a műtőasztalon halt meg! Négy ekkora kisgyereke van, érted? - Aztán megtudtam másnap, hogy még egy harmadik négygyerekes bányász is az életével fizetett, hogy az igazságaért tüntetni mert, a Fejtig Imre bácsi.

Gondolható, milyen hallatlan izgalommal estem neki a többkilónyi periratnak, amely a vasasi Rákóczi-moziban lezajlott monstre-per iratait tartalmazta. Bózsza János és 159 társa állt súlyos váddal terhelt, többnapos koplalás után a bíróság elé. Melléjük állította a bíróság a tüntetés után összefogdosott 88 asszonyt és fiatalkorú vasasi, mecsekszabolcsi és pécsbányatelepi lakosokat is. Monstre-per!, amelyre halottak véres árnyéka esik, amelyben úgy tűnik: az uralkodóosztály győzedelmeskedett. Így látszik, mert az igazság az, hogy amiért kirobbant a sztrájk, azt a célt sikerült elérniök: a DGT fogcsikorgatva, de fizetett, visszaadta a jogtalanul letiltott 8 százalékot!

És így „megtanultam” valamennyi sztrájkot és minden fontos egyebet, kiszakadt a temérdek életanyagtól a fiókjaim feneke, lüktetett az agyam, ha lapozni kezdtem a füzeteket, másolatokat, ha a diaolvasóban bogarászni kezdtem a régesrégí per-döntő fontosságú iratok, rendőrségi és bírósági jegyzőkönyvek, baleseti iratok, „Szig. biz.” DGT-jelentések, besúgó levelek filmkockáit. Meglódult bennem egy bolondos gépezet, amit ha jól emlékszem, ihletnek neveznek jólértesült szakemberek. Ágazni-bogazni kezdett a szívemben a mesefa és mire felocsudtam, megdöbbenve vettem észre, száz évet markoltam fel egyszerre, három generáció énekel a lelkem bűvár-harangja alatt és nem tudok védekezni sziréni hívásuk ellen, írnom kell, írnom kell, és megint csak írnom kell. Ha rágondolok, sirni tudnék az idegességtől és a szomorúságtól, három teljes esztendő adtam az életemből születendő regényciklusom „A Nyalka Tetű vendégei” című első kötetére. És úgy kaptam vissza a kiadótól, mint egy kiló krumplit, egy árva sor írás nem volt mellette. Úgy éreztem magam, mintha Sugar Ray Robinson vert volna be egy balegyenest a szívgyödrömbe. Hiába áldoztam fel mindent: nem kellett csak írnom. Hihető, hogy a tizedik regényem, úgy rossz, ahogy van, az első betűtől az utolsóig? Mégpedig éppen az a regényem, amit azokról írtam, akiket imádok, a bányászokról? „Romantikus és naturalista!” vetették szemre a kézirat visszakapásától számított egy hónap múlva a kiadóban. Mit csináljak, ha egyszer a bányászélet is romantikus és naturalista volt? És ugyanaz a Kiadó, amely romantikus és naturalistavoltomat lobbantotta a szememre, milliós példány-

számban jelenteti meg a legromantikusabb magyar mesélő, Jókai regényeit és Zolának, a naturalizmus szülőatyjának alkotásait is óriási példányszámban teszi közzé szintén. Hogy tökéletes lenne a kéziratom, amelyet három esztendeig úgy írtam, hogy minduntalan abba kellett hagyjam, mert kenyeret kellett keresnem a családomnak, percig sem állítottam! De azt makacsul tagadom, hogy úgy rossz, ahogy van, az alfától az omegáig! Lehet, hogy itt-ott hosszúlére eresztettem, lehet, hogy sokhelyütt eltúloztam dolgokat, de tollamat mindig forró, olthatatlan szerelem és hűség vezérelte. Váltig állítom, nem azt érdemeltem érte, hogy a kezemre üssenek érte. Mindegy, ha nem kell, hát nem kell a regényem. Én nem vagyok Krózus, hogy magam pénzén kiadthassam a munkámat, de szeretném, ha legalább ebből a levelemből elhinnék pécsi bányász-barátaim és ismerőseim: én megtettem mindent, amit egy író ma megtehet, hogy eleik – köztük a saját véreim – élettörténetét is megörökítem.

Míg ezeket a sorokat írom, keserves-kínos vigyor fagy a képemre, hiszen sosem hittem volna, hogy ezt is megérem, az íróasztalom fiókjának fogok írni ilyentémájú regényt, amikor irodalmunk csak két hasonló művel dicsekedhet, az egyik Jókai: Fekete gyémántok-ja, a másik egy kitűnő francia íróvendég: Zola „Germinál” című regénye. Gondolom, eleget tettem fiúi kötelességemnek, amelyre szülővárosom és a pécsvidéki bányászok iránt érzett őszinte és örök szeretet kötelez. Három évét adtam oda az életemnek az első kötettel. A ciklus persze most már úgy tűnik, örökre torzó marad, nem tudok foglalkozni a másik két kötettel. Ugyan hiábavalóság, de közben, a cselekmény bonyolítása és a valóság szüntelen nyomozása közben rádöbbsen: kellett volna majd írnom még egy negyedik kötetet is, hiszen Pécsen az 1956-os ellenforradalmat éppen az 1937. évi nagy sztrájk egyik vezére törte le! Az ív a történelmi pólusok között töretlen. Csak az én hitem, erőm és lendületem törött meg.

HUNYADY JÓZSEF

TIZENHÉT ÉVIG AZ ÖTVEN ÉVES BÁNYÁSZ ZENEKAR ÉLÉN

A bányásznap ünnepségen még dallamok keltek szárnyra kezének intésére. Négy hónap múlva, 1962. december 8-án, 78 éves korában kihullott kezéből a karmesteri pálca. Az ifjú zenészek, az úttörők hiába várták poróbára. Feri bácsi egyszer késett és utoljára...

Mintha ma történt volna, úgy emlékszem azokra a május elsejei felvonulásokra, amelyek élén a bányász-egyenruhás fúvószenekar haladt, élükön vezetőjükkel, Gorreri Ferencével. Amint magasba lendült karmesteri pálcája, feszes ritmusú melódiák töltötték meg az utcákat és tereket. Lépteinek kopogása a nagydob lüktető hangjával olvadt össze. Arca komolyan tekintett előre, de szeme, a régi formájú szemüveg alatt mosolygott az örömtől. A menetelés a vérben volt.

Édesatyja olasz földön született. Hazánkban telepedett le. Debrecenben szolgált regiment tambourként, ezreddobosként, amikor fia meglátta a napvilágot. Ahogy felcseperedett a zenére érzékenyen reagáló fiú, növendéke lett annak a zenekarnak, melynek apja is tagja volt. Kilenc évig tartó zenei studium következett ezután. Meg kellett tanulnia játszani a fúvószenekarban használatos hangszerek mindegyikén. Ha egyik hangszeren fűgérn mozogtak már az ujjai, másikat adtak a kezébe, s ez addig folytatódott, míg a piccolótól a nagydobig el nem sajátította a tökéletes játéktechnikát. Kilenc év után jeles tagjává vált annak a katonazenész kollektívának, melyet két-három évenként helyeztek át egyik városból a másikba.

1921-ben több társával együtt Pécsre került. Itt zenekarvezetőnek léptették elő. Megszerette a várost és a pécsi közönség is megkedvelte zenekarát. De egyre nőtt azoknak a növendékeinek, tanítványainak a száma is, akik elismeréssel beszéltek róla és messze vitték hírnevét.

Amikor a katonaságtól nyugalomba vonult, különböző ifjúsági zenekarok vezetésére kérték fel. Örömmel tanította a fiatalokat, mert hallgattak szavára és munkálkodását siker koronázta.

Fáradhatatlan volt. Nappal kottákat, zenekari szólamokat másolt a kottáskönyvekbe, este próbákra járt. Tanításon, zenekarvezetésen kívül zeneszerzéssel is foglalkozott. Főleg indulókat írt. Ritkán adódott alkalma, hogy kedvtelésének, a kertészkedésnek, a gyümölcsfák ápolásának hódoljon.

1945-ben, egy szeptemberi vasárnapon a pécsszabolcsi bányász zenekar háromtagú küldöttsége kereste fel otthonában, hogy tolmácsolja a zenekar tagjainak óhaját; legyen a karnagyuk. Gorrieri Ferenc a meghívást elfogadta és néhány hét múlva átvette annak a zenekarnak az irányítását, amely most ünnepelte fennállásának 50 éves évfordulóját.

Tizenkét, muzsikát kedvelő bányász alakította meg a pécsszabolcsi bányászok fúvószenekarát. A szükséges hangszereket a zenészek vásárolták még összekuporgatott pénzükből. A próbákat egyik társuk lakásán tartották. Kezdetben csak bányásztemetéseken szerepeltek. A telepiek körében tisztelet övezte ezt a „fúvós-családot”, mely később nemcsak gyászaikra adott gyógyírt, hanem megszépítette a vasárnapokat és a hétköznapokat is.

Az I. világháború rövid ideig megbénította a zenekar munkáját. 1918-ban ismét megszólaltak a rézhangszerek a bányászok ajkán. 1919 tavaszán az Árpád-tetőn lévő demarkációs vonalon, hangszerükkel együtt átszöktek a vörösökhöz. Tagjaiból tevődött össze az 5. pécsi vöröszászlóalj zenekara.

Kedvüket, szorgalmukat, helytállásukat a későbbi évek folyamán sem tudták letörni. Szaporodtak az évek, a zenekar létszáma növekedett, de patrónusa, gazdája nem akadt. Csak 1938-ban vette kezébe a zenekar ügyét a DGT és biztosított anyagi támogatást működéséhez.

1945-ben megváltozott viszonyok és körülmények között láttak újból munkához. A karmesteri dobogón a meghívott karnagy Gorrieri Ferenc állt. Sikeres szereplések sorát jegyezhatték fel a zenekar emlékkönyvébe. Sok felé jártak. Fővárosunk közönsége is megismerhette a pécsi bányász zenekart, mely több alkalommal kapott meghívást május elsejei felvonulásokra Budapestre és adott térzenét a város különböző pontjain. Nemcsak a szereplések száma emelkedett a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején, hanem a tagok száma és a művészi színvonal is. Az utánpótlást – mely karnagyuk érdeme volt – az ifjúsági, úttörő zenekar biztosította.

Két zenekar tartott hetenként próbát a Puskin Művelődési Házban, ahol kényelmes otthonra találtak az idősebb és fiatalabb zenészek egyaránt. Feri bácsi volt mindig a legpontosabb. Szerette a rendet. Szigorú karmester hírében állott, de jószágáról is ismert volt. Ragaszkodással beszélt a zenekar tagjairól, a bányászokról. Mindenki ismerte őt Szabolcsra. Azt mondták róla: igazi muzsikus, mert bele is betegedne, ha nem vehetne kottát a kezébe.

Kottákkal a hóna alatt ment esténként a művelődési házba. Próbákra, szereplésekre.

Népművelő volt. Aki keze alá került megtanulta szeretni a zenét és megtanult muzsikálni. Sok zenészt nevelt. Azok a tanítványai, akik elkerültek Szabolcsról, megtalálhatók Baranya, Tolna, Somogy megye fúvószenekaraiban.

Nemcsak akkor volt bányász, amikor magára öltötte az egyenruhát.

Az 50 éves pécsszabolcsi bányász fúvószenekar ma 63 tagú. Amit az elődök elkezdtek és az édesapa folytatott, azt fia, ifjú Gorrieri Ferenc építi tovább. Édesatyjáról azt beszélték a szabolcsi bányászok, hogy muzsika nélkül nem is tudna élni...

VÁRNAI FERENC

Komoly feladatra vállalkozott: megmenteni a jelen és jövő számára a múlt értékeit. Kezdetben megmosolyogták, megszállottnak vélték, amikor mindig megjelent azokon a helyeken, ahol földgyalu vagy kotrógép túrta a földet s leste, hogy mi fog előkerülni a gépek sarujából, vagy a kubikusok ásói alól. Ma, más szemmel nézik az emberek, hisz a mai Komló új épületei alól, az ősi település padlásairól és lomtáraitól, a völgyet szegélyező hegyoldalakból ő tárta fel Komló múltját, földtani leleteit.

S mind erre szerényen csak így emlékezik Kutnyánszky József, a komlói múzeum létrehozója:

– A város olyan rohamosan épült, hogy a múlt értékeit egy-kettőre belepte volna a feledés. Valakinek meg kellett mentenie, megőriznie az emlékeket. A múlt sok mindenre tanít. . .

S nem véletlen, hogy ez a valaki éppen ő volt. Már gyermekszerelem fűzte a históriákhoz. Dombóvári kisiskolás korában fantáziáját felgyújtották a Dombói Pálról szóló romantikus regék s szabadidejét a dombói várromok s a Gizella királyné birtokához tartozó Dáró-vár kutatásával töltötte. Osztónös, játékos megnyilatkozásai voltak még ezek a későbbi tudományos kutatóinak. Felnőtt szerelme, felesége révén már a kőzetekkel és ásványokkal is kapcsolatba hozta.

Derűsen emlékezik arra az időre, amikor még mint udvarló járt az Erdélyből ideszármazott régi aranybányász családhoz s az ódivatú vitrinekből nippek és porcelánok helyett nagy meglepetésére ásványok, kőzetek incselkedtek vele.

Csoda, hogy a családon keresztül megszerette őket is és lelkes gyűjtőkké vált?

A családi gyűjtemény később a helyi leletekkel annyira felduzzadt, hogy tárolásához már megfelelő helyiségre volt szükség.

– Meg holt anyag maradt volna, ha nem mutatjuk be az embereknek – summázta a lényegét, amire közben az illetékesek is rájöttek. Azonban nagy problémát jelentett 1954-ben Komlón a lakás. Minden forrt, mozgásban volt, jöttek a munkások s az építkezés gyors üteme sem volt képes fedezni a lakásigényeket. Nagy szó volt, hogy az év márciusában mégis egy lakóház emeletén először csak két kis szobában, de mégis helyet kapott a gyűjtemény.

Azóta tíz év múlt el, a gyűjtemény kilépett gyermekcipőjéből, múzeummá fejlődött, új – igaz, hogy még mindig csak szükségmegoldást jelentő – elhelyezésben, komoly leletanyaggal várja az érdeklődőket. S az a tény, hogy eddig több mint harmincezren látogatták, élénk bizonyítéka létjogosultságának s annak a tudásszomjnak, mely a szocialista város lakóit jellemzi.

Komló nemcsak bányaváros, hanem iskolaváros is s ez fokozta jelentőségét. Itt nő, bontogatja szárnyait a jövő bányásznemzedéke. Az általános iskolákon és a gimnáziumon kívül nagylétszámú vajtartanuló intézet, bányaiipari és bányagépipari technikum is működik. Ha valakinek, úgy ezek tanulóinak igazán sok hasznot jelenthet a múzeum, mert amit az iskola nem tud számukra bemutatni, azt ott eredetben láthatják. Közel kétezer darab ásványt, kőzetet és ősmaradványt őriznek a vitrinek, köztük gyönyörű kristályokat, a mészpátnak, rézércnek nyolcszáz féle változatát, ametisztet, ritka vegyesásványt és Komló méhének legnagyobb kincsét – fekete gyémántot.

Az „Iparilag hasznos kőzetek”, „A kőszén keletkezése”, „A kőolaj című kiállítási egység rendszerezettségével, dialektikus felépítésével különösen sokat tehet a szakműveltség emeléséért. Rendkívül sok munka, utánjárás eredménye a maga nemében páratlan értékű bányavilágítás fejlődését bemutató, több mint ötven tárgyból álló lámpagyűjtemény. Zöme még a bányászat őskorából való, házilag készített mécses, melyet mint tabernákulumot adtak nemzedékről nemzedékre a családok, hogy végül közkinccsé válhasson.

De a komlói föld nemcsak ásványokban, tárgyi leletekben gazdag. A kenderföldi iskola építkezésénél mammut maradványra bukkantak. A fiatal, bébinek számító őszállat agyara és csontjai csodálatot keltenek a nézőben. Egy másik tárlóban

kelta fegyverek, Ulászló és II. Lajos korából származó ezüst dénárok sorakoznak katonás rendben. S mellettük mindjárt a harsogó jelen: felszabadulásunk után rendszeresített érmek és kitüntetések gyűjteménye. Óriási anyag ez, fáradságos összegyűjtéséről egy levelekkel tömött hatalmas dosszié tanúskodik. Értékét majd az elkövetkező századok mérik fel, amikor a rohanó élet túllép rajtuk s már ritkaságnak számítanak.

Most már ezt, a jelen és a múlt viszonyát is egyre többen és más szempontból veszik figyelembe. Még évekkel előbb szőszoros közelharcot kellett vívni az építőkel minden egyes relikviáért, ma ők azok, akik jelentik, ha valami értékes leletre bukkantak s nem veszik akadékoskodásnak, ha emiatt munkájuk esetleg késedelmet szenved.

Mi ez, ha nem az új típusú ember megváltozott gondolkodása, új értékelmélete a tudomány és kultúra értékeiről? Vagy hova sorolhatók azok az adományok, melyekkel állandóan gyarapszik a múzeum állománya? Wein Györgynek, a szénbányászati tröszt főgeológusának, Káposztás professzornak, Kutnyánszky Józsefnek és a többi névtelennek az a gesztusa, mellyel életük fáradságos kutatásának eredményét – értékes magángyűjteményüket – a múzeumnak, a közösségnek adják? Vagy a bányász összefogás szép példája, midőn a tíz bányatröszt 1958-ban megülte a múzeumnak a területükön található jellegzetes ásvány – földtani gyűjteményt? A múzeum berendezési tárgyai is társadalmi munkával készültek. A költségvetési összeg másra, fontosabbra kellett, a tárlókat a múzeum barátai készítették otthon, szabadidejükben.

De sok más tanulságról is beszél a múzeum fejlődése, élete. Arról is, hogy a bányászember nemcsak a horizontot kémleli, szeret visszapillantani múltjára, – még ha keserves volt az, akkor is. Talán mert igazolást keres arra, hogy az életben a hősi erőfeszítések sohasem hiábavalók, talán mert a visszatérő emlékeknek fiatalító varázsa van, vagy mert a história tanít s tanulni öregkorban sem szűgyen. Akárhogy is van, de sok a nyugdíjas bányászlátogató s ezek órákat töltenek el a Komló múltjára vonatkozó oklevelek, bánya-adománylevelek, munkásmozgalmi dokumentumok előtt, újólág és újólág megcsodálják Komló 1800-as évekből származó kalodáját, községi dobját, pecsétnyomóit és más helytörténeti emlékeit. Egy nagyon koros, jární alig tudó bácsika vásárlható délelőtti rendszeres szórakozása, hogy ülve, székét csúsztatva közlekedik végig a helyiségeken egyik látnivalótól, a másikig; szinte betéve tud már minden szót, ismer minden tárgyat, távozáskor mégis hálálkodva emlegeti, hogy mennyi mindent tanult.

Különösen sok ember xérét mozgatta meg a múzeumnak az Új Komlóban közölt cikksorozata, melyben Kutnyánszky József a legrégebb bányászcsaládok történetéről, a 48–49-es szabadságharcban résztvevőkről, a török világot átvészelt családokról, a munkásmozgalmak veteránjairól emlékezett meg. Mint zsilipen a víz ömlött egyszerre a késői leszármazottak visszaemlékezése. Mindenki tudott valami újabbat, valami kiegészítő adalékot a közleményekhez, mindenki egycsapásra kutatni kezdett családjá és lakóhelye múltjáról. Még Németországból is érkezett visszhang. Egy komlóról elszármazott levélben érdeklődött arról, hogy a Mária-Terézia korában betelepült családja Németország mely részéből vándorolt be hazánkba. Hasonló lázas érdeklődés kísérte a központi legényszálláson rendezett múzeumi szellemi vetélkedőt is, melyen több mint négyszáz bányász mérte össze tudását a régészet, hely- és bányatörténet, valamint a geológia különböző területén.

Egyre távolabb gyűrűzött az érdeklődés a múzeum körül. Az aktív barátokból honismereti kör alakult mintegy negyven taggal, akik már rendszeres gyűjtőmunkát vállaltak s bejárták egész Baranyát. Tíz hónapra kidolgozott programjukban a megye múltjára, a bányászat fejlődésére vonatkozó anyag felgyűjtése szerepelt s nagy lelkesedéssel merültek munkájukba.

A múzeum tehát megoldotta legszebb feladatát: zárt gyűjteményből kilépett az emberek sűrűjébe. Komló életében elevenen ható művelődési tényezővé vált.

Íme, így hatott a tárgyakba merevült történelem és tudomány a közösségre s így fejlesztette a közösség ereje élő erővé a holt anyagot.

LIPPENSZKY ISTVÁN

VASAS ÉS SARLÓS

(Középkori vashányászat Pécs környékén.)

Pécs környéke ma szénbányáiról nevezetes, az Árpádok korában vashányászatát említik a források.

A *Vashegy* tövében épült pécsváradi monostort, alapítólevelének tanúsága szerint, István király többek között 20 vastermelővel és 10 kováccsal is megadományozta. Helyesen ismerte föl már a régebbi történetírás is ebben az adatban a vaskohászat és a kovácsmesterség közötti munkamegosztás tükröződését. Nem tudunk meg viszont a pécsváradi alapítólevélből semmit sem arról, hogy mikor kezdődött és meddig tartott a mecseki vastermelés, sőt az idők folyamán az is kérdésessé vált, hogy az alapítólevélben foglaltak milyen időpontra vonatkoznak.

Az oklevélkritika kimutatta, hogy az 1015-re keltezett pécsváradi alapítólevél István király pannonthalmi és pécsi alapítólevelének felhasználásával a XIII. század elején (1228 előtt) készült hamisítvány. A benne foglaltak tehát a XIII. század eleji állapotoknak vagy igényeknek felelnek meg. Kérdés, ennek ellenére nem őrzött-e meg az oklevél a korábbi viszonyokra vonatkoztatható adatokat is? A pécsváradi monostor kétségkívül I. István alapítása; így érdemes megvizsgálni, nem lehet-e a mecseki vastermelést István király korára visszavezetni.

A pécsváradi alapítólevél, bizonyára a hitelesség látszata érdekében, a monostort a XIII. század elején már régiesen ható „a Vashegy tövében” helymeghatározással jelöli. Pécsvárad „ad radicem Montis Ferrei” nevét megtaláljuk a XI. század utolsó negyedében keletkezett Szent István Nagyobb Legendájában, s ezen az alapon határozottan állíthatjuk a Mons Ferreus elnevezés meglétét I. István idejére is. De vajon bizonyítja-e ez az elnevezés a mecseki vaskohászatot? Történeti irodalmunk álláspontja ebben a kérdésben nem egyöntetű. Wenzel Gusztáv, Magyarország bányászatanak kritikai története c., 1880-ban megjelent könyvében a pécsváradi Mons Ferreus nevében nem a XI. századi vashányászat bizonyítékát, hanem a római kori – közelebről nem ismert – pannóniai bányászat reminiscenciáját látta. Az újabb szerzők, így már Acsády Ignác is, a Vashegy nevét az árpádkori vastermeléssel hozzák kapcsolatba. A legutóbbi években Gállos Ferenc vetette föl a gondolatot, hogy a Mons Ferreus egy honfoglalás előtti szláv vagy avar népnyelvi elnevezés fordítása lehet, s Györffy György az Árpádkori Magyarország történeti földrajzában I. kötetében meg is találta ezt a Zselic névben, amely „hajdan nem korlátozódott Somogy megye erdős hátságára, hanem ez volt a neve a Baranya és Tolna határán elterülő erdős hegyvidéknek Pécsváradon túl kelet felé is”. Ha pedig a Mons Ferreus a szláv Zselic (vö. železo „vas”) fordítása, akkor nyilvánvaló a mecseki vaskohászat honfoglalás előtti szláv eredete, s nyilvánvaló az is, hogy a szláv elnevezést nem fordították volna latinra a XI. században, ha értelmét a helyszínen folyó vaskohászat meg nem világította volna.

Baranya megye már a X. században az Árpádok uralma alatt volt. Ennek emléke többek között a ma már Pécs városához csatolt Árpád község neve is. Nem találunk viszont Baranyában Vasvár helynevet, holott a X. századi Magyarország régészeti felárt vastermelő vidékein, Vas megyében és Észak-Borsodban volt egy-egy Vasvár is (a mai Vasvár község a Rába mellett és Vasvár-pusztá Ózd közelében), valószínűleg a vastermelés két adminisztratív központja. Ezért arra kell gondolnunk, hogy a mecseki vastermelés – legalább is Nyugat-Magyarországhoz és Észak-Borsodhoz képest – nem volt jelentős. Emellett szól az is, hogy István király a mecseki vashányászatot lényegében a pécsváradi monostornak adományozta.

A pécsváradi alapítólevélben említett vasasok és kovácsok a legnagyobb valószínűséggel a *Kovásséde* helynévhez kapcsolhatók. Ez a település az alapítólevél átirataiban Konas sede és Kowased alakban szerepel, másutt nem említik. Határjárása alapján úgy látszik, hogy a mai Vasas területén fekkent. Véleményünk szerint a Ko-

vásséde névalak a Kovácsséde romlott változata, s mai magyar nyelven Kovács-patak-ot jelent. Így a Kovácspatak kapcsolata Vasas faluval különösen sokatmondó.

A ma már ugyancsak Pécshez csatolt *Vasas* helység okleveleinkben a XIII. század végén tűnik fel, az itt feltárt temetőben előkerült pénzek tanúsága szerint azonban már a XI. században lakott terület volt. Vasas nevét a történészek és nyelvészek a pécsváradi alapítólevél „tributarii ferri” kifejezéséből vezetik le, s „vassal adózók” településének magyarázzák. Bizonyára ilyen eredetű a Gömör megyei Vasas-pusztas is, amelynek határában a XIV. században egy Vasvölgy és egy Vasasvölgy nevét jegyezték fel. Az -s képző más koraközépkori helységneveinkben is nem egyszer az ott élő népesség szolgáltatási kötelezettségére utal. Véleményünk szerint a helyneveknek ebbe a csoportjába tartozik a Pécstől délkeletre fekvő Sarlós (ma Magyarsarlós) is.

A veszprémvölgyi apácázárda görög nyelvű alapítólevele szerint István király nekik adományozta többek között *Zalesei* helységet is, amely a görög oklevél 1109. évi latin nyelvű megújításában már Serlous, későbbi forrásokban *Sarlós* nevet visel. A *Zalesei* nevet Mikos József Zseleszinek olvassa és a Zselic tájnévből vezeti le. Bár ez a szómagyarázat vitatott, a történeti érvek mellett szólnak. A veszprémvölgyi apácák ugyanis 1224-ben – tehát a mecseki vaskohászatra utaló pécsváradi alapítólevél hamisítása körüli időben – itteni birtokukat bérbeadták a pécsváradi apátságnak „bányáival együtt”. Hogy milyen bányák voltak Sarlóson, az oklevélből nem tűnik ki, de a falunak a vaskohászokkal és kovácsokkal rendelkező pécsváradi apátság számára történt bérbeadása, Vasas közelsége, és mindenekelőtt magának Sarlósnak a neve azt sejtetik, hogy olyan bányákat kell itt keresnünk, amelyekben sarlók nyersanyaga található. Úgy hisszük tehát, hogy *Zalesei* -Sarlós eredetileg vastermelő, sarlókészítő, és ezzel adózó falu volt.

A vastermelés Pécs környékén ezek szerint még a honfoglalás előtt kezdődött, s a Mons Ferreus (Vashegy), Kovácséde, Vasas és *Zalesei* -Sarlós helynevek bizonyosága szerint a XI–XIII. században is fennállt. További sorsáról nincsenek adataink, de miután a mecseki bányászat történetét feldolgozó Babics Andrásnak sikerült 1464-re a pécsváradi apátság vasércbányászatát valószínűsíteni, nem lehetetlen, hogy egészen a török hódításig fennmaradt. Bővebb adatok nyilván azért nem maradtak róla, mert csak a helyi igények kielégítésére szolgált.

A Pécs környéki középkori vasbányászatról fennmaradt adatok tudományos jelentősége igen nagy: ezek a legrégebbi írott forrásai a magyarországi vastermelésnek. De értékesek ezek az adatok a mecseki bányavidék történeti múltjának megismertetése szempontjából is. A pécsi szénbányászok középkori előfutárai vasat termeltek ezen a vidéken, nyomaik a honfoglalás előtti időkig követhetők.

HECKENAST GUSZTÁV

Erdélyi József:

CSILLAG ÉS TÜCSÖK

Költői életművön, költői egyéniségen fejlődésnek és állandóságnak, egységnek és sokféleségnek, vagy – Goethe mondja – marandóságnak és változásnak sajátos, egyéni szintézisét szoktuk érteni. Benne a folyton módosuló problematikát, a témák sokszínűségét az alkotói személyiség azonossága, a stílus – Szauder József szavával – „személyes verete” a nem változó látásmód végigvonuló közössége fogja félreismerhetetlen, szerzőjét mindig eláruló egységbe, egyes szakaszainak önismétlő egymásbamósódásától viszont a költői univerzum néha önön ellentétébe is átcsapni képes örök variálódása óvja.

Megőrizheti-e a költő a változó világtól érintetlenül, akár azzal szemben is alkotói magatartásának alapvonásait anélkül, hogy ihlete kopottabbá, hangja fakóbbá válna: a legnehezebb kérdések egyike. A Csillag és tücsök, Erdélyi József új verseskötete mindenestre a negatív, tagadó válasz felé hajlóknak igazán látszik megerősíteni.

Francia ösével szemben éppen nem urbánus műveltséggel s kevésbé hetykén, annak mélységeit is nélkülözve, inkább valamiféle paraszti dacos-kesernyős-szomorkás magyarsággal, egy bihari Villonként tört be, vagy negyven esztendeje az irodalomba: kortársai, nem egész két évtizeddel azután, hogy a népies irodalmat, magát Petőfit megtagadva kerültek a modernségnek, a közvetett művésziességnek büvörébe, talán a mozgalom elfáradásának is jeleként, szemléletének közvetlenségét, hangjának frissességét, képépítésének természetességét, lírájának népiességét, egyéniségének dinamizmusát ünnepelték.

Első köteteit, azoknak legjobb darabjait nem annyira valamilyen kiépített világnézet köti össze, s tán mégkevésbé, a darabok tematikai közössége; Erdélyi világlátása inkább a népdalok mindenütt témát lelő kontemplativitását idézi, verseit hangütésük hangulatviláguk azonossága rokonítja egymással.

Az Ibolyalevél, a Világ végén poétájában tehát leginkább egy alkotói magatartást magasztalt az irodalmi közvélemény; a Csillag és tücsök ezt a naiv frissességet kísérli meg újra reprodukálni.

Tematikája első tekintetre kevés változást mutat: talán csak a szemlélődő attitűd létrehívta tarkasága színeződött tovább a szétszórt

emlékeket felelevenítő s e mintegy háromszázlapos kötet jórészt kitevő költemények tömegével. Ezeknek s hihetőleg hatásukra a versek zömének dikciója azonban, úgy tesszük, hátrányukra alapvetően megváltozott: mindig is valamennyire karakterisztikus, ám egyértelműen lírai fogantatású emlékező jellegük immár különböző ürügyek megszólaltatta mesélgetéssé módosult, epikusabb vagy kifejezetten epikus építésűvé váltak, anélkül persze, hogy bármelyiknek is egésze a líra műfajhatárait átlépné. Pedig emlékezetes kötetek alapján – riasztó egyenletlenségük közismert, emlékezetessé éppen nem valamilyen artistikus kiteljesedés, töretlenül magas művészség, hanem a legjobb költemények, a hangütés újdonsága tesszik őket – egy „abszolút líraiság” megtestesítőjét, zavartalanul dalszerű költészet alkotóját véljük benne – s joggal – felfedezni.

A legtisztább hangulatlíra az övé: – versei – kis túlzással írjuk ezt – szinte csak ürügyek e, a körvonalazott magatartás inspirálta egyféle hangulat közvetítésére, nagy részük – még mindig indulásról szólván – jellegzetes módon, első személyben megszólaló kitörés vagy helyzettdal. Képalakító művésze is a pillanat, a lírai pillanat megörökítésekor remekel: költőjükre oly jellemző eredetisége titkát alighanem a magyaros ritmus, a népies elemek és hangvétel és valamilyen modern líra-élményt sejtető képzettársítások egymásbairizálódásában kereshetjük. Mert hiszen a népiesség fogalma – hadd jegyezzem meg ezt közbevetőleg – nem a szájhagyomány révén mindennemű szubjektív színezetet lekopatató kollektív személytelenség alkotásainak eleve reménytelen utánzását jelenti, hanem inkább az egyéniségen átszűrő hagyományrendszerének fokozott mértékű, súlyt adó felhasználását.

Új kötetébe legnagyobb sikerrel, úgy tesszük, Erdélyi ezt a kiérlelt képépítést mentette át: a Csillag és tücsök talán legszebb nyolc sora mellé

„Ott ült a gyöngybagoly a porban;
két szeme két szép telehold;
világosbarna tollbundája
tetőtől talpig tele volt, –
úgy tele volt fehér pettyekkel,
mintha gyönggyel, mintha az éj
minden csillaga rászállt volna, –
csillagbundás betyárvezér...”

Gyöngybagoly

odakivánczik a Somogyország mesemotivumának mítikus perspektivatágítást varázsló versszaka is / „Somogy-Csurgótól Szigetvárig / annyi a nyárfa, az öreg, / sugármagas, mint egy nyárfákká / varázsolt óriássereg” / s idézhetjük még a Talp lezárását is / „... s varjak lepik a hantokat, / falják a férgek; / hátuk sötéten türközi / a magas kék eget...”, – de ilyen képeket ha nem is a régi gazdagságban, még szép számmal találhatunk a kötetben. Kisebb terjedelmű verseskönyvet ezekre gondolva bizonyára egészében szépnek minősítenénk, s kétségtelen az is, ha valahol, úgy e költeményekben sejlik fel a régi magatartás egy megújított formájának s kifejezésének lehetősége: az Upupu, a Szél, a Téli élet poétája egy mesélőkedvű öreg pátosztalan természetességével próbál a természettel, emberekkel, állatokkal együtt lélegezve, róluk derűs fölénnyel dalolgatni:

„... meztláb is, hogy ott haljak meg,
fehérhajú-szakállú vén,
közel ahhoz a vén fahidhoz,
egy szép nyárfa tövén...”

Fehér nyárfa

Az aránytalan s meggondolkoztatón kevés számú, hibátlanak nevezhető versek mindegyike e magatartás jegyében fogant: a Víz és villám halványan szürrealisztikus meséje is, a Keresztelő János már-már látomássá patetizálódó fatönléírása is, s ennek megszólalása a Csillag és tücsök alighanem legszebb verseként tisztelhető Énekek éneke is, melyben a népiesen elzendített bibliai képeket régi költészetünket idéző archaizálás patinája vonja be.

Számukat, hanem is sokkal ugyan, de bővíthetnénk még; körükből nem egyet elrontott sorok zárnak ki, mint a Téli élet-et például a szinte képtelenül rossz „Életet látni élet és öröm”, a költemény hangulatából, színvonalából egyébként kirívó sora, vagy mint a fentebb idézett képeket tartalmazó versek mindegyikét, hasonlóképp az egy képből megrendítő vízióvá kibomló, ám sok henye sorral gyönggített Vakokhoz, hanyagabb részek okán kell elmarasztalnunk. S nem egy olyat is említhetnénk, hol a jól sikerült kép, ércként, csak felvillan üresen kongó sorok meddőjéből.

A Csillag és tücsök egészére, sajnos, első sorban ez utóbbiak jellemzők, tömegük ez, az átlagosnál jóval terjedelmesebb verseskönyvben egész költeményeket, sőt költemények tucatját árasztja el.

Árulkodók már önmagukban – még mindig a jobban, vagy jól sikerült alkotások körén belül maradván – az elrontott sorok s részletek is: csaknem mindegyiknek, így a Téli életből idéztetnek is, a Szél lezárásáé is közös jellemzője, hogy valamiféle tanulságot

összefoglaló kommentálgatással, az alkotás egészétől idegen hangütéssel töri meg a kiépített hangulatot.

Ez a magyarázgató hanghordozás számos költeményben már csaknem kisiskolások számára rit tanművek okító együgyűségévé sülyed, vagy legalábbis azokra emlékeztet. Illusztrációul sajnos, igen sok példát sorolhatnánk: a legkirívóbb talán a szinte önnönmagát parodizáló Mozgósításból adódna:

„Megfontolta-meggondolta,
s hadat üzent Ferenc Jóska,
hadat a Kis Szerbiának
háborút a fél világnak.
Ment a levél, a behívó
a parancs, a mozgósító;
jött a vonat, – fuccs a béke, –
s ment az ország minden népe.”

s ha ezt, még készek lennénk valóban gúnyként elfogadni, a Hintóról ezt már semmiképpen nem tételezhetjük fel (a zárószakasz: „Főbűnkről, hogy a népet / nyúzzák, fosztogatják, / mit sem tudtak, hát nyugodtan / továbbgyakorolták. / Ha egy szóval a plébános / említette volna, mehetett vón üres kézzel / s gyalog a pokolba...”), s idekivánczik az Osztályharc csattanója is – „Nem mi kezdtük az osztályharcot, – / századok óta folyt, / felülről, és ami kitört belőlünk, / századok óta forrt...” –, egyhelyütt megtudjuk, hogy „áldott állapotát a szöke / titkolta amíg lehetett, – / nem volt a kastélyban megértés, / belátás, emberszeretet”, – de kár lenne folytatni, a kötetet csak felületesen lapozva is meghökkentő bőségen lelhetni hasonló részeket, sőt verseket.

Ezeket azonban, a félresikerült sorokat is belevéve, értékelhetnénk még költői hanyagság jeleként csupán, a szelektáló éberség kihagyásaiként, az Erdélyre mindig jellemző egyenletlenség újabb megnyilvánulása gyanánt könyvelve el őket.

Ilyfajta antinómiák, végre is, majd minden kötetét jellemezték; Szabolcsi Miklós a Világ végén sokhelyütt balladai intonációjú – és tömörségű! – versei mellett egyiket, Az envém címűt még az irodalom köréből is kizárja, egyenesen slágernek nevezi. Ám a Csillag és tücsökben kérdéses az is, van-e e félrefoqáshalmaznak – akár csak mennyiségileg tekintve – legalább egyenértékű ellensúly, míg a kötet egészének nézőszögéből e hibásorozatot tünetként látjuk csupán, a hangnem, a tartás alapvető bizonytalansága áruló s kirívó tüneteként.

Az ifjú Erdélyi költeményeit, végső soron, egységbe fogta a rosszul sikerülteken is át-sugárzó magatartás közossége: ez új kötet egészének legriasztóbb tulajdonsága egy ilyfajta, vagy valamifajta belső kohézió csaknem teljes hiánya. Legnagyobb részükben az alko-

tást létrehívó indulatot nem érezzük, epikus színezetük ihletetlenséget takar, az alkotás alkalmi verselgetéssé süllyed. A hosszabbak közül nem egy érezhetően kicsúszik a költő kezéből, ötleteken, rimkényszereken s kinrimeken át bukdácsolva válik egymásalá írt sorok és szakaszok egy-egy jobb képet is óhatatlanul elmosó, széteső halmazává. Néhány versét, számos strófáját és sorphátját pedig e kötetben is a líra területén kívülesőnek érezzük: így a Halpénz például inkább csak kiroki, mint költemény, egyes versrészleteknek pedig alighanem inkább kupléban, mint lírában szánt alkotásban a helyük. Népiessége valamiféle abszolút természetességet próbálván megvalósítani, ama motiváló-szinadó egyénítés hiányában, egyszerűen lapossá, hangja élettelenné, parlandozerűvé válik – „Fehér virága csupa szépség / és tisztaság, nincs semmi kétség” olvassuk egyhelyütt, s másutt: *Avassynak* írták a nevüket; / *Avasinak*, helyesen írom én; / név, név, nemesi, vagy nem nemesi; / s ez az én versem, ez a költemény” – soraiiban, nem család, nem ámitás, már valóban semmi költőiség nincs.

Alkotásainak jórésze – líráról lévén szó, legvilágosabban nyelvében, stílusában észrevehetőn – még eredeti tematikájú verseit is (Mithra, Dániel) elárasztó közhelyekre, általánosságokra épül. Jelzős szerkezeteinek zöme csupa semmitmondó klisé: „szent seb”, „virágos legelő”, „tűnő nap”, „jó édesanya”, „széles dűlő”, „jőszagú virág”, „ezüst palást” (ti: a holdé), „esti szürkület” és hasonlók tömege sorjázik egymás mellé, az Almaevőben a különben szép kép után a hit-remény-szeretet hármasságát is felfedezhetjük – „öt kis levél, / ötágu zöld csillag ül benned, / hisz vall remél örök szerelmet, / s az benned él” –, az „úgy sirt a vágy barna szemeiben” sor (Sólyom Jóska) ríktó giccs, közeljár hozzá a Zálog és kezesség lezárása is, s az teljes egészében – a „szent seb” onnan való, „boldog rab”-tól, „halkuló szív”-tól, „halóporom”-tól és más efféléktől kísértén – a hazához írt nyitóvers, a Rabság című is.

Felszemes lenne, kár lenne tovább folytatni. Ismétlem: szigorúbb válogatással, terjedelmét mintegy felére csökkentve a kötet összekepe sokkal kedvezőbb lett volna, noha úgy hiszem, valamennyire e képzelt verseskönyv is a költő lírájának megkopásáról árulkodna. Ebben a formájában azonban a Csillag és tücsök elsősorban kétségtelenül egy indulatban, indulati töltésben meggyöngyült magatartás sikertelen reprodukciója, költeményeinek javarésze egyszerűen ihletetlen alkotás, Erdélyi mindig kifejezetten hangulati lírája pedig sosem volt oly természetű, hogy ezen rutinja átmenthetné.

A felöltött magatartás belső indulata gyöngülésének, az alapvető ihletetlenségnek eredményei kötetének minden rétegen, a szemléletmódtól a jelzőhasználatig végigvezethető hibái, ennek eredménye, hogy verseskönyvének zömét nem kifejezetten rossz, de jellegtelen versek adják, hogy lírája, szép alkotásait is csaknem feledtetőn, magyarul szólva, unalmas. S alighanem ennek tudható be mostani költészetében érték és tematika oly sajátos viszonya is. Fiatalkorának indulata az egész nemzetre ránehezülő problémáknak súlyát volt képes elviselni, azokat művészen megszólaltatni; vesztett lendülete ma képtelen erre.

Ha remekel – mert remekel néhol – úgy egy önnön határait tisztelő kismesteri líraiság területén belül marad, hol megőrzöt, sőt korának higgadt derűjével és alkotómódszerének kiérlelttségével gazdagított erényei továbbra is tündökölnék: ama hibátlan versek és a meddőkből kicsillanó ércék még az itt is sok jelentéktelen, sőt rossz vers ellenére, ezt bizonyítják. Ha viszont ennek körén túllépve nagyobb lélegzetű és fontosságú témának súlyát vállalja magára, ihletetlensége teljesnek tetszik, téma és magatartás szinte végletes elletete – az ügyesen megfogott Irigység nyolc soros pillanatképén kívül – erényeit visszafogva minden ilyen alkotását egyszerűen képtelenül rosszá süllyeszti.

Jóslgatni, kritikában, meglehetősen kockázatos: e költői pálya fordulatait a legtöbb esetben csak az utókor számára tetszenek oly magátólértetődőknek, kortársakra inkább a meglepetés erejével hatnak. Hadd idézzek fel azonban egy ma is elgondolkoztató proféciát: vagy három évtizede Németh László a majdan epikaivá lehiggadó és táguló Erdélyiben egy magyar Kalevala, egy nagyobb kompozícióba rendezett népköltészet megteremtőjének ígéretét látta. Igaz, ennek a Csillag és tücsökben kevés jelét lelhetni, – ám ez alighanem Erdélyi legrosszabb verseskönyve, benne eleddig példátlan arányban és mértékben fokozódtak fel és terjedtek el a költő hibái, a megelőző 1959-es kötetnek, az Aranyménesnek összekepe – nagyobb kihagyások nélkül is – sokkal kedvezőbb. Ezért remélhető hát, hogy jelenlegi válsága csak átmenetinek fog bizonyulni. Annyi bizonyos, hogy a vágyott, itt-ott felcsillantott magatartásában, az öregség derűjével és a népiesség közvetlenségével, frissességével, intellektuális terhektől ment dalszerűségével verse formált világszemléletben valóban nagy lehetőség rejlik, talán a legnagyobb Erdélyi egész oeuvrejére gondolva is.

Pór Péter

Somlyó György:

SZEMFÉNYVESZTŐ FÜGEFA

Ritka eset, hogy egy költő azzal mondja a legtöbbet, amit kérdez; amit ismereteinken túl kutat, aminek csak irányát sejtí. Am kérdezni sokfélélt lehet, a kérdések minősége legalább olyan jellemző, mint a válaszoké. Somlyó György kérdései, gondolati erőfeszítései új tartalmak kibontakoztatására azon az emberi szinten támadnak, mely intellektuálisan is, költőien is a legmagasabb. Olyan új tudáslehetőségeket ostromol, melyeknek a sejtéséhez is nagyon sokat (talán minden lehetőség) kell tudni a világról. Kérdéseivel ki-röpül a Föld nehézségi teréből, s míg irigyl az űrhajók irányításának fizikai pontosságát, izgalmas erőfeszítéseket tesz a gondolatok, emberi tartalmak űrtalálkozásának tökéletesebb megvalósítására. Költői magatartása cáfolva bizonyít a családott dantei felkiáltás mellett: „Ó, Emberfaj, pedig röpnél lettél.” (A sort egyik legszebb verse elé mottóul írta.)

A művészetben minden igazi érték a hagyományok értelemmel és győtrelemmel kimunkált köveire támaszkodik, nem pókfonalon ereszkedik az égből. Somlyónak a legtávolabbi emberi-költői horizontot tapogató gondolatai is a múlt nagy értékeiből ívelnek fel. Mély rokonszenv, sőt rokonság köti össze a déli napban leveleit tőrő fügefá életével, ahogyan az a végtelen múltból a végtelen jövőbe megy a maga egyszerű, magátólértetődő életfolyamatában, hivalkodás nélkül kapcsol össze minden előzőt minden következővel. A rövidéletű ember szeme káprázik tőle, de a társadalmi tudás előtt nem titok, bizonyosság. A világ alapvető rendjét, az élet megállíthatatlanságát jelenti.

„Agyamra mérve az egész világ van,
s a világon túl még ezer világ.
Ki járt végére már, hány milliárd
fényév szorong a szürke-állományban?

Amputált tag helye: sajog a távol –
világ, nem nekem, *belőlem* hiányzol,
kezem India, lábam Afrikák.

Mennék – csak előbb egy életen át
nézném e szemfényvesztő fügefát,
ahogy világot varázsol magából.”

(Utóirat)

Somlyó tudatosan vállalja a fausti gondolat örökségét minden merészségével. Megkísérli végére járni a sok ismeretlenbe vesző útnak.

Arezzoban Piero della Francesca képe előtt áll, késő utód egy nagy előd korszaknyitó alkotása előtt / „Te, aki újszülött kiterjedését

fürdett egy sosem-látott világnak...” /, és beleélés, művészi együttalkotás misztikum nélküli mágiájával idézi fel a nagy alkotógondolat hajnalodását. Tudja, hogy annak teljes hitelességű újraélése lehetetlen;

„Mért villanjon elő épp e tajtéknyi idő
a sötét hullámozó habokból?
mikor a tenger egy és oszthatatlan, nincs
sehol kezdete-vége-iránya,
és mindegyik hullám mind a többinek
sorsa-regénye-geometriája?”

S éppen ezért az egyszeri, konkrét alkotás idézésében a minden alkotások vívódó kétértelműségeit, elhatározó bizonyosságait, nagy emberi lélekzetvételeit, tragikus szorongását, szédületét együtt megérezékelítő versei születnek (Harmadik nap. A fal, – Éjszaka és hajnal között. – Freskó: Proféta stb.), egy remek ciklus. Napjaink legjelentősebb költői értékei közül valók.

Emberi létünk legellentmondásosabb élményét, a szerelmet is megmutatja saját „kozmi-kus” prizmáján át, és e legelsőlegesebb költői téma mint jelenség s mint költői tárgy is merőben újja lesz. Késélen táncol a probléma. Psalmus Eroticus, himnusz a test szerelmének gyönyörű erejéről – a kutató értelem fényében. Minek látszik így a szerelm? Törvénynek, mely létezésében nyer igazolást, szépséget,

„De minek?

Ketten

egymással-teljesedetten

(a végzetben-e? vagy csak az élvezetben?
párizsban? kétségbeesésben? valamiben,
aminek neve hiányzik?)
beteljesítünk-e valami mást is?”

Szó sincs arról, hogy kiábrándultan fanyalogna, az egészséges érzékek örömet nem tagadja meg, sőt ünnepli: „Csodás-szép, húsunkba-csomagolt ajándék” –, de ezzel nem éri be:

„Többek

leszünk-e rendhagyó alpműveletében a
gyönyörnek, ...

... Vagy semmit se keresek
azon a túlon túl, ami a testem, a tested?”

Keres – ez a legjellemzőbb rá, és mindig a „túlon túl” vezetnek fausti útjai. Röviden néhány példát még. Az idegborzó cirkuszi mutatványban az „összkomfortos”, civilizált nézők feneved-ösztoneinek kielégítését találja; Marylin Monroe öngyilkosságában – hőkentő kontraszttal – a megöregedő és testi-leg elcsúnyuló ember sorsának mélyebb szépségeit; az asztronauták teljesítményei nyomán azt a jövőt áhítja, melyben végre minden ember kiszakad tévhitekből, kényszerekből.

melyben (csak kérdezi): „...lesz-e az ember végre önmaga porondján egészen önmaga / úgy és mégsem úgy emberi módon / ahogy a tücsök tücsök s a fügefafa fügefafa”.

Ennyiből is világosan megállapítható, hogy Somlyó verseinek problematikája nemcsak mély (vagy magas), hanem messzemenően aktuális, mai, társadalmi jellegű. Szubjektív szomjúsága a többet-tudásra – napjaink emberéé. Ha nem is vallana hovátartozásáról konkrét szavakban oly sokszor (Éjszaka és hajnal között. Várakozás, Utószó stb.), abban, ahogy a világot, embert, fügefát látja, ahogy mindenben az embert mutatja fel, – abban is, amiben még nem találja, – félreérthetetlenül megjelöli helyét földrajzilag és ideológiailag. Iránytűje a humanisztikus értelem; érzelmek és sejtelmek mélyén is ez vezérli.

A kötet záróversében felszólítja kritikusat – akit Mefisztójának nevez –: „...add a szót, mely végre beteljesít, és vess a pokolra!” Ezt nem vállalhatjuk, sőt jó lélekkel még az aféle aprólékoskodást sem, hogy a néhol kísértő bőbeszédűség miatt aggályoskodjunk. Méltatlannak érezzük ezt ezeknél a verseknél, melyeknek tartalmi és formai értékei – vitathatatlanok. A költő az olvasóhoz szólva, szerény tudatában a művészi hatásnak és erőnek, ezeket írja:

„Ó, légy te kortyomtól még szomjasabb.
Menj a virágért, ami ottmaradt.
Kutasd fel elakadt útjaimat.”

Nem is tehetünk egyebet, – a versek gondolatban, érzésben továbbbőszítőknek.

Futaky Hajna

Solymos Ida:

VENDÉGVÁRÁS

Eddig csak folyóiratok hasábjain, vagy nagyritkán a rádióban találkozhattunk a nevével. S valóban: Solymos Ida nem tartozik a villódzó, nagy tehetségek közé. Azzal sem kelti fel érdeklődésünket, hogy korunk, társadalmunk, a szocialista építés kérdéseinek költői megválaszolására törekednek. Eklektikus költészet az övé, tartalmát tekintve pedig szubjektív én-líra. Mégis érdekessé teszi valami nőies báj, mely mindegyre súlyos gondolatokkal ütközik. E verseknek van emberi és intellektuális tartásuk, formailag is jól megoldottak, ám semmiképpen sem korszerűek végső mondanivalójukban, mely nem több, mint a polgári humanizmus nemes, de ma már vérszegény hagyományainak továbbfolytatása. A magány költészete századunkban mind kevésbé rokonszenves. Solymos kö-

tétét mégis örömmel fogadjuk, mert szűk élménykörén belül gazdag, megnyerő, s amellett okos, szép is, amit leír. Nem nagy költészet, de *költészet*; nem szocializmus, de jószándékú, békességet óhajtó emberi melegség, mely különös, itt-ott már sznobságba hajló intellektualizmussal párosul; nem szilárd eszmeiség, de gondolati igényesség jellemző rá. Érzelmvilága alig tágabb a szerelem, család, barátok, kert, kisváros köreinél; néha a kelleténél érzelmesebb is. de a kötet legjobb darabjaiban a szinte szűkülő magány megrendítő hangjain szólal meg:

Aki reményeit feladva,
hurcolja pusztá életét,
teste-lelke a sár falatja,
akkor is alszik, hogyha lép.
Betűkből rajzolgat szerelmet,
sivatagba szavakból sátrat,
fölötte varjak tévelyegnek,
végül istent farag magának.
(Képzelt látogatás)

Máskor az érzelmességet valami modern tárgyiasság, racionalizmus fogja béklyóba, s ez megint érdekes kontraszt-hatásokat eredményez, mint ahogy formai tekintetben a bonyolult metaforák, dús asszociációk körét száraz kijelentő mondatok tartják össze; néha még hosszabb mondatok végén is kérdőjel, ami hirtelen visszajára fordítja az egész tartalmat – nem egyszer megzavarva az olvasót, aki már beleélte magát a mondat kijelentő értelmébe. Mindezt nem hibául rovom fel, csak sokszor problematikus. „trükkös”, ám kétségkívül magas technikai készségről tanubizonyságot tevő kifejezőmódjának jellemzésére.

A *Vendégvárás* három ciklusra oszlik. A kötetet nyitó (*Perlekedés és nosztalgia*) a szülőváros: Pécs miliójét idézi. Az ifjúság derűje, az idő távlatában megszépülő emlékek sora keveredik a hajdani „középosztály” kevésbé rokonszenves konvencióinak leltárával. A második ciklus (*Dallamok sötétedéskor*) tartalmát jól összefoglalja már az első vers címe: *Háborúban érkeztem Budapestre*. A szorongást, amely eddig is ott lappangott a kispolgári életérzésében, most a történelem brutális manifesztálta:

Régen ülök a félhomályban,
az alkonyat félszenderében.
A fattyú ült így kosarában,
kit vidékre lökött a szegény.
Mit is tehetnék? kiabálni?
végét vetni! hasztalan éltem?!
A félelem neszez a padlón,
ágyamig kúszik – ott letérdel.
(Dallamok sötétedéskor)

de ugyanakkor ez ad alkalmat az eddigi eléggé iskolásan-elméleti humánus tudatos kibontakoztatására is. Ez a humánus persze nagyonyi általános, de tovább érik a legterjedelmesebb, immár napjaink világával viaskodó harmadik ciklus (*Vendégvárás*) darabjaiban. Az emberség igénye itt már domináló élmény, – de nem több, mint élmény és igény. Szerelem, művészet, természet, kis társaság – megannyi kísérlet a magányból való kitörésre, s egyik sem ad megnyugtató feloldozást, valódi szabadságot, valamiféle közösségszervezés lehetőségét.

A szemedet, a szemedet,
képzeletemben ligetet
– vad madarakkal van teli –
jobb volna elfelejteni.

(Négysoros)

Végül úgy látszik, ez alkati kérdés, – a magány keservét, kínját szinte örök börtönné kovácsolja: szemérem? gőg? önzés? – nem kapunk határozott választ –; csak egy-egy örömteli pillanat, vagy a kapcsolatok elkövetkező reménye tudja időlegesen feloldani.

Csak állok itt, tűnődve, tétlen
a lassan szárnyaló sötétben,
kis karcolat a délutánról,
egy szó a hófedett világból,
személytelen, mint némely ének
– így részese a tündöklésnek.
Állok, mintha nem is én állnék.
Nem test vagyok, csak szó és szándék –,
ki messziről magára nézett.
Ó, boldog élet, boldog élet.

(Tűnődés)

Tanulságos ez a vergődés: nem elég a szeretet, a kultúra, többre is szükség lenne – az emberekkel való tudatos, szélesebb körű, (hogy ne mondjuk: politikai) kapcsolatban való együttműködésre. A társadalomtól visszahúzódni és az egyes embert, vagy az embereket *általában* szeretni: nem lehet. Solymos kötete arról árulkodik, hogy ez a régi utópia még a mi társadalmunkban is ámit – s teheti, mert egyszerre hitegeti kielégítéssel az elkülönülésre áhító szubjektumot, amit arisztokratikus törekvésű polgári intellektualizmus hevít, és a természetes, a többi ember felé törő közösségi érzést... De ez a kötet éppen szerzőjének becsületessége és őszintesége révén, a kudarcról is beszámol, ami nem kis dolog, mert a fejlődés első lépése éppen az, hogy a versekben reprezentált típus kételkedni kezd magatartásának helyességében:

Várok. Nem is tudom, mire.
Bizony, nem a feltámadásra.
Tán arra csak, hogy eljön valaki
s tévedéseimet arcomba kiabálja.

(Maholnap)

Formai igényessége mellett éppen ellentmondásai, dokumentum jellege teszik értékessé Solymos Ida kötetét. Igaz, sok benne az utánérzés, a csak kiagyalt gondolati konstrukció, de végülis mindezt eléggé egyénien formálja eggyé a szerző alkotó tehetsége. Sokszínű líráinkban ennek a költészetnek is megvan a létjogosultsága egy-egy ilyen formás kis kötet erejéig.

(*Magvető Könyvkiadó*)

Kristó Nagy István